

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК BULLETIN

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ҚҰҚЫҚ сериясы
LAW Series
Серия ПРАВО

№ 3(140)/2022

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2022

Astana, 2022

Астана, 2022

Төраға

Сматлаев Б.М. з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакциялық кеңестің құрамы:

Баймаханов М.Т. (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), **Букалерова Л.А.** (з.ғ.д., РУДН, Мәскеу, Ресей), **Бұсұрманов Ж.Д.** (з.ғ.д., Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы, Астана, Қазақстан), **Винниченко О.Ю.** (з.ғ.д., ТюмГУ, Тюмень, Ресей), **Глушаченко С.Б.** (з.ғ.д., Ресей Федерациясы Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік басқару академиясы Солтүстік-Батыс басқару институты, А.И. Герцен атындағы РМПУ, Мурманск Арктика мемлекеттік университеті, Ресей), **Головина С.Ю.** (з.ғ.д., УрГЮА, Екатеринбург, Ресей), **Жұмағұлов Б.Т.** (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің Мүшесі, Астана, Қазақстан), **Давулис Т.** (з.ғ.д., Vilnius University, Вильнюс, Литва), **Исполинов А.С.** (з.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей), **Қаудыров Т.Е.** (з.ғ.д., М.С.Нәрікбаев атындағы ҚазГЗУ, Астана, Қазақстан), **Коняхин В.П.** (з.ғ.д., И.Т. Трубилин атындағы Кубан мемлекеттік аграрлық университеті, Краснодар, Ресей), **Коробеев А.И.** (з.ғ.д., Қиыр Шығыс федералдық университетінің Заң мектебі, Владивосток, Ресей), **Сабікенов С.Н.** (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), **Раимбаев С.И.** (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі), **Рогов И.И.** (Қазақстан Республикасы Бірінші Президент Қорының Атқару директорының орынбасары, Астана, Қазақстан), **Тлепина Ш.В.** (з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Томашевский К.Л.** (з.ғ.д., Халықаралық университеті «МИТСО», Минск, Беларусь), **Трунк А.** (кұқық докторы, Киль университетінің Шығыс Еуропалық құқық институты, Киль, Германия), **Турдуковский Я.** (з.ғ.д., Варшава университеті, Варшава, Польша), **Цоль Ф.** (кұқық докторы, Оснабрюк университеті, Германия).

Бас редакторы

Нұрмағамбетов А.М. - з.ғ.д., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Дәурембеков Е.К. - PhD, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Жауапты редактор

Сембекова Б.Р. - з.ғ.к Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Обжанов Д.К. (з.ғ.к., АҚ «Қазақстан Халық Банкісі», Алматы, Қазақстан), **Абайдельдинов Т.М.** (з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан), **Амандықова С.К.** (з.ғ.д., Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан), **Ахпанов А.Н.** (з.ғ.д., Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Балғынтаев А.О.** (PhD, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Балтабаев К.Ж.** (з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Бейбітов М.С.** (з.ғ.д., Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Ғалияқбарова Ғ.Ғ.** (PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Жаркенова С.Б.** (з.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Жұмағұлов М.И.** (з.ғ.д., Қазақстан Республикасы Президентінің қасындағы стратегия зерттеу Институт директорының орынбасары), **Ким К.В.** (з.ғ.к., М.С.Нәрікбаев атындағы ҚазГЗУ, Астана, Қазақстан), **Құсайынова А.К.** (з.ғ.к., Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан), **Мәуленов К.С.** (з.ғ.д., Халықаралық ақпарат-тық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан), **Мұқашева А. А.** (з.ғ.д., Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Нұрғалиева Е.Н.** (з.ғ.д., Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Сәрсембаев М.А.** (з.ғ.д., Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), **Сәбитова А.А.** (з.ғ.д., Сорбонна-Қазақстан институты, Алматы, Қазақстан), **Сабиров К.К.** (PhD, Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты, Астана, Қазақстан), **Сауден Н.** (PhD, Парламентаризм институты, Астана, Қазақстан), **Чех Е.** (Dr.habil., Белосток университеті, Белосток, Польша)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген. 19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410).

The Head

Smatlayev B.M. Doctor of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Composition of the Editorial Board

Baimakhanov M.T-M. (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), **Bukalerova L.A.** (Doctor of Juridical Sciences, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University), Moscow, Russia), **Busurmanov J.D.** (Doctor of Juridical Sciences, Academy of Justice of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), **Vinnichenko O.Y.** (Doctor of Juridical Sciences, Tyumen State University, Tyumen, Russia), **Glushachenko S.B.** (Doctor of Juridical Sciences, North-West Institute of Management RANHIGS, Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen, Murmansk Arctic State University, Russia), **Golovin S.Yu.** (Doctor of Juridical Sciences, USLA, Yekaterinburg, Russia), **Zhumagulov B.T.** (Candidate of Juridical Sciences, Member of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), **Davulis T.** (Doctor of Juridical Sciences, Vilnius University, Vilnius, Lithuania), **Ispolinov A.S.** (Doctor of Juridical Sciences, M.V. Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia), **Kaudyrov I.E.** (Doctor of Juridical Sciences, M.S. Narikbaev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan), **Konyakhin V.P.** (Doctor of Juridical Sciences, I.T. Trubilin Kuban State Agrarian University, Krasnodar, Russia), **Korobeev A.I.** (Doctor of Juridical Sciences, Law School of Far Eastern Federal University, Vladivostok, Russia), **Sabikenov S.N.** (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), **Raimbayev S.I.** (Candidate of Juridical Sciences, Scientific Advisory Council to the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan), **Rogov I.I.** (Deputy Executive Director of the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), **Tlepina S.V.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Tomashevsky K.L.** (Doctor of Juridical Sciences, MITSO International University, Minsk, Belarus), **Trunk A.** (Doctor of Law, Institute of the right of countries of Eastern Europe of the Kiel university, Kiel, Germany), **Turlukovsky Y.** (Doctor of Juridical Sciences, Warsaw university, Warsaw, Poland), **Tsol F.** (Doctor of Law, Universität Osnabrück, Germany).

Chief Editor

Nurmagambetov A.M. - Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Daurembekov E.K. - PhD, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan

Executive editor

Sembekova B.R. - Candidate of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan

Editorial board

Abzhanov D.K. (Candidate of Juridical Sciences, Halyk Bank of Kazakhstan JSC, Astana, Kazakhstan), **Abaideldinov T.M.** (Candidate of Juridical Sciences, al-Farabi KazNU, Almaty, Kazakhstan), **Amandykova S.K.** (Doctor of Juridical Sciences, Astana International University, Astana, Kazakhstan), **Akhpanov A.N.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Balgynyaev A.O.** (Candidate of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Baltabaev K.Zh.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Beybitov M.S.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Galiakbarova G.G.** (PhD, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Zharkenova S.B.** (Candidate of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Zhumagulov M.I.** (Doctor of Juridical Sciences, Deputy Director of the Institute of Strategic Studies under the President of Kazakhstan), **Kim K.V.** (Candidate of Juridical Sciences, M.S. Narikbaev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan), **Kusainova A.K.** (Candidate of Juridical Sciences, Astana International University, Nur-Sultan, Kazakhstan), **Maulenov K.S.** (Doctor of Juridical Sciences, International University of Information Technology, Almaty, Kazakhstan), **Mukasheva A.A.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Nurgaliyeva E.N.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Sarsembayev M.A.** (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), **Sabitova A.A.** (Doctor of Juridical Sciences, Sorbonne-Kazakhstan Institute, Almaty, Kazakhstan), **Sabirov K.K.** (PhD, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), **Saulen N.** (PhD, Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan), **Czech E.** (Dr.habil., Białystok University, Białystok, Poland).

Address of the editorial office: 010008, Kazakhstan, Astana, K. Satpayev St., 2, 402 off.

Tel.: +7(7172) 709-500 (in. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilev Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan. Certificate of placement for re-registration № KZ10VPY00032635 dated 19.02.2021

Frequency: 4 times a year.

Printing House Address: 010008, Kazakhstan, Astana, Kazhymukana str., 13/1, tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-410)

Председатель

Сматлаев Б.М. д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Состав Редакционного совета

Баймаханов М.Т.-М. (Академик НАН РК Алматы, Казахстан), **Букалерова Л.А.** (д.ю.н., Московский Университет дружбы народов (РУДН), Москва, Россия), **Бусурманов Ж.Д.** (д.ю.н., Академия правосудия РК, Астана, Казахстан), **Винниченко О.Ю.** (д.ю.н., ТюмГУ, Тюмень, Россия), **Глушаченко С.Б.** (д.ю.н., Северо-Западный институт управления РАНХИГС, РГПУ им. А.И. Герцена, Мурманский арктический государственный университет, Россия), **Головина С.Ю.** (д.ю.н., УрГЮА, Екатеринбург, Россия), **Жумагулов Б.Т.** (к.ю.н., член Высшего Судебного Совета Республики Казахстан, Астана, Казахстан), **Давулис Т.** (д.ю.н., Vilnius University, Вильнус, Литва), **Исполинов А.С.** (д.ю.н., МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия), **Каудыров Т.Е.** (д.ю.н., Университет КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева, Астана, Казахстан), **Коняхин В.П.** (д.ю.н., Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина, Краснодар, Россия), **Коробеев А.И.** (д.ю.н., Юридическая школа Дальневосточного федерального университета, Владивосток, Россия), **Сабикенов С.Н.** (Академик НАН РК, Алматы, Казахстан), **Раимбаев С.И.** (к.ю.н., Научно-консультативный совет при Верховном Суде Республики Казахстан), **Рогов И.И.** (Заместитель Исполнительного директора Фонда Первого Президента Республики Казахстан, Астана, Казахстан), **Тлепина Ш.В.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Томашевский К.Л.** (д.ю.н., Международный университет «МИТСО», Минск, Беларусь), **Трунк А.** (доктор права, Институт права стран Восточной Европы Кильского университета, Киль, Германия), **Турдуковский Я.** (д.ю.н., Варшавский университет, Варшава, Польша), **Цоль Ф.** (доктор права, Universität Osnabrück, Германия).

Главный редактор

Нурмагамбетов А.М. - д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора

Даурембеков Е.К. - PhD, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Ответственный редактор

Сембекова Б.Р. - к.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Абжанов Д.К. (к.ю.н., АО «Народный Банк Казахстана», Астана, Казахстан), **Абайдельдинов Т.М.** (к.ю.н., КазНУ имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан), **Амандыкова С.К.** (д.ю.н., Международный университет Астана, Астана, Казахстан), **Ахпанов А.Н.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Балгынтаев А.О.** (к.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Балтабаев К.Ж.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Бейбитов М.С.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Галиакбарова Г.Г.** (PhD, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Жаркенова С.Б.** (к.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Жумагулов М.И.** (д.ю.н., Заместитель директора Института стратегических исследований при Президенте РК), **Ким К.В.** (к.ю.н., Университет КАЗГЮУ имени М.С.Нарикбаева, Астана, Казахстан), **Кусаинова А.К.** (к.ю.н., Международный университет Астана, Астана, Казахстан), **Мауленов К.С.** (д.ю.н., Международный университет информационных технологии, Алматы, Казахстан), **Мукашева А.А.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Нурғалиева Е.Н.** (д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Сарсембаев М.А.** (д.ю.н., ЕНУ им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан), **Сабитова А.А.** (д.ю.н., Институт Сорбонна-Казахстан, Алматы, Казахстан), **Сабиров К.К.** (PhD, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Астана, Казахстан), **Саулен Н.** (PhD, Институт парламентаризма, Астана, Казахстан), **Чех Е.** (Dr.habil., Университет Белосток, Белосток, Польша).

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402Тел.:

+7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

тел.: +7 (7172) 709-500 (вн.31-410)

Мазмұны

Конституциялық құқық

<i>Амерханова И.К., Джусибалиева А.К.</i> Қазақстан Республикасында ішкі көші-қон үдерісін құқықтық реттеу	8
<i>Ибраева Н.А.</i> Өткізілген сайлауды ескере отырып, пандемияның Қазақстан Республикасының сайлау жүйесі мен сайлау заңнамасын жетілдіру мәселелері	21
<i>Сәулен Н., Жамбаев Е.С., Сагадиев А.Н.</i> Қоғамды цифрландыру және ақпараттандыру конституциялық құндылықтарды өзгертудің триггерлері ретінде	32

Халықаралық құқық

<i>Елеген А.Е.</i> Денсаулық сақтау саласында жасанды интеллекті қолданудың халықаралық құқықтық реттелуі	47
---	----

Еңбек құқығы

<i>Лушников А.М.</i> Ресей Федерациясындағы еңбек шартының кейбір мәселелері	54
<i>Сейдимбек А.А.</i> Жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша дәлелдеу нысанасы	60
<i>Сырлыбаева Ф.М.</i> Жұмыскерлердің ақпараттық құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері	72

Қылмыстық құқық

<i>Мергембаева Н.Б.</i> Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдағы қылмыстық іс жүргізу саясатының кейбір аспектілері	81
<i>Турецкий Н.Н.</i> Алаяқтық пен қаржы пирамидаларының құрбандары санының өсуіне әсер ететін факторлар және оларға қарсы тұру әдістері	89

Contents

Constitutional law

- Amerkhanova I.K., Jussibaliyeva A.K.* Legal regulation of the internal migration process in the Republic of Kazakhstan 8
- Ibrayeva N.A.* Impact of the pandemic on the improvement of the electoral system and electoral legislation of the Republic of Kazakhstan in view of the elections held 21
- Saulen N., Zhambayev E.S., Sagadiev A.N.* Digitalization and informatization of society as triggers for the transformation of constitutional values 32

International law

- Yelegen A.Ye.* International legal regulation of the use of artificial intelligence in the health care sector 47

Labor law

- Lushnikov A.M.* Some issues of the employment contract in the Russian Federation 54
- Seidimbek A.A.* The subject of proof in cases of reinstatement at work 60
- Syrlybaeva F.M.* Some issues of protection of employee information rights 72

Criminal law

- Mergembayeva M.N.* Some aspects of criminal procedure policy in countering terrorism and extremism 81
- Turetsky N.N.* Factors influencing the growing number of victims of fraud and pyramid schemes and methods to counter them 89

Содержание

Конституционное право

- Амерханова И.К., Джусибалиева А.К.* Правовое регулирование внутреннего миграционного процесса в Республике Казахстан 8
- Ибраева Н.А.* Влияние пандемии на совершенствование избирательной системы и выборного законодательства Республики Казахстан с учетом проведенных выборов 21
- Саулен Н., Жамбаев Е.С., Сагадиев А.Н.* Цифровизация и информатизация общества как триггеры трансформации конституционных ценностей 32

Международное право

- Елеген А.Е.* Международно-правовое регулирование использования искусственного интеллекта в сфере здравоохранения 47

Трудовое право

- Лушников А.М.* Некоторые вопросы трудового договора в Российской Федерации 54
- Сейдимбек А.А.* Предмет доказывания по делам о восстановлении на работе 60
- Сырлыбаева Ф.М.* Некоторые вопросы защиты информационных прав работника 72

Уголовное право

- Мергембаева Н.Б.* Некоторые аспекты уголовно-процессуальной политики в противодействии терроризму и экстремизму 81
- Турецкий Н.Н.* Факторы, влияющие на рост числа жертв мошенничества и финансовых пирамид, и методы противодействия им 89

XFTAP 10.15.59

И.К. Амерханова¹
А.К. Джусибалиева²

¹С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ, Астана, Қазақстан
²«НПП «Инноватор» ЖШС, Астана, Қазақстан
(E-mail: lindira_amirhanova@mail.ru, 2d_aruzhan2011@mail.ru)

Қазақстан Республикасында ішкі көші-қон үдерісін құқықтық реттеу

Аңдатпа. Көші-қон қазіргі әлемнің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Барлық елдердегі сияқты Қазақстанда да ішкі көші-қон үдерісі үнемі реттеуді қажет етеді. Қазақстанда ішкі көші-қонды құқықтық реттеуді жетілдіру мемлекеттік көші-қон саясатының басты міндеттерінің бірі болып табылады. Көші-қон үдерісін зерттеу біріңғай қағидаларға яғни, ішкі, сыртқы, заңды және заңсыз көші-қон ағындарын анықтайтын факторларға негізделіп жүргізіледі. Мақалада, Қазақстан Республикасында ішкі көші-қон үдерісін мемлекеттік реттеу қағидалары мен басымдықтарын көрсететін негізгі нормативтік құжаттарға талдау жасалды. Қазақстанға бірыңғай ғылыми негізделген, теңдестірілген және нақты мемлекеттік ішкі көші-қон бағыты қажет. Қазақстанда халық тығыз қоныстанған аймақтардан жұмыс күші тапшы аймақтарға қоныс аударудың ерікті қоныстандыру жұмыстары жүргізілуде. Сондықтанда, ішкі көші-қон үдерісін жан-жақты зерттеу заң ғылымының басты міндеті болып табылады.

Кілт сөздер: көші-қон, сыртқы көші-қон, ішкі көші-қон, көші-қон үдерісі, көші-қонның қайнар көздері, конституциялық құқық, құқықтық реттеу.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-8-20>

Кіріспе

Ішкі көші-қон үдерісін құқықтық реттеудің негізі Қазақстан Республикасының Конституциясы. Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет ретінде адам мен қоғамға бір тұтас қызмет етеді, қоғамдағы қиындықтар мен игіліктерді бірдей үйлестіру жолы арқылы әлеуметтік теңсіздікті жоюға, жеңілдетуге тырысады. Мемлекетті әлеуметтік ретінде

сипаттау Конституциямен кепілдендірілген мемлекетпен білім беру, әлеуметтік жұмыспен қамту, мәдениет, денсаулық сақтау, ғылым, еңбекті қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру, кірістері төмен халық тобына адрестік көмек, әлеуметтік салаларына қолдау көрсетуді білдіреді. Конституциялық құқық ішкі көшіп-қонушылардың құқықтық жағдайын бекітуде ерекше рөл атқарады. Ол ішкі көшіп-қонушылардың құқықтық жағдайы-

ның негіздерін бекітеді, бұл біздің мемлекеттің азаматтығына тиесілілігінен ғана туындайтын құқықтары мен міндеттердің жалпы қағидаларының жиынтығы. Конституцияда азаматтардың ажырамас құқықтары мен бостандықтары бекітілген: заңда көрсетілген негізгі құқықтары мен бостандықтарынан басқа, Қазақстан аумағы бойынша еркін жүріп тұру және тұрғылықты жерін еркін таңдау құқығы көрсетілген. Қазақстан Республикасының Конституциясы әркімнің еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар екеніне кепілдік береді. Мәжбүрлі еңбекке сот үкімі бойынша, төтенше немесе соғыс жағдайы жағдайларында ғана жол беріледі делінген [1].

Зерттеу әдістері

Ішкі көші-қон үдерісін құқықтық реттеу мәселесін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелі әдіс; оның негізінде көші-қон үдерістерін құқықтық реттеу тетігінің негізгі элементтерінің мәні ашылатын құрылымдық-функционалдық әдіс. Біздің зерттеуіміздің теориялық негізі ретінде ішкі көші-қонның құқықтық жағынан тереңрек зерттеу үшін заңнамалық актілерге, концепцияларға, бағдарламаларға құқықтық талдау жасалды.

Негізгі бөлім

Ішкі көшіп-қонушылардың құқықтары мен міндеттері туралы Қазақстан Республикасының 2017 жылы 11 шілдеде «Халықтың көші қон туралы» заңында да көрсетілген. Халықты еңбек күші мол өңірлерден ерікті түрде қоныс аударуды экономикалық ынталандыру арқылы халықты қоныстандырудың тепе-теңдігін теңестіру саясаты жүзеге асырылып жатыр.

Бүгінгі таңда ішкі көші-қонның әсерін бағалау және оның болашағын болжау үшін халықтың ішкі көші-қонының сандық көрсеткіштері қажет.

Қазақстан Республикасының ҰЭМ Статистика комитетінің мәліметтері бойынша

2021 жылы 1 наурыздағы деректер бойынша Қазақстан Республикасының халқының саны 18917200 адамды құрады. Оның ішінде ауыл тұрғындары (42,5%) – 7708352 адам, қала тұрғындары 57,5% – 11208848 адам.

Еліміздің Оңтүстік Қазақстан облысында 43,2% адамның тығыздығын құраса, Солтүстік Қазақстан облысы бойынша бұл көрсеткіш 16,3% құрап отыр. Сондықтан Оңтүстік Қазақстан облысынан, Солтүстік Қазақстан облысына халықты көшіру арқылы бүкіл территориялық аймақта халықты тепе-тең орналастыру жұмыстарын реттеу керек [2].

Қазақстан үдемелі индустриялық-инновациялық саясатты белсенді түрде жүзеге асыру арқылы серпінді дамып келе жатқан ел ретінде бүгінгі күні урбанизация мен көшіп кету үдерісін бастан кешіруде. Урбанизация ауыл шаруашылығында техникалық құралдар мен еңбек өнімділігінің төмендеуі, ауылдық инфрақұрылымның орталықтардан қашық болуы, тауар өндірушілерінің қысқаруы, климаттық жағдайлармен және т.б. байланысты.

Үкімет қоныстандырудың нақты өңірлерінде – Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарында тұрақты тұру үшін қоныс аударушыларды қабылдаудың, 2016 жылы 25 қаңтарда «Оралмандар мен қоныс аударушыларды қабылдаудың» өңірлік квотасын айқындады. Оларды жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына сәйкес көзделген мемлекеттік қолдау шараларымен қамтамасыз етті.

Сонымен қатар, мемлекет еңбек курстарын ұтымды бөлу үшін бірқатар шаралар қабылдады. Мысалы, Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2016 жылы 29 желтоқсандағы №919 «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы» Қаулысында бірнеше міндеттер айқындалған:

- қысқа мерзімде қызметкерлерді, еңбек нарығына қажеттілігін ескере отырып, техникалық және кәсіптік білім беретін, бизнес негіздері бойынша оқытып, кәсіби мамандықтарға дайындау;

- жұмыссыздарға жұмысқа орналасуға жәрдемдесу керек, жұмысқа орналастыру үшін біріңғай цифрлық платформа құру;

– ауылдық жерлерге қандайда бір кәсіппен айналысу барысында шағын несиелерді кеңейту, еңбек ұшқырлығын арттыру [3].

Қазақстан Республикасындағы ішкі көші-қон мәселесін шешу үшін 2017 жылы «Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс шаралар жоспарын бекіту туралы» қаулысы қабылданып, бекітілгені анық. Аталмыш тұжырымдаманың мақсаты тұрақты әлеуметтік демографиялық дамудың қажетті жағдайларын жасауға, көшіп-қонушылардың құқықтарын іске асыра отырып мемлекеттің қауіпсіздігін нығайтуға бағытталған [3].

Тұтастай алғанда, Қазақстан Республикасының Көші-қон саясатының негізгі мақсаттары:

- Көші-қон үдерістерін басқару;
- орнықты демографиялық дамуды қамтамасыз ету;
- еліміздің мемлекеттік қауіпсіздігін нығайту;
- көшіп-қонушылардың құқықтарын іске асыру үшін жағдайлар жасау болып табылады.

Әлеуметтік мемлекет жалпы және мақсатты әлеуметтік бағдарламаларды дайындайды және жүзеге асырады. «Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы» бағдарлама солтүстік өңірлердегі еңбек ресурстарының жетіспеушілігін реттеудің негізгі құралы болуға тиіс. 2016 жылғы 14 маусымдағы Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің №515 Бұйрығы «Жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру үшін адамдардың ерікті түрде қоныс аудару қағидалары» бекітілді. Бұл шараның басты мақсаты - Қазақстан Республикасының азаматтарын, қандастарды және олардың отбасы мүшелерін жаңадан көшіп келген жерлерге ерікті қоныс аударуды жеңілдету. Бағдарламада қатысушыларға іс жүзінде қоныс аудару, жұмысқа орналасу (нақты қоныстанушылар үшін) және жоспарлы қоныс аударғаннан (ықтимал мигрант) кейін де мемлекеттік қолдау шаралары көрсетіледі делінген [4].

1990 жылдардағы ішкі және сыртқы көші-қон кезінде КСРО-ның бұрынғы унитарлы мемлекет құрамындағы республика аралық қозғалыстар мемлекет аралық (халықаралық) көші-қон мәртебесін алды. Көші-қон, зерттеу нысаны ретінде, тұрғылықты жерінің өзгеруіне байланысты және мемлекеттік құқықтық реттеуді талап ететін халықтың мемлекеттік шекаралар арқылы өтуі болып табылады. Көші-қон ағындары жаңа этнодемографиялық және әлеуметтік-кәсіптік сипаттамаларға да ие болды. Республиканың егемендігі жағдайында көші-қон ағындарын мемлекеттік реттеу үшін барлық көші-қон үдерістерін заң тұрғысынан қарау, және тиімді халықаралық ынтымақтастық қажеттілігі туындады. Ішкі көші - қон Қазақстан территориялық шекарасы кең, халқы аз және әлі де болса дамымаған аумағы бар ел үшін, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің, қарқынды жүргізу үшін және халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту мақсатында ішкі көші-қон үдерісі үнемі реттеліп отыруы тиіс.

Талқылау

Қазіргі уақытта ішкі көші-қон үдерістерін мемлекеттік реттеу саласындағы ішкі көші-қон үдерісін реттеудің негізгі қағидалары мен басымдықтарын, іс қимыл тетіктерінің міндеттері мен әдістерін көрсеткен негізгі мемлекеттік құжат «Қазақстан Республикасының көші-қон саясатының тұжырымдамасы» болып табылады. Тұжырымдамада ішкі көші-қон үдерістерінің елдегі экономикалық және демографиялық жағдайға әсерін ескере отырып, мемлекеттік қауіпсіздік мәселелеріне басты назар аударылған. Халықтың бір жерден екінші жерге қоныс аударуы, тұжырымдамаға сәйкес, реттеліп, қазіргі және перспективалы мемлекеттік мүдделерге сай жүргізілуде [5].

ҚР Статистика комитетінің деректеріне сәйкес Қазақстан Республикасы халқының саны 2020 жылғы 2 тоқсанда 18 млн.720 мың адамды құрады және 2019 жылғы 2 тоқсанмен салыстырғанда 1,3% - ға немесе 247 мың адамға өсті. 2019 жылғы 2 тоқсанмен салыстырғанда ең жоғары өсім Нұр-Сұлтан қаласында – 5,1% немесе 56 мың адамға, Алматы қаласында –

3,5% немесе 66 мың адамға, Маңғыстау облысында – 3,1% немесе 21 мың адамға, Шымкент қаласында – 3% немесе 30 мың адамға өсті. Халық санының өсуі оңтүстік және батыс өңірлер есебінен жүреді, ал солтүстік өңірлерде халық санының төмендеуі байқалады [6].

Сол кезеңмен салыстырғанда халық санының қысқаруы солтүстік өңірлерде орын алды: Солтүстік Қазақстан облысы - 0,9% немесе 5,1 мың адамға, Шығыс Қазақстан облысы – 0,6% немесе 8,5 мың адамға, Қостанай облысы – 0,4% немесе 3,4 мың адамға, Ақмола облысы – 0,3% немесе 2,5 мың адамға, Павлодар облысы – 0,2% немесе 1,2 мың адамға, Қарағанды облысы – 0,02% немесе 323 адамға кеміді [7].

Іс жүзінде Қазақстанның барлық өңірлерінде, елордада (Нұр-Сұлтан), Республикалық маңызы бар қалалар, Түркістан және Батыс Қазақстан облыстарында жұмыс күші санының қысқаруы байқалады. Коронавирустық Пандемия және карантиндік шараларды енгізу еңбек нарығына әсер етпей қоймады, сондықтан республикада жұмыспен қамтылған халық санының азаюы байқалады. Елордада, Республикалық маңызы бар қалаларда және Түркістан облысында жұмыспен қамтылғандардың аз ғана өсімі болды.

Еліміздің жалпы көші-қон үдерістерінде сыртқы көші-қон ағындарының ұлғаюы және Қазақстаннан тұрақты тұруға кететіндердің 43,8%-ын 15-тен 34 жасқа дейінгі жастар құрайтындығы өзіне назар аудартады, мұны жастардың тұрақты өсіп келе жатқаны ретінде сипаттауға болады, еңбек ресурстары нарығына айтарлықтай теріс әсер етеді және экономикалық даму мүмкіндіктерін төмендетеді. Қазақстан аумағының ауданы бойынша әлемде 9-шы орынды және халық саны бойынша 64-ші орынды алады, елдегі халықтың орташа тығыздығы км²-ге 6,74 адамды құрайды, бұл біздің елімізді 2018 жылы БҰҰ таныған 195 тәуелсіз мемлекеттің ішінде халық тығыздығы бойынша елдер тізімінде 184-ші орынға иеленеді. Соңғы 5 жылда елден 189 765 адам көшіп кетті, ал 70933 этникалық қазақ келді. Айырмашылық 118 832 адамды құрайды [8].

Соңғы жылдары көші-қон ағындарының дамуын айқындайтын нормативтік құжаттар-

мен қатар, әлеуметтік-экономикалық және демографиялық көрсеткіштер түбегейлі өзгерді. Республиканың демографиялық жағдайы әлеуметтік-экономикалық және экологиялық компоненттердің әсерінен қалыптасады. Көші-қон халық санының және халықтың аумақтық орналасуының өзгеруінің елеулі факторларының бірі болып табылады.

Ішкі көші-қон халықтың Республика шегіндегі қозғалысын, атап айтқанда облыс аралық көші-қонды қамтиды. Қазақстанда елорданы Алматыдан Астанаға (Қазіргі Нұр-Сұлтан қаласы) көшіру, осыған байланысты шетелдік инвестицияларды қарқынды тарту және болашақ Астананың инфрақұрылымын дамытып, құрылысты ұлғайтуда ТМД үшін ерекше және бірегей процестер жүріп жатты. Қазір Нұр-Сұлтанда құрылыс және басқа да салаларда келісімшарт бойынша шетелден келген жұмысшылар жұмыс істейді.

Ішкі көш-қонның қарқынды жүруі елдің қауіпсіздігіне әсер етіп, құқық бұзушылығына жол берілетіндігін тағыда атап өткіміз келеді.

Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасының Үкіметі жүзеге асыратын ішкі көші-қон саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудің үлкен рөлін атап өткен жөн. Кәсіпкерлікті қолдау мақсатында микрокредиттерді көбейту, несиелеу жүйесін дамыту қажеттілігі туындады [9].

Сонымен қатар, Көші-қон саясатын жүзеге асыру кезінде Қазақстан Республикасының қоғамдық бірлестіктері мен мемлекеттік органдары алдында сыртқы саясатқа қатысты мынандай міндеттер тұрды: мемлекет аралық деңгейде қоныс аударышылар, босқындар, қаңдастар мәселелерін шешу тетіктерінің екіжақты және көпжақты форматын әзірлеу және енгізу, қақтығыстардың алдын алу және этникалық аймақтық проблемаларды бейбіт жолмен шешу, ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің ынтымақтастығы, көші-қон үдерістерін реттеу және көшіп-келушілердің шыққан елдерімен тиісті ақпарат алмасу бойынша Қазақстан Республикасының мемлекетаралық келісімдерін жасау, көші-қон мәселелері бойынша ұлттық заңнаманы үйлестіру, еңбекші көші қоншылардың құқықтарына қатысты

келісімдерге қосылу, еліміздегі шекаралық сауданы оңайлату, әлеуметтік тұрмыстық, мәдени байланыстарды жеңілдету жөнінде мемлекет аралық және үкіметаралық келісімдерге қол жеткізіп құқықтарын жүзеге асыруға жәрдемдесу, халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесу туралы көрсетілген.

Өтпелі кезең мәселелерін шешу үшін:

Қандастардың орналасуына, оларды жергілікті аймақтарға қоныстандырып бейімделуіне, заңсыз салдардың әсерінен болатын мәжбүрлі көші-қон ағындарының алдын алу, Қазақстан Республикасының аумағында көшіп келуге бақылау жүйесін құру және дамыту, босқындар деп танылған адамдардың әлеуметтік ортасына еніп кетуімен олардың өз мемлекеттеріне өз еріктерімен оралуына жағдай жасау, ішкі және сыртқы еңбек көші-қонын реттеуді қамтамасыз ету деп көрсетілген.

Ұзақ мерзімді мәселелерді шешу үшін:

Көші-қон ағындарының әлеуметтік экономикалық алғышарттарын құру, Қазақстанның халқы сирек орналасқан аймақтарда халықтың сақталуын және ол жерлерге қоныстандыру жұмыстарын жүргізу үшін жағдайлар жасау, білікті мамандардың елден кетпеуі үшін жағдайлар жасау. Қазақстан Республикасының аумағында көші-қон бақылауының бірыңғай жүйесін енгізу арқылы көшіп-келу үдерісінің басқарылуын қамтамасыз ету, шетелдегі отандастармен сындарлы қатынастарды қолдау және дамыту [10].

Әлеуметтік-экономикалық саладағы ішкі саясатта:

1. Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмекті ұйымдастыруға, дамытуға және Қандастарға қолдау көрсету үшін жағдайлар жасау.

2. Демографиялық және көші-қон саясатының басымдықтарын Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік-экономикалық реформалардың негізгі бағыттарымен үйлестіру.

3. Көші-қон саясатының басымдықтарын ескере отырып, көші-қон бағдарламаларын әзірлеу және жүзеге асыру.

4. Әлеуметтік-экономикалық дамудың аймақтық бағдарламаларына қандастарды қоныстандыру жөніндегі іс-шаралар кешенін енгізу.

5. Еңбек нарығындағы әлеуметтік экономикалық жағдайға мониторинг жүргізіп, көші-қоншыларға көмек көрсететін қоғамдық ұйымдармен өзара байланыс жүргізу.

6. Қазақстан Республикасының аумағындағы азаматтардың елден шығу мен кіруін бақылау мәселелерін қарастыратын нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу болып табылады. Заңнама саласында Қазақстан Республикасының көші-қон саясатына қатысты нормативтік құқықтық актілерді қабылдау жатады.

7. Ақпараттық салаға, әлеуметтік және ұлтаралық келісімін, рухани бірліктер қалыптастыру және насихаттау, Қазақ халқының тарихы мен мәдениеті туралы білімдерін жетілдіру, көші-қоншылардың ұлттық әдет-ғұрыптармен дәстүрлерін қарастыру, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоныс аударушыларға берілетін әлеуметтік экономикалық көмектер туралы ашық ақпарат жариялауға, көші-қон мәселелерін тиімді шешуге ықпал ететін оң қоғамдық пікірлерді қалыптастыруға.

8. Қазақстан Республикасының тұрғындарын қоныс аударушылар психологиясының ерекшеліктері, көші-қоншылардың мотивациясы мен проблемалары, олардың бейімделу қиындықтары туралы объективті ақпараттандыру.

9. көші-қон саласындағы инвестициялық жобалар туралы ақпарат жинау және тарату жүйесін құру [10].

Осы саладағы негізгі заңнамалық акт - бұл «Халықтың көші-қоны туралы» 2011 жылғы 22 шілдедегі №477-IV Заңы, халықтың көші-қоны туралы негізгі ереже тәртіптерді реттейтін, құқықтық қатынастарымен қатар экономикалық және әлеуметтік құқықтарын жүзеге асырушы, көшіп қонушыларға қажетті тұрмыстық жағдайлар жасау болып табылады. Осы Заңды кеңінен қарастырып өтетін болсақ, Заңның бірінші тармағына сәйкес көші-қон бұл жеке адамдардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті немесе мәжбүрлі түрде қозғалуы. Көшіп-қонушы сесбебі мен ұзақтығына қарамастан,

Қазақстан Республикасына келген және Қазақстан Республикасынан кеткен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының ішінде қоныс аударушы адам деп түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының азаматының өз елдеріне өз еркімен немесе мәжбүрлі түрде оралуы қандас деп көрсетілген. Ал, ішкі көшіп-қонушы деп өзінің тұрғылықты жерін тұрақты немесе уақытша өзгерту үшін әртүрлі себептермен Қазақстан Республикасының ішінде өз бетінше қоныс аударушы адам. Қандастардың ішкі көшіп-қонушылардан айырмашылығы, ішкі көшіп-қонушылар Қазақстан Республикасында тұрғылықты тұратын өз елінің азаматтары болып табылады, ал қандастар басқа елден оралған қазақ азаматы болып келеді. Сондықтанда, қандастарға Қазақстан Республикасының азаматтығын алғанға дейін арнайы квоталар белгіленіп, мәртебесіне сай қолдаулар көрсетіледі.

Қазақстан Республикасы «Халықтың көші-қоны туралы» Заңының 4-тарауы, еңбек көші-қонын құқықтық реттеу мәселелеріне арналған. Еңбек көші-қоны еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың басқа мемлекеттерден Қазақстан Республикасына, сондай-ақ мемлекет ішінде уақытша қоныс аударуы. Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасының аумағында және Қазақстан Республикасының азаматтарының шет елдердегі еңбек қызметі Қазақстан республикасының Заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады. Еңбек көші-қонын реттеу кезінде ішкі еңбек нарығын қорғау маңызды болып табылады.

Көшіп келудің құқықтық режимі Қазақстан Республикасы «Халықтың көші қон туралы» Заңынан 3 тарауымен реттеледі. Көшіп келу деп, шетелдіктердің немесе азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына уақытша немесе тұрақты тұруға келуі деп көрсетілген. Иммиграциялық квота туралы, жыл сайын Қазақстан Республикасының аумағына қоныстануға жіберілетін көші қоншылардың сандық шектеуі делінген. Көшіп келушілер Қазақстан Республикасына уақытша немесе тұрақты тұруға келген шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар

деп көрсетілген. Заңсыз көшіп келушілер Қазақстан республикасының аумағына кіру, шығу, тұру сияқты тәртіпті реттейтін заңнаманы бұза отырып, Қазақстан Республикасының аумағына кірген ол жерде болатын шетелдіктер немесе азаматтығы жоқ адамдар. Қандастардың көші-қон квотасы - бұл Қазақстан Республикасының аумағына қоныс аударуға жыл сайын қабылданатын, осы Заңға сәйкес қандастарға және олардың отбасына берілетін жеңілдіктер мен өтемақылардың мөлшері. Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасы Үкіметінің ұсынысы бойынша қандастарға жыл сайын көшіп келушілер квотасы белгіленіп отырады. Барлық ұйымдар мен мемлекеттік органдар үшін қандастарға көші-қон квотасын белгілеу меншік нысанына қарамастан қай елден қоныс аударғаны, оларды қабылдау және жайластыру, бейімдеу үшін қажетті шаралар қолданылады. Қазақстан Республикасының Президенті ғана қандастардың көшіп келу квотасына толықтырулар мен өзгерістер енгізе алады. Арнайы тұру үшін алған ыхтияр хатқа ие болған көшіп келушілер Қазақстан Республикасында барлық құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ, егер Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының азаматтарымен тең дәрежеде міндеттер жүктейтіні анықталды. 2011 жылғы 22 шілдедегі «Халықтың көші-қоны туралы» Заңының 11-бабы қоныс аударушылар болып табылмайтын адамдардың тізімін белгілейді. Осылайша, Қазақстан Республикасының аумағында жүрген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар, егер олар:

1. Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан бөлімдерде әскери қызметте болса.
2. Дипломатиялық миссиялардың және халықаралық ұйымдардың мүшелері.
3. Оқуда немесе Қазақстан Республикасында өндірістік практикада.
4. Қазақстан Республикасының аумағында еңбек қызметін жүзеге асыраса [10].

Қазақстан Республикасының Үкіметі Қазақстан Республикасының аумағындағы ше-

тел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдарды қоныс аударушы ретінде қабылдамауы да мүмкін. Қандастар деп тану үшін көшіп келген отбасының біреуінің өтінішін Қазақстан Республикасының уәкілетті органына, консулдық мекемелерге немесе дипломатиялық өкілдеріне беру тиіс. Бұл өтініш жазылғаннан кейін оны қарау және иммиграциялық квотаға отбасы мүшелерін қосу процесі екі ай көлемінде жүреді. Қандастар деп танылған адамдарға екі айдан кейін арнайы белгіленген үлгіде куәлік беріледі. Қандас куәлігі «Халықтың көші-қон туралы» Заңында көрсетілген жеңілдіктер мен өтемақыларды алуға негіз бола алады. Егерде ішкі көшіп-қонушылар үшін арнайы куәлік беру арқылы белгілі мәртебе берілетін болса, Заң жүзінде ішкі көшіп-қонушыларды реттеуге мүмкіншілік болар еді.

Халықтың ішкі көші-қоны туралы саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін жергілікті атқарушы органдар:

1. Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес тегін медициналық көмек алуға.

2. 2001 жылы 17 2001 жылы 17 шілдеде қабылданған «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек көрсету [10].

3. Жаңа кәсіпті игеру барысында біліктілігін арттыруға көмектесу және де жұмысқа орналасуға көмек көрсету.

4. Көшіп-қонушылар үшін, қажет болған жағдайда мектепке дейінгі ұйымдармен, мектептермен сондай-ақ әлеуметтік қорғау мекемелерімен қамтамасыз етуге.

5. Тілді меңгеруге жағдай жасау.

6. Жергілікті мемлекеттік органдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қандастардың иммиграциялық квотасынан тыс Қазақстан Республикасына қоныстанған қандастарға жеңілдіктер мен өтемақылар белгілеуге құқылы.

2011 жылы 22 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы «Халықтың көші-қон туралы» Заңының бесінші тарауына сәйкес қоныс аударушылар дегеніміз Қазақстан Республикасының азаматтарының басқа мемле-

кет ке тұрақты немесе уақытша тұруға кетуі. Қоныс аударушының кетуін тіркеу тәртібі Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды. Сондай-ақ заңда қоныс аударушылардың шығыстарын қаржыландыру мәселесі де айтылған, егер бұл Қазақстан Республикасының Заңнамасына қайшы келмесе қоныс аударушылар өз қаражаттары есебінен шығындарын өтеуі мүмкін. Қазақстан Республикасының азаматтары басқа мемлекетке тұрақты тұруға кеткен жағдайда өз қаражаты есебінен алынған мүліктерді толық әкетуге құқылы. Азаматтардың мәдени, тарихи немесе өзге де құнды заттарды мемлекетке Қазақстан Республикасынан тыс жерлерге әкетуі Қазақстан Республикасының тиісті заңнамасымен және мемлекетаралық келісімдермен реттеледі.

2011 жылы 22 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы «Халықтың көші-қон туралы» Заңының 56-бабында Қазақстан Республикасынан кетуден бас тарту туралы айтылған. Қазақстан Республикасының азаматы осы Заңға сәйкес:

– егер көшіп-қонушылар мемлекеттік және заңмен қорғалатын өзгеде құпияны құрайтын мәліметтерге ие болса;

– қылмыс жасады деген күдік туатын жағдайда, сот үкімі шығарылып заңды шешімі шыққанға дейін;

– қылмыс жасалғаны анықталған жағдайда, сот үкімі тағайындаған жазаны толық өтегенше;

– әскери қызметте болған жағдайда, әскери қызметін толық аяқтағанға дейін, немесе Қазақстан республикасының заңнамасында көрсетілген жағдайлар бойынша босатылса;

– Қазақстан Республикасынан кету үшін, өзі туралы жағдайларды біле тұра жалған ақпарат беру арқылы құжаттар берілсе мән жайлар толық аяқталғанға дейін елден кете алмайды. Қазақстан Республикасының Үкіметі, Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің ұсынысы бойынша, Қазақстан Республикасының азаматтарының басқа елге кетуі барысында ол жерде төтенше жағдайлар орнатылған болса, бұл жағдай Қазақстан Республикасының азаматтарының қауіпсіздігіне

қауіпті екендігі анықталса, уақытша шектеу еңгізуге құқылы [11].

2011 жылы 22 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы «Халықтың көші-қон туралы» Заңының бірінші тарауында көші-қон үдерістерін басқару туралы жалпы ережелер туралы айтылған. Қазақстан Республикасындағы көші-қон үдерісін басқаруды Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес белгіленген орталық атқарушы орган жүзеге асырады. Көші-қон саясатын жүзеге асыратын және халықтың көші-қоны туралы жұмысты үйлестіретін орталық атқарушы орган – халықтың көші-қоны жөніндегі уәкілетті орган болып табылады. Уәкілетті органның қызметі Қазақстан Республикасы Үкіметінің атынан Қазақстан Республикасының аумағынан мәжбүрлеп немесе өз еркімен кетіп қалған отандастарды Қазақстан Республикасына ерікті түрде қоныстандыру туралы мемлекеттік органдармен, ведомстволармен, басқа мемлекеттердің кәсіпорындарымен, мекемелерімен, ұйымдарымен келісімдер жасасуға; Қазақстан Республикасындағы көші-қон мәселелері бойынша жұмысты үйлестіру; уәкілетті органның аумақтық қызметтері қандас мәртебесін беруден бас тартуға және қандастарды иммиграция квотасына енгізу туралы шағымдар бойынша шешімдер қабылдау болып табылады [11].

Қазақстан Республикасының ішкі көші-қон үдерісін негізгі басқару жүйесі Қазақстан Республикасының ПМ көші-қон қызметінің комитеті, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің департаменті арқылы жүзеге асырылады. Осы көші-қон үдерісін басқару бір ғана уәкілетті органға жүктелсе, бұл мәселені мемлекет тарапынан реттеу жеңілдірек болар еді.

ПМ Көші-қон қызметі комитетінің негізгі құзіреті: ішкі көші-қон, сыртқы көші-қон, азаматтық иммиграция және эмиграция, көші-қон үдерістерін бақылау және мемлекеттік қызметтерді үйлестіру. Комитет 4 негізгі басқарма арқылы көші-қон үдерісін реттеу қызметін жүргізеді.

Халықты құжаттандыру және ішкі көші-қонды есепке алу басқармасының басты міндеттері:

1. Қазақстан Республикасының азаматтарын құжаттау, есепке алу және тіркеу мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді.

2. Ішкі көші-қоншыларды есепке алу барысында азаматтарды қабылдау, олардан ауызша және жазбаша өтініштер алу, бұл өтініштерге жауап жазып шешімдер қабылдайды.

3. жеке басты куәландыратын құжаттарды дайындау бойынша Министрліктің «Ақпараттық өндіріс орталығы» республикалық мемлекеттік кәсіпорнымен өзара іс-қимыл жасайды.

4. ішкі істер органдарының аумақтық бөлімшелерінің: Қазақстан Республикасының азаматтарына жеке куәліктері мен төлқұжаттарын беру, сондай-ақ оларды Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындаған тәртіппен тіркеуді; Қазақстан Республикасы азаматтарының тұрғылықты жері бойынша тіркеу және тіркеуден шығару; Уақытша тұру орнына келген Қазақстан Республикасының азаматтарының уақытқа орналасқан жері бойынша тіркеу жұмыстарын жүргізеді [11].

Сыртқы көші-қон басқармасының негізгі міндеттері:

– төмендегі жағдайлар бойынша нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді: заңсыз көші-қонға қарсы тұру; босқын мәртебесін беру туралы өтініштерді тіркеу және қарау; босқын куәлігінің және жол жүру құжатының, пана іздеген адамның куәлігінің үлгілерін бекіту және оларды беру;

– Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметінің ұсынысы бойынша табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар кезінде, Қазақстан Республикасының азаматтарымен қатар шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарды шекара аймағында орналасқан объектілерге кіруіне тыйым салады;

– босқын ретінде танылған адамға шыққан елінде тұратын туыстары туралы ақпарат алуға өз құзыреті шегінде көмек көрсетеді;

– босқын мәртебесін беру, ұзарту, одан айыру және тоқтату тәртібі туралы комиссия құрады, сондай-ақ оның ережесін әзірлейді және бекітеді;

– баспана іздеушілер мен босқындардың құқықтарын қамтамасыз ету;

– азаматтарды қабылдауды, ауызша және жазбаша өтініштерді, азаматтардың, лауазымды тұлғалардың өтініштері мен ұсыныстарын уақтылы және толық қарауды жүзеге асырады, олар бойынша шешімдер қабылдайды;

– өз құзыретіне кіретін мәселелер бойынша шет мемлекеттердің уәкілетті органдарымен және халықаралық ұйымдармен ынтымақтастықты ұйымдастырады және жүзеге асырады;

– ұлттық қауіпсіздік органдарына пана іздеушілер мен босқындардың тізімдерін жасайды және ай сайын жібереді;

– ішкі істер органдарының аумақтық бөлімшелерінің келесі мәселелер бойынша жұмысын ұйымдастырады: көші-қон заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс жүргізу; Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес иммигранттардың Қазақстан Республикасында болу мерзімін қысқарту; Қазақстан Республикасының аумағында жүрген иммигранттар үшін Қазақстан Республикасынан кетуге, Қазақстан Республикасына кіруге және шығуға рұқсат беру; басқа елден келгендерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасында уақытша тұруға рұқсат беру; босқын мәртебесін беру, ұзарту, айыру және тоқтату [11].

Азаматтық, иммиграция және эмиграция басқармасының, негізгі міндеттерінің бірі төмендегідей нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді:

1. Қазақстан Республикасында тұрақты тұру үшін шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды тіркеу және тұрақты тұрған жағдайда құжаттарын рәсімдеу, елімізден тыс жерлерге шығу үшін құжаттарды рәсімдеу.

2. Басқа мемлекеттердің уәкілетті органдарымен және халықаралық ұйымдармен өз құзіретіне тиесілі мәселелер бойынша ынтымақтастықты ұйымдастыру.

3. Көші-қон үдерісі бойынша азаматтық пен босқындарға қатысты мемлекеттік саясатты іске асыруға ат салысу.

4. Көші-қоншыларды есепке алу барысында азаматтарды қабылдау, олардан ауызша және жазбаша өтініштер алу, бұл өтініштерге жауап жазып шешімдер қабылдайды.

5. Басқа елден келген азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарды тіркеуді жүзеге асыру.

6. Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын шетелдіктердің жеке есебін жүргізу.

7. Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын адамдардың өтініштерін заңға сәйкестігін қарайды және де қажетті құжаттармен бірге Қазақстан Республикасының Президентінің қарауына жібереді.

8. Ішкі істер органдарының аумақтық бөлімшелерінің мәселелері бойынша жұмысын ұйымдастырады, көші-қон заңнамасын бұзғаны үшін әкімшілік құқық бұзушылыққа тартады.

9. Шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасында уақытша тұруға рұқсат беру.

10. Қазақстан Республикасында тұрақты тұру үшін тіркеу, азаматтығы жоқ адамдарға азаматтық туралы куәлік беру, шетелдіктерге және азаматтығы жоқ адамдарға Қазақстан Республикасында азаматтық алғанға дейін тұруға рұқсат беру.

11. Жеңілдетілген тәртіппен Қазақстан Республикасының азаматтығын алғаннан кейін тіркеу.

12. Қазақстан Республикасының аумағында тұратын барлық азаматтардың азаматтықтың бар жоқтығын анықтау.

Көші-қон үдерістерін бақылау және мемлекеттік қызметтерді үйлестіру басқармасының негізгі міндеттері:

– мемлекеттік көші-қон саясатын іске асыру жөніндегі орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың ведомствоаралық үйлестірілуін қамтамасыз етеді;

– мемлекеттік органдардың халықтың көші-қоны жөніндегі қызметін ведомствоаралық үйлестіруді жүзеге асырады;

– көші-қон үдерістерін бақылауды, талдауды және болжауды жүзеге асырады;

– көші-қон үдерістерін реттеу және бақылау саласындағы шаралар жүйесін әзірлейді;

– халықтың көші-қоны саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру жөніндегі уәкілетті органға көші-қон үдерістеріне жүргізілген мониторинг нәтижелерін ұсынады.

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің департаментінің негізгі құзіреті еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау, жұмыспен қамту, көші-қон және халықты әлеуметтік қорғау саласындағы іске асыру және бақылау функцияларын жүзеге асыратын ведомство болып табылады. Жалпы алғанда ҚР ІІМ қызметі көшіп-қонушылардың құқықтық қамтамасыз етумен қатар, құқық бұзушылықтың алдын алу және болдырмау, республика аумағындағы көші-қон үдерісін ресми бақылау болып табылады [12].

Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық, әкімшілік немесе өзге де құқық бұзушылықтар жасаған көшіп-келушілер үшін халықаралық шарттарда көрсетілген жағдайлардан басқа ретте Қазақстан Республикасының азаматтарымен бірдей жауапкершілікке тартылады. Көші-қон мәселелеріне қатысты барлық даулар Қазақстан Республикасының «Халықтың көші қоны туралы» заңында белгіленген тәртіппен және де сот шешімімен шешіледі. Қазақстан Республикасына заңсыз келу мәселесі де Қазақстан Республикасынынан заңсыз кету мәселесі еліміздің заңнамасында айқындалған тәртіп негізінде жүзеге асырылады.

Қорытынды

Сонымен, ішкі көші-қон – жеке тұлғалардың Қазақстан Республикасының шегіндегі тұрақты немесе уақытша маусымдық қозғалысы. Жоғарыда атап өткеніміздей халықтың көші-қон саласындағы құқықтық қатынастарды реттеудің тәртібі Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жүргізіледі. Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздік мүддені ескере отырып, ішкі көші-қон сала-

сында тиімді құқықтық реттеу жүйесін құру қажет. Зерттеу барысында, ішкі көші-қон үдерісінің нақты жұмыстарын құқықтық жағынан жетілдіру мәселелеріне бағытталған келесідей ұсыныстары ұсынамыз:

1. Халықты жұмыс күші артық өңірлерден жұмыс күші тапшы өңірлеріне көшірудің арнайы мемлекеттік немесе өңірлік бағдарламалардың тәжірибедегі тиімділігін арттыру мақсатында яғни, «Ішкі көші-қонды дамыту және ел аумағы бойынша халықтың біркелкі қоныстану мәселелері» атты бағдарламасын әзірлеу және іске асыру қажет, ол нақты осы халықтың жұмыс күші артық (оңтүстік) өңірлерден жұмыс күші тапшы (солтүстік) өңірлерге ішкі көші-қон мәселелерін шешуге бағыттала-тын болады. Бұл бағдарламаның қажеттілігі, біріншіден, Қазақстанда халықты көшірудің арнайы бағдарламасының жоқтығынан туындап отыр (өйткені бұл мәселе «Еңбек» Нәтижелі жұмыспен қамту бағдарламасының бір бөлігі ғана»); екіншіден, қолданыстағы бағдарламалар қоныстандыру барысында туындайтын міндеттер мен мәселелерін барлық спектрін шешпейді және қамтымайды. Сондықтан бағдарламаны, әзірлеу және іске асыру үшін білікті кадрлардың көмегімен халықтың әлеуметтік және экономикалық жағдайларын саралай келе құқықтық реттеуді қажет етеді.

2. Мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелерін мемлекеттік органдардың өздері бағалайтындықтан, бағдарламалардың сапасы мен нәтижесін бағалау барысында, іске асырылуын талдау үшін тәуелсіз сараптамалық бағалауды күшейту қажет. Ол үшін біз сарапшылар тобын кеңейтуді және де сарапшылар құрамы ішкі көші-қон үдерісіне тікелей қатысы бар мүшелерден алынуы тиіс деп ойлаймыз.

3. Ішкі көші-қонды құқықтық реттеуді жетілдіру үшін бір орталықта құзыретті мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерімен интеграцияланған, қоныс аударушылар туралы деректердің бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесін енгізу қажет. Бұл жүйеге ішкі көші қон үдерісіне қатысты тілек білдірушілерді мониторинг пен есепке алу, және оларды қажетті ақпаратпен қамта-

масыз ете отырып, қоныс аударудың бағыттары мен орындары туралы, мемлекет тарапынан қолдау шараларын алу, жұмыспен қамту және жұмысқа орналастыру, бала-шағаларын мектеп алды даярлыққа және мектепке орналастыру, тұрғын үймен, әлеуметтік инфрақұрылыммен қамтамасыз ету туралы және т.б. ақпараттарды еңгізуге болады. Бұл қоныс аударушылардың әлеуметтік экономикалық құқықтарын жүзеге асыруда толық ашық ақпарат алуына көмектеседі және кезек күттірмейді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылдың 30 тамызда қабылдаған // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (қаралған күні: 26.04.2021).
- 2 Негізгі әлеуметтік экономикалық көрсеткіштер / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы // <https://stat.gov.kz> (қаралған күні: 12.04.2021).
- 3 Қазақстан Республикасының Көші-қон саясатының 2017-2021 жылдарға арналған тұжырымдамасы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> (қаралған күні: 12.04.2021).
- 4 Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің Бұйрығы. Жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыру үшін адамдардың ерікті түрде қоныс аудару қағидаларын бекіту туралы: 2016 жылдың 14 маусымы, №515 бекітілген // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/> (қаралған күні: 12.04.2021).
- 5 Қазақстан Республикасының Үкіметтің Қаулысы. Көші-қон саясатының тұжырымдамасы туралы: 2000 жылдың 5 қыркүйекте бекітілген // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001346>. (қаралған күні: 25.04.2021).
- 6 Сальдо внутренней миграции / Комитет по статистике МНЭ РК // <http://www.stat.gov.kz>. (қаралған күні: 06.10.2021).
- 7 Миграция населения / Комитета по статистике МНЭ РК. – Режим доступа: <http://www.stat.gov.kz> (қаралған күні: 06.10.2021).
- 8 Социально-экономическое развитие Республики Казахстан (январь-сентябрь 2020 года) // <https://stat.gov.kz/edition/publication/month> (қаралған күні: 06.10.2020).
- 9 Глава государства К.-Ж. Токаев. Казахстан в новой реальности: время действий: послание народу Казахстана от 1 сентября 2020 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie. (қаралған күні: 25.04.2021).
- 10 Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы. Қазақстан Республикасының аумағын ұйымдастырудың бас схемасының негізгі ережелерін бекіту туралы: 2013 жылдың 30 желтоқсаны, №1434 бекітілген // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001434/history> (қаралған күні: 07.04.2021).
- 11 Қазақстан Республикасының Заң. Халықтың көші-қоны туралы: 2011 жыдың 22 шілдесі, №477-IV қабылданған // <http://adilet.zan.kz/kaz/>. (қаралған күні: 12.12.2020).
- 12 Амерханова И.К., Майшекина Э.С. Қазақстан Республикасының халқының оңтүстік өңірлерден солтүстік өңір бойынша көші-қонның құқықтық аспектілері // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. – №12/3. – Б. 20-24.

И.К. Амерханова¹, А.К. Джусибалиева²

¹КАТУ им С.Сейфуллина, Астана, Казахстан

²ТОО «НПП «Иноватор», Астана, Казахстан

Правовое регулирование внутреннего миграционного процесса в Республике Казахстан

Аннотация. Миграция – одна из самых острых проблем современного мира. В Казахстане, как и во всех странах, процесс внутренней миграции требует постоянного регулирования. Совершенствование правового регулирования внутренней миграции в Казахстане является одной из основных задач государ-

ственной миграционной политики. Изучение миграционного процесса основывается на единых принципах, т.е. на факторах, определяющих внутренние, внешние, легальные и нелегальные миграционные потоки. В статье проанализированы основные нормативные акты, отражающие принципы и приоритеты государственного регулирования внутренней миграции в Республике Казахстан. Казахстану необходим единый научно обоснованный, сбалансированный и понятный государственный маршрут внутренней миграции. В стране идет добровольное переселение людей из густонаселенных мест в трудодефицитные, поэтому всестороннее изучение процесса внутренней миграции является основной задачей юриспруденции.

Ключевые слова: миграция, внешняя миграция, внутренняя миграция, миграционный процесс, источники миграции, правовое регулирование.

I.K. Amerkhanova¹, A.K. Jussibaliyeva²

¹S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan

²LLP «NPP Innovator», Astana, Kazakhstan

Legal regulation of the internal migration process in the Republic of Kazakhstan

Abstract. Migration is one of the most acute problems of the modern world. As in all countries, the process of internal migration requires constant regulation in Kazakhstan. Improving the legal regulation of internal migration is one of the main tasks of the state migration policy in Kazakhstan. The study of the migration process is based on uniform principles, i.e. on the factors that determine internal, external, legal, and illegal migration flows. The article analyzes the main regulations that reflect the principles and priorities of state regulation of internal migration in the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan needs a unified scientifically substantiated, balanced, and understandable state route of internal migration. In Kazakhstan, there is voluntary resettlement of people from densely populated areas to labor-deficient ones. Therefore, a comprehensive study of the process of internal migration is the main task of jurisprudence.

Keywords: migration, external migration, internal migration, migration process, sources of migration, legal regulation.

References

1. The Constitution of the Republic of Kazakhstan // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>. (26.04.2021).
2. Key socio-economic indicators / National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms // <https://stat.gov.kz> (accessed: 12.04.2021).
3. Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000602> (accessed: 12.04.2021).
4. Order of the Minister of Health and Social Development of the Republic of Kazakhstan. About approval of Rules of voluntary resettlement of people for increase of labor mobility: June 14, 2016, №515 approved // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/>. (accessed: 12.04.2021).
5. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. On the Concept of Migration Policy: Approved on September 5, 2000 // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001346> (accessed: 25.04.2021).
6. Balance of internal migration / Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan // <http://www.stat.gov.kz>. (accessed: 06.10.2021).
7. Migration of the population / Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. - Access mode: <http://www.stat.gov.kz> (accessed: 06.10.2021).
8. Socio-economic development of the Republic of Kazakhstan (January-September 2020) // <https://stat.gov.kz/edition/publication/month> (accessed: 06.10.2020).
9. K.-J. Tokaev. Kazakhstan in the new reality: time for action: message to the people of Kazakhstan dated September 1, 2020 // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/message. 04/25/2021.
10. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. About approval of the main provisions of the general scheme of the organization of the territory of the Republic of Kazakhstan: December 30, 2013, №1434 // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1300001434/history> (accessed: 07.04.2021).

11. On Migration. The Law of the Republic of Kazakhstan dated 22 July 2011 No. 477-IV. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1100000477> (accessed: 12.12.2020).

12. Amerkhanova I., Maishekina E. Legal aspects of migration of the population of the Republic of Kazakhstan from the southern regions to the northern region // Science and life of Kazakhstan.– 2019. – №12/3. – P. 20-24.

Сведения об авторах:

Амерханова И.К. – С.Сейфуллин атындағы ҚАТУ, Экономика кафедрасының аға оқытушысы, Астана қ, Қазақстан.

Джусибалиева А.К. – э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «НПП «Инноватор» ЖШС ғылыми қызметкері, Астана қ, Қазақстан

Amerkhanova I.K. – Senior Lecturer, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan.

Jussibaliyeva A.K. – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Researcher, LLP «NPP «Innovator», Astana, Kazakhstan.

Impact of the pandemic on the improvement of the electoral system and electoral legislation of the Republic of Kazakhstan in view of the elections held

Abstract. *The article discusses the current problems of improving the electoral system in the Republic of Kazakhstan in the context of a pandemic. It gives a brief description of the past elections of deputies of the Majilis of the Parliament and deputies of the maslikhat of the Republic of Kazakhstan. The article presents a legal assessment of the normative legal acts regulating issues in the field of elections, including an analysis of the Resolution of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2020, on election procedure. A brief analysis of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On elections in the Republic of Kazakhstan» in terms of the amendments made regarding the direct election of akims of cities of district significance, rural districts, towns, and villages. In addition, the resolution of the European Parliament adopted on the results of the election campaigns and the recommendations specified in it are being considered. The author offers her vision on the issues of election campaigning, analyzing the experience of other foreign countries. The article provides examples of international experience on the issues of campaigning by candidates and political parties. The necessary proposals are given to improve the institution of elections in general and the development of a multiparty system as one of the conditions in building a developed, competitive state with an effective electoral system. In this connection, based on the study of monographic studies and normative legal acts, specific proposals were put forward to improve the electoral legislation and the electoral system as a whole, in the conditions of a pandemic.*

Keywords: *electoral system, elections, parties, observers, multiparty system, opposition, democratization.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-21-31>

Introduction

It is well known that the modern world is going through difficult times because the pandemic has made its own adjustments in all spheres of society and the state. Undoubtedly, the pandemic has caused enormous damage to the economy and social welfare of our state, besides, society has faced certain restrictions on political rights, and the electoral legislation in general, and the electoral system in particular, have undergone some changes. This concerns, first of

all, the past elections of deputies of the Majilis of the Parliament and deputies of the maslikhats of the Republic of Kazakhstan under quarantine measures.

Proclaiming ourselves as a democratic State, we follow the established principles and international standards that all developing and competitive powers strive for. Among all these systems, elections occupy a central place in the formation of the country's public administration system as the most important political and legal institution in building a democratic state.

And participation in free and open elections through the realization of the basic civil and political rights of citizens determines the level of democratization of the state as a whole. It is widely known that in order to enter the top 30 competitive countries of the world, it is necessary to constantly develop and improve all spheres of life, including the qualitative organization of the electoral process by the authorized bodies and the flexibility of the electoral system – to adapt to the conditions dictated by the pandemic.

Today, Kazakhstan, as one of the countries participating in international agreements, complies with all obligations to conduct free and competitive elections. Elections in Kazakhstan are held in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan and the principles laid down in the Universal Declaration of Human Rights, in the International Covenant on Civil and Political Rights, in the document of the OSCE Copenhagen Meeting [1]. This fact suggests that elections are an important process, through the implementation of which the people participate in the governance of the state. This is confirmed by Article 33 of the Basic Law of the country – the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which states that citizens of the Republic of Kazakhstan have the right to participate in government directly and through their representatives [2], as well as to carry out other actions provided for by the norms of this article. The right to participate in the governance of the State is expressed by the direct participation of citizens in the republican referendum, and the exercise of their rights to elect and be elected to state and local government bodies. The participation of citizens in public administration through their influence on the activities of authorities, the exercise of power at the local level, the involvement of citizens in the process of making public decisions – all of the above is an important tool for the democratization of the state and the further building of a strong civil society. Therefore, we consider it necessary to address issues on further improvement of the electoral system of our state already in the conditions of a pandemic and with the restrictions faced by citizens in most countries of the world. It is also advisable to review some aspects of electoral

legislation in order to democratize the electoral process and increase the competitiveness of the Republic of Kazakhstan.

Research methods

The methodological basis of our research was general scientific methods of cognition, as well as analytical-systemic, formal-legal, logical and other research methods were used, which made it possible to comprehensively analyze the electoral system of the Republic of Kazakhstan within the legal field.

No scientific research takes place without philosophical worldview approaches – universal methods of cognition - dialectics or metaphysics. We are all aware that the dialectical approach proceeds from the position that all phenomena of the surrounding reality are interconnected. Cognition of one phenomenon cannot occur without taking into account the influence of other phenomena on it. Similarly, in our study, a dialectical approach to cognition of the electoral system of the Republic of Kazakhstan is applied, in which causal relationships are established: how the development of public relations in the field of elections affects the improvement of the electoral system as a whole. In this case, the dialectical method is applied in terms of defining the concept of elections as a phenomenon of objective reality.

In the course of the research, the author applied general scientific methods of cognition, such as: analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, abstraction.

In order to comprehensively analyze the improvement of the electoral system of the Republic of Kazakhstan in the conditions of a pandemic, I have undertaken an analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan and the legislation of foreign countries, as well as the content of research materials of Kazakhstani other scientists, specialists in the field of constitutional (electoral) law. Thus, the methodological foundation of the research was general scientific methods of cognition, formal-legal, analytical-system analysis, comparison, and logical research methods.

Methods of analysis and synthesis were used in the study of various phenomena of reality in the electoral system, relevant materials in substantiating conclusions. The use of deductive and inductive methods made it possible to analyze the functioning of the electoral system, structure it according to its elements and assess the impact of one element of the electoral system on the development of the electoral system as a whole. For example, by analyzing the legislation in the field of elections, it was found that changing certain requirements for political parties (reducing the number of party members during registration) will lead to the development of a multiparty system in the Republic of Kazakhstan.

In addition, studying foreign experience in the course of the study, the comparison method revealed positive aspects in terms of the development of election campaigning and, thanks to this, the necessary recommendations are given to consider the application of international experience in Kazakhstan.

Systematic methods were also applied, which allowed studying the legislative bases of elections, in particular the last elections of deputies of the Majilis of the Parliament and maslikhats of the Republic of Kazakhstan, while defining the main criteria of the electoral process. Based on the application of this system method, some elements in the field of elections were considered as part of the electoral system as a whole.

Formal legal and logical methods were used to study normative legal acts regulating both the election procedure of individual candidates and the participation of political parties in the electoral process.

Formal legal and comparative legal methods were used for the study and interpretation of normative legal acts, definition of legal concepts, for comparison of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan with each other and with international normative legal acts.

Using these methods made it possible to comprehensively and in detail investigate the object, conduct a generalizing effective analysis of theoretical, practical and legal material, as well as develop proposals and recommendations for improving the current electoral legislation of the Republic of Kazakhstan.

Discussion

Let's start discussing the problem of improving the electoral system and electoral legislation in the context of a pandemic with the last elections of deputies of the Parliament and maslikhats of the Republic of Kazakhstan. These elections were regular, that is, based on the implementation of Article 51 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, which stipulates that regular elections are held no later than 2 months before the end of the term of office of the current composition of the Majilis [2]. Due to the expiration of the term of constitutional powers, despite the pandemic, elections were scheduled for January 10, 2021. Thanks to the constitutional reform carried out in 2007, the elections of 98 deputies of the Majilis of the Parliament are carried out according to the proportional electoral system according to party lists (on the basis of universal, direct, equal suffrage, taking into account the secrecy of voting). As a rule, analyzing the proportional electoral system, it should be noted that in ten of the twelve countries of the European Union (except the French Republic and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland), this electoral system is used. This largely defines advanced Western European democracy as a party democracy. The proportional system is considered more democratic, allowing to take into account the political sympathies of the people. In addition, the proportional system initiates a multi-party system, creates suitable conditions for the work of minor political parties [3]. Observing the evolution of the formation of the electoral system in the Republic of Kazakhstan, we note that this innovation served as a definite step towards building a multi-party system in the Republic of Kazakhstan, which guaranteed the participation of various political forces. And multiparty system, as we know, is an important component of a democratic state.

It is widely known that the elections during the pandemic, due to the restrictions imposed on social contacts between people, forced political parties to come up with new ways of campaigning before the elections, which had to conduct campaigning programs online and through social

networks. So, in one of his speeches, German expert on communication Frank Brettschneider gives a legal assessment, saying that campaigning on the Internet gives advantages to leading and large parties that have the opportunity to promote their program by all possible means. However, it is difficult for minor parties to compensate for these advantages with increased volunteer activity [4]. In addition, the experience of our neighbors of the Republic of Kyrgyzstan is very relevant in terms of campaigning for the election campaign: namely, before the scheduled elections of members of Parliament, Internet broadcasting in live broadcasts of social networks was widely spread, well-known bloggers of Kyrgyzstan promoting the programs of political parties were involved. However, this requires a lot of money, which not everyone can afford. Also, online discussions were held by parties, in which users of social networks were actively involved, thereby representatives, organizers of discussions created the desired information field that guides and forms the necessary opinion of society [5]. Due to some restrictions that not only citizens, but also political parties faced during the election and election campaign, we consider it necessary to create conditions for parties during the pandemic, thanks to which the competition would take place «in an online format», in the media, as well as on the Internet. We propose to legislate the procedure for passing election campaigning online and other procedures, including online voting of citizens in elections, as well as voting using postal services and so on.

The conducted research on the problems of improving the electoral system in the context of a pandemic as a factor of increasing the competitiveness of the Republic of Kazakhstan is becoming more pronounced is relevant and requires the necessary study within the legal framework. In this regard, it is necessary to consider and give a legal assessment of the normative legal acts regulating issues in the field of elections. For example, before the start of the elections of deputies of the Majilis and local representative bodies, the Resolution of the CEC of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2020 on election procedure issues gained wide resonance.

Analyzing resolution above, we will focus on the main points. Firstly, the powers of observers enshrined in the Constitutional Law «On Elections» were limited by this legal act. Every citizen knows that the role of observers in the electoral process is great, as only their quality work depends on whether the elections will be competitive and free. In addition to national observers, there are also observers of international states and organizations that take part in the electoral process and, based on their experience, carry out observation, as well as participate in the conduct of elections. It is important to note that the participation of international observers increases the authority of Kazakhstan in the international arena. Also, such cooperation has a positive effect on the system of election campaigns and, thanks to the exchange of experience at the international level, the principles of election legitimacy are observed [6]. However, after the elections, the European Parliament adopted a resolution regarding our state, which says about small errors and the introduction of a number of restrictions on the rights of citizens of the Republic of Kazakhstan [7]. At the same time, according to the EEU, the high effective organization of the last parliamentary elections in Kazakhstan in the conditions of the pandemic was noted. Following the results of election observation, one of the international observers of Italy noted the high voter turnout on the day of voting and the excellent organization of the security of the electoral process [8]. In addition, according to the observation of the European Parliament, the elections of deputies of the Majilis of the Parliament and deputies of maslikhats in the Republic of Kazakhstan were demonstrated in the form of successful implementation of reforms in the field of political activity with elements of modernization [9]. We believe that the comments demonstrated by the European Parliament in the resolution will be taken into account and small errors will be eliminated during subsequent election campaigns, and positive statements by international observers increase the level of competitiveness of Kazakhstan in the international arena.

We consider it necessary to take into account the recommendations of international states

Table No 1

№	Name of the political party	Number of votes	Percentage ratio	Number of mandates
1	Public Association «Nur Otan Party»	5 148 074	71,1%	76
2	Public Association «Democratic Party of Kazakhstan «Ak Zhol»	792 828	10,95%	12
3	Public Association «People’s Party of Kazakhstan» (ex. Communist People’s Party of Kazakhstan)	659 019	9,1%	10
4	Public Association «People’s Democratic Patriotic Party «Auyl»	383 023	5,29	0
5	«Political party «ADAL»	258 618	3,57	0

and take into account for holding open and fair elections in future election campaigns. By all efforts, including the adoption of a number of amendments and additions to the legislation on elections in the Republic of Kazakhstan, our state will promote the conduct of elections in accordance with international standards. We consider it is possible to take into account the recommendations of international observers and experts in the field of election campaigns and take measures to further improve the electoral system of the Republic of Kazakhstan.

Having considered another normative act adopted during the pandemic - the Resolution of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan, I would like to note that the Resolution refers to the consideration of observers as representatives of legal entities (political parties, public associations, organizations, and so on). In addition, legal entities that send their observers carry out activities in accordance with the constituent documents. Based on this, it follows that national observers, as representatives of organizations, should prescribe the statutory purpose in the constituent document of election observation. The analysis of the Resolution makes it possible to conclude about a certain restriction of the freedoms and rights of legal entities to use their political rights [10]. In this connection, the country’s observers were unable to fully exercise their rights and participate in free elections.

Secondly, during the elections held on January 10, 2021, changes were also made that restrict photo and video filming during the observation

process. Thus, the resolution stipulates that video broadcasting can only be carried out by the mass media, which is not included in the circle of rights of observers, their function is to monitor the voting process. However, in accordance with art. The resolution of the CEC of the Republic of Kazakhstan provides that photo and video recording can be made only with the permission of an election participant, from a place (angle) specified by precinct election commissions and taking into account the secrecy of personal data. We believe that this provision carries some restrictions in the activities of observers, since in accordance with paragraph 2 of Article 20 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995, «everyone has the right to freely receive and disseminate information in any way not prohibited by law» [2]. In this regard, we consider it necessary to reconsider the issue of restrictions on the rights of observers, because the transparency and impartiality of elections depend on how monitoring is carried out.

As a result, already 5 parties participated in the elections held on January 10, 2021, we will conduct a small comparative analysis in the form of a table from below:

From Table No. 1, we see that according to the results of the elections, the 7% (seven percent) barrier established by the legislation was overcome and passed by three factions: «Nur Otan Party» (71.1%), «Ak Zhol Party» (10.95%), the People’s Party of Kazakhstan (9.1%) [11]. Accordingly, we can confidently talk about the emerging multiparty system, which will allow us

to cover the opinions and will of a wide range of people in the Republic of Kazakhstan. As you know, a multiparty system is a condition under which civil society and the rule of law interact, and it means not only a multitude of parties, but also their interaction in the process of power struggle, their participation in the management of state affairs. The only drawback in these elections was the lack of competition with the participation of the opposition party, and, as you know, the opposition is a political party represented in the Majilis of Parliament, which takes a different position on social and political issues than the parliamentary majority [12] and thanks to their participation, the elections are really considered competitive and fair. After all, the opposition expresses the opinion of the people, to raise issues of concern to the entire population of the country.

Although the legislative base of our state is being improved every time, as well as all actions taken should be aimed at developing the party field. However, the demands placed on political parties lead to some complications in its creation. For example, the latest law «On Political Parties» establishes requirements for the state registration of a political party: namely, it «must have at least twenty thousand party members representing party branches in all regions, cities of republican significance and the capital, numbering at least six hundred party members in each of them» [13]. We consider it possible to amend paragraph 6 of Article 10 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Political Parties» in terms of reducing the number of party members from 20 thousand to 10 thousand. This innovation will lead to an increase in the number of parties. In addition, at the legislative level, to allow political parties to establish their branches not in all regions, but in at least two-thirds of all regions of cities of republican significance and the capital, that is, to reduce and amend the requirements of paragraph 6 of Article 10 of the above-mentioned Law. Thus, proposals to reduce the number of citizens to register a political party will contribute to the development of civil society institutions, strengthen the role of political parties in the electoral process and in the

life of society and the state. Changes in terms of reducing the number of party members and the creation of branches of political parties not in all regions, as established at the legislative level, but to reduce the requirement to at least two-thirds of all regions in cities of republican significance and the capital will contribute to the democratization of the procedure for creating political parties, which will lead to a significant increase in the number of parties in the Republic of Kazakhstan, thereby expanding the representation of social strata in the legislative body - the Parliament of the Republic of Kazakhstan.

The electoral system of the Republic of Kazakhstan is being improved every time, and the legislation in the field of elections is being changed in order to improve the electoral process and increase the level of democratization of the state. So, in September 2020, the Head of State, speaking with a message to the people of Kazakhstan, spoke in favor of the direct election of akims of cities of district significance, rural districts, towns and villages that are not part of the rural district. Thus, the adopted Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated May 24, 2021 «On amendments and additions to the Constitutional law of the Republic of Kazakhstan «On elections in the Republic of Kazakhstan» and the Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on election issues» determined the direct electability of akims of cities of district significance, rural districts, towns and villages by including the whole 13-1 chapter. In this case, the participation of the above-mentioned akims is carried out by nomination from political parties and as self-nominees who have received 1% of the votes. We believe it is possible to reconsider the issue of collecting 1% of signatures for self-nominees, due to the fact that they are already well acquainted with the local population (village) live by the aspirations of the people of this region. Basically, practice shows that there is a lot of formalism, and no one will conduct a handwriting examination for their compliance. Moreover, this procedure takes a lot of time from the electoral authorities, which is also not fully justified. It is also necessary in order

to bring both nominees from political parties and self-nominees into more equal conditions.

In addition, the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On elections in the Republic of Kazakhstan» establishes the requirements for the akim of a city of district significance, village, settlement, rural district (Article 113-2), which in our opinion is generalized and requires some disclosure. In this regard, we consider it expedient to prescribe this norm, the necessary requirement of which will be residence on the territory of the relevant administrative-territorial unit, since a citizen who has lived in the area where he is nominated as a candidate should know the problems and the current situation of this area.

These innovations will determine further steps to expand the participation of the population in solving important public issues.

Results

Based on all of the above, we consider it possible:

1. In the context of a pandemic, it would be necessary to study in more detail the practice of Germany - the possibility of free delivery of postal votes, with a view to its application in the conditions of Kazakhstan. This experience will help in terms of the lack of direct contact between people, as well as the possibility of delivery by courier on election day.

2. We consider the issue of specifying in the charter the statutory purpose of a legal entity - election observation, established in the Resolution of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan «On issues of exercising the powers of certain categories of participants in the electoral process» dated December 4, 2020, controversial. Due to the fact that any legal entity as a cell of civil society has the right to participate in election observation, and the statutory purpose is the direct activity of the organization aimed at obtaining final results.

3. We consider it necessary to supplement paragraph 3 of Article 27 with subparagraph 1-1: election campaigning is carried out: «through the means of the Internet network», due to the

fact that today, during the pandemic, in order to avoid a mass gathering of people, the population has faced restrictions. And this norm allows broadcasting not only through the mass media, but also in the Internet (in online mode)

4. We consider it possible in the approved version of Article 113-2. «On amendments and additions to the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan «On elections in the Republic of Kazakhstan» to prescribe the requirements for the akim of a city of district significance, village, settlement, rural district in the following wording:

«Akim of a city of district significance, village, settlement, rural district may be a citizen of the Republic of Kazakhstan who has a higher education and work experience of at least two years, as well as residing in the territory of the corresponding administrative-territorial unit of the Republic, and also meet the requirements provided for by this Constitutional Law, Article 36 of the Law of the Republic of Kazakhstan dated January 23, 2001 «On local public administration and self-government in the Republic of Kazakhstan» and the legislation on public service. An important requirement in this edition is to allocate residence on the territory of the corresponding administrative-territorial unit, since a person who has lived in the region where he is nominated for candidates must own the situation and know the problems and the current situation, and the level of well-being of residents of this area.

Conclusions

Thus, we see that the elections under the conditions of the pandemic were held at the proper level, following the results of the observation by international observers of the past elections, the relevant recommendations of the countries of the international communities were received. The past elections for our country were a certain experience in terms of organizing the election procedure under quarantine measures, as well as the need to exclude social contacts between citizens of the country as much as possible. We believe that the shortcomings

indicated by international organizations will be eliminated in future election campaigns and the recommendations of international countries will be taken into account. To build a competitive democratic state with a high-quality electoral system, we must meet all the requirements established in the world community.

Therefore, based on the above, we believe that the research in the field of improving the electoral system is relevant, timely, and requires further decisions (changes). Due to the past elections and the existing contradictions, it is necessary to carry out reforms aimed at further modernization

of the country, democracy, and stability. Based on the positive experience of foreign countries, it is necessary to intensify efforts to reform the political system of Kazakhstan in order to develop the multiparty system and expand civic participation in the public administration of the country. And the further development of civil society institutions and the electoral system of the Republic of Kazakhstan, which contributes to the formation of democratic state authorities, will lead to an increase in the national competitiveness of our state, including in political and other spheres.

Список литературы

1. Избирательная система Республики Казахстан. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.election.gov.kz/rus/izbiratel'naya-sistema-rk/kratkaya-nformatsiya-ob-izbiratel'noy-sisteme-rk.php> (дата обращения: 17.11.2021)
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.) [Электронный ресурс] – URL: www.online.zakon.kz. (дата обращения: 19.11.2021)
3. S. Amandykova L. Bukalerova, Zh. Korpebayev. The role of political parties in the election of deputies Parliament of the Republic of Kazakhstan. Вестник Карагандинского университета. Серия право. № 2(98)/2020. P. 6-12.
4. Ковид и выборы в Германии: первая проверка настроений избирателей. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.dw.com/ru/kovid>. (дата обращения: 19.11.2021)
5. Выборы-2020: агитация переключалась в «Инстаграм». Радио Азаттык. [Электронный ресурс] – URL: <https://rus.azattyk.org/a/30828429.html>. (дата обращения: 17.11.2021)
6. Bilyalova M., Amandykova S., Musilimova K., Ilyassova G., Nukusheva A. Some questions of improvement of electoral legislation in the Republic of Kazakhstan. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues this link is disabled, 2019, 22(2), стр. 1–10. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.scopus.com> (дата обращения: 19.11.2021)
7. Елена Гункель. ЕС указал на ограничение основных свобод на выборах в Казахстане. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.dw.com/ru/es-dal-ocenku-parlamentskim-vyboram-v-kazahstane>. (дата обращения: 17.11.2021)
8. Лариса Дмитриук. Как прошли парламентские выборы в Казахстане. [Электронный ресурс] – URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-proshli-parlamentskie-vybory-v-kazahstane>. (дата обращения: 16.11.2021)
9. European Parliament. European Parliament resolution on the human rights situation in Kazakhstan. Procedure: 2021/2544(RSP). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document>. (дата обращения: 16.11.2021)
10. Ибраева Н.А. Правовой статус наблюдателей на выборах в Республике Казахстан. Серия общественные науки №4 (1).- 2020 . - С. 34-38.
11. Об итогах очередных выборов депутатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан седьмого созыва 10 января 2021 года и распределении депутатских мандатов Мажилиса Парламента Республики Казахстан по итогам голосования по партийным спискам. [Электронный ресурс] – URL: <http://www.election.gov.kz/rus/news/acts>. (дата обращения: 16.11.2021)

12. Конституционный закон Республики Казахстан от 2 июня 2020 года № 339-VI ЗРК О внесении дополнений в Конституционный закон Республики Казахстан «О Парламенте Республики Казахстан и статусе его депутатов». Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс] – URL: <http://www.adilet.zan.kz>. (дата обращения 19.11.2021).

13. Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года № 344-ІІ «О политических партиях» с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.05.2020 г. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс] – URL: <http://www.adilet.zan.kz> (дата обращения 19.11.2021)

Н.А. Ибраева

Астана халықаралық университеті, Астана қ, Қазақстан

Өткізілген сайлауды ескере отырып, пандемияның Қазақстан Республикасының сайлау жүйесі мен сайлау заңнамасын жетілдіру мәселелері

Аңдатпа. Мақалада пандемия жағдайында Қазақстан Республикасындағы сайлау жүйесін жетілдірудің өзекті мәселелері қарастырылады, өткен Парламент Мәжілісі депутаттарының және Қазақстан Республикасы мәслихаты депутаттарының сайлауына қысқаша сипаттама беріледі. Сайлау саласындағы мәселелерді реттейтін нормативтік-құқықтық актілерге құқықтық баға беріледі, оның ішінде сайлау рәсімі мәселелері бойынша ҚР Орталық сайлау комиссиясының 2020 жылғы 4 желтоқсандағы Қаулысына талдау жүргізілді. Аудандық маңызы бар қалалар, ауылдық округтер, кенттер мен ауылдар әкімдерінің тікелей сайлануына байланысты енгізілген өзгерістер бөлігінде «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық Заңына қысқаша талдау жүргізілді. Бұдан басқа, өткізілген сайлау компанияларының қорытындылары бойынша қабылданған Еуропалық Парламенттің қарары және онда көрсетілген ұсынымдар қаралады. Автор басқа шет мемлекеттердің тәжірибесін талдай отырып, сайлау алдындағы үгіт мәселелері бойынша өзінің көзқарасын ұсынады. Мақалада кандидаттар мен саяси партиялардың үгіт жүргізу мәселелері бойынша халықаралық тәжірибенің мысалдары келтіріледі. Жалпы сайлау институтын жетілдіру және бәсекеге қабілетті мемлекет құрудың шарттарының бірі ретінде көппартиялықты дамыту жөнінде қажетті ұсыныстар беріледі. Осыған байланысты, монографиялық зерттеулер мен нормативтік-құқықтық актілерді зерделеу негізінде пандемия жағдайында сайлау заңнамасын және жалпы сайлау жүйесін жетілдіру жөнінде нақты ұсыныстар ұсынылды.

Кілт сөздер: сайлау жүйесі, сайлау, партиялар, бақылаушылар, көппартиялық жүйе, оппозиция, демократияландыру.

Жалпы сайлау институтын жетілдіру және тиімді сайлау жүйесі бар дамыған, бәсекеге қабілетті мемлекет құрудың шарттарының бірі ретінде көппартиялықты дамыту жөнінде қажетті ұсыныстар беріледі.

Н.А. Ибраева

Международный университет Астана, г. Астана, Казахстан

Влияние пандемии на совершенствование избирательной системы и выборного законодательства Республики Казахстан с учетом проведенных выборов

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные проблемы совершенствования избирательной системы в Республике Казахстан в условиях пандемии, дается краткая характеристика прошедших выборов депутатов Мажилиса Парламента и депутатов маслихата Республики Казахстан. Дается правовая оценка нормативно-правовым актам, регулирующим вопросы в сфере выборов, в том числе проведен анализ Постановления Центральной избирательной комиссии РК от 4 декабря 2020 года по вопросам избирательной процедуры. Проведен краткий анализ Конституционного закона Республики Казахстан «О выборах в РК» в части внесенных изменений по поводу прямой выборности акимов городов район-

ного значения, сельских округов, поселков и сел. Кроме того, рассматриваются резолюция Европейского парламента, принятая по итогам проведенных избирательных компаний, и рекомендации, указанные в ней. Автор предлагает свое видение по вопросам предвыборной агитации, анализируя опыт других иностранных государств. В статье приводятся примеры международного опыта по вопросам ведения агитаций кандидатами и политическими партиями. Даются необходимые предложения по совершенствованию института выборов в целом и развитию многопартийности как одними из условий в построении развитого, конкурентоспособного государства с эффективной избирательной системой. В связи с этим, на основе изучения монографических исследований и нормативно-правовых актов, были выдвинуты конкретные предложения по совершенствованию выборного законодательства и избирательной системы в целом в условиях пандемии.

Ключевые слова: избирательная система, выборы, партии, наблюдатели, многопартийная система, оппозиция, демократизация.

References

1. Izbiratel'naya sistema Respubliki Kazahstan. [Electronic resource] – Available at: <https://www.election.gov.kz/rus/izbiratelnaya-sistema-rk/kratkaya-nformatsiya-ob-izbiratelnoy-sisteme-rk.php> (Accessed: 17.11.2021) [in Russian]
2. Konstituciya Respubliki Kazahstan (prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 23.03.2019 g.) [Electronic resource] – Available at: www.online.zakon.kz. (Accessed: 19.11.2021) [in Russian]
3. S. Amandykova L. Bukalerova, Zh. Korpebayev. The role of political parties in the election of deputies Parliament of the Republic of Kazakhstan. Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya pravo. № 2(98)/2020. P. 6-12. [in English]
4. Kovid i vybory v Germanii: pervaya proverka nastroyenij izbiratelej. [Electronic resource] – Available at: <https://www.dw.com/ru/kovid>. (Accessed: 19.11.2021) [in Russian]
5. Vybory-2020: agitaciya perekochevala v «Instagram». Radio Azattyk. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyk.org/a/30828429.html>. (Accessed: 17.11.2021) [in Russian]
6. Bilyalova M., Amandykova S., Musilimova K., Ilyassova G., Nukusheva A. Some questions of improvement of electoral legislation in the Republic of Kazakhstan. // Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues this link is disabled, 2019, 22(2), str. 1–10. [Electronic resource] – Available at: <https://www.scopus.com> (Accessed: 19.11.2021) [in English]
7. Elena Gunkel'. ES ukazal na ogranichenie osnovnyh svobod na vyborah v Kazahstane. [Electronic resource] – Available at: <https://www.dw.com/ru/es-dal-ocenku-parlamentskim-vyboram-v-kazahstane>. (Accessed: 17.11.2021) [in Russian]
8. Larisa Dmitryuk. Kak proshli parlamentskie vybory v Kazahstane. [Electronic resource] – Available at: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-proshli-parlamentskie-vybory-v-kazahstane>. (Accessed: 16.11.2021) [in Russian]
9. European Parliament. European Parliament resolution on the human rights situation in Kazakhstan. Procedure: 2021/2544(RSP). [Electronic resource] – Available at: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document>. (Accessed: 16.11.2021) [in English]
10. Ibraeva N.A. Pravovoj status nablyudatelej na vyborah v Respublike Kazahstan. Seriya obshchestvennye nauki №4 (1). - 2020 . - S. 34-38. [in Russian]
11. Ob itogah ocherednyh vyborov deputatov Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan sed'mogo sozyva 10 yanvarya 2021 goda i raspredelenii deputatskih mandatov Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan po itogam golosovaniya po partijnym spiskam. [Electronic resource] – Available at: <http://www.election.gov.kz/rus/news/acts>. (Accessed: 16.11.2021) [in Russian]
12. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 2 iyunya 2020 goda № 339-VI ZRK O vnesenii dopolnenij v Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan «O Parlamente Respubliki Kazahstan i statute ego deputatov». Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet» [Electronic resource] – Available at: <http://www.adilet.zan.kz>. (Accessed: 19.11.2021) [in Russian]

13. Zakon Respubliki Kazahstan ot 15 iyulya 2002 goda № 344-II «O politicheskikh partiyah» s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 25.05.2020 g. Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet» [Electronic resource] – Available at: <http://www.adilet.zan.kz> (Accessed: 19.11.2021) [in Russian]

Сведения об авторе:

Ibraeva N.A. – The 2nd year Ph.D. student, the Higher School of Law of Astana International University, Astana, Kazakhstan.

Ибраева Н.А. – Астана Халықаралық университеті Құқық жоғары мектебінің 2 курс докторанты, Астана, Қазақстан.

Н. Сәулен¹
Е.С. Жамбаев²
А.Н. Сагадиев³

¹Парламентаризм институты, Астана, Қазақстан
^{2,3}А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан
(e-mail: nuri_saulen@mail.ru, zhambaev_es@mail.ru, 02-kz@mail.ru)

Қоғамды цифрландыру және ақпараттандыру конституциялық құндылықтарды өзгертудің триггерлері ретінде

Аңдатпа. Давостағы Дүниежүзілік экономикалық форумның президенті Клаус Швабтың бір аттас кітабында технологиялық прогреске төртінші өнеркәсіптік революция себеп болды және ақпарат ол жерде басты маңызды рөл атқарды, ол қоғамдық өмірді барлық жағынан болмаса да, оны жан-жақты тез және әрі қарай өзгертетіні анық және адамзат тарихында мұндай технологиялық даму деңгейін ешкім көрмеген және бұрын-соңды болмағаны күмәнсіз деп жарияланған. Осыған орай ақпараттық және цифрлық алаңда туындайтын жаңа құқықтық қатынастарды зерттеудің өзектілігі күмән тудырмайды. Осы мақаланың мақсаты – әркімнің жеке өмірге құқығы, телефонмен еркін қауіпсіз сөйлесу және тағы басқа да құқығы жайында, сонымен қатар әр адамның заң жүзінде шексіз еркін ақпарат таратып ақпарат алу құқығы сияқты конституциялық құндылықтардың трансформациясына цифрландыру мен ақпараттандырудың қазіргі кездегі жағдайы мен әсерін зерттеу болып табылады. Зерделеу барысында үш нәтижеге қол жеткіздік, біздің ойымызша, солардың ішіндегі ең маңыздысы, тиісті құқықтық актіні дамытып дайындау және құқықтық айналымға «Ақпаратты пайдалану ережелері» (ақпараттық диета) деген ұғымды енгізу қажеттігі туралы ұсыныс, ол біз ойлағандай, бейінді мамандарды, соның ішінде медицина ғылымдарының қызметкерлерін тарта отырып, одан әрі толық зерттеу мен талқылауды қажет етеді деп санаймыз. Клаус Швабтың пайымдауына сүйенсек, біз әркімнің жеке өміріне, жеке құпиясына, телефон арқылы сөйлесу құпиясына және т.б. сияқты конституциялық құндылықтардың қысқа мерзімде мүлдем жойылып кетуі мүмкін деген қорытындыға келіп отырмыз.

Кілт сөздер: цифрландыру, ақпараттандыру, ақпарат, әлеуметтік желілер, Интернет, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі, конституциялық құндылықтар, өнеркәсіптік революция, жеке өмір.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-32-46>

Кіріспе

Отандық Конституцияда әркім өзінің жеке салымдары мен жинаған қаражатының, жазыққан хаттарының, телефон арқылы сөй-

лескен сөздерінің, почта, телеграф арқылы және басқа жолдармен алысқан хабарларының құпиялылығы сақталуына құқығы бар. Бұл құқықты шектеуге заңда тікелей белгіленген реттер мен тәртіп бойынша ғана

жол берілетіні жайлы конституциялық құндылықтар бекітілген [1].

Алайда, бүгінгі таңда, Клаус Шваб атап өткендей, Интернетті пайдалануға байланысты, сондай-ақ өзіміздің әртүрлі типтегі желілерге қосылу дәрежесінің артуынан туындайтын жеке адамдар деңгейіндегі ең маңызды проблемалардың бірі жеке өмірге қол сұғылмаушылыққа қатысты. Гарвард университетінің саяси философия маманы Майкл Сандел атап айтқандай, бұл мәселе күннен күнге күрделене түсуде, себебі «біз жиі қолданатын көптеген құрылғыларға қатысты ыңғайлы ету үшін біз құпиялылықты айырбастауға дайын сияқтымыз». Эдвард Сноуденнің ашықтықтың жоғары деңгейіне қол жеткізген әлемдегі жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың маңыздылығы туралы ашқан ашық ойлары жаһандық пікірталас енді басталуда, ал біз қазірдің өзінде Интернеттің ырықтандыру мен демократияландырудың теңдессіз құралы бола алатынын, бірақ сонымен бірге халықтың кең ауқымдарын сайлаусыз, алысқа бара жатқан және байқалмайтын қадағалау үшін жағдай туғызатынын байқап отырмыз. Эдвард Сноуденнің ашықтықтың жоғары деңгейіне қол жеткізген әлемдегі жеке өмірге қол сұғылмаушылықтың маңыздылығы туралы ашқан ашық ойлары жаһандық пікірталас енді басталуда, ал біз қазірдің өзінде Интернеттің ырықтандыру мен демократияландырудың теңдессіз құралы бола алатынын, бірақ сонымен бірге халықтың кең ауқымдарын сайлаусыз, алысқа бара жатқан және байқалмайтын қадағалау үшін жағдай туғызатынын байқап отырмыз [2; 82].

Қазіргі уақытта біз БАҚ-та кейбір хакерлер деп аталатын адамдармен жеке құпия ақпаратты ұрлау үшін серверлер мен веб-сайттарды бұзулары туралы жиі естиміз және бұл заманауи құбылыс өте жиі және мүлдем басқа ауқымда орын алууда.

Мысалға алатын болсақ, ресейлік халықаралық ақпарат агенттігі РИА Новости 2014 жылғы 9 қаңтарда жариялаған мәліметтерге сәйкес, АҚШ-тың бұрынғы барлау қызметкері Эдвард Сноуден АҚШ қарулы күштерінің барлау операцияларына қатысты 1,7 миллионға жуық файлды ұрлаған [3].

Қазақстандағы, қолдағы бар ақпаратқа сәйкес, 2021 жылдың 04 сәуірінде KZ-CERT компьютерлік инциденттерге ден қою қызметі Facebook әлеуметтік желісіндегі 3 миллионнан астам қазақстандық қолданушылардың деректерінің бұзылғанын анықтады, деп хабарлайды мемлекеттік техникалық қызмет (МТҚ) inbusiness.kz Интерфаксқа сілтеме жасай отырып. «Қаскүнемдердің құрбанына айналудың көптеген қауіптері бар: жеке тұлғаға қатысты кез келген ақпаратты жария етуден; бопсалау; банк картасынан қаражатты заңсыз есептен шығарудан; жеке өмірге араласудан; балаларға төнетін қауіпке дейін, мысалы, олар оқитын мектептер туралы деректерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялаған жағдайлар», - делінген хабарламада [4].

Клаус Шваб атап өткендей, бұл әлі барлығы емес, біздің миымыздың жеке және ұжымдық деңгейде қалай жұмыс істейтінін жақсы түсіну үшін пайдасын тигізбейтін біздің жеке және кәсіби өміріміздің бірде-бір саласы жоқ. Бұл факт, соңғы бірнеше жылдары әлемдегі ең жомарт демеушілік жасаған екі зерттеу бағдарламасының миды зерттеу саласына қатысты болғанын көрсетеді: «Адам миы жобасы» (бұл бағдарламаға он жыл ішінде Еурокомиссия бір миллиард еуро жұмсаған), және Президент Б. Обаманың «Инновациялық нейротехнологияларды дамыту арқылы миды зерттеу» бастамасын (BRAIN бастамасы) айтуға болады. Бұл бағдарламалар ең алдымен ғылыми және медициналық зерттеулерге бағытталғанына қарамастан, біз медицинаға қатысы жоқ өміріміздің аспектілерінде нейротехнологиялардың тез өсуіне (және әсеріне) куә болып отырмыз.

Нейротехнологиялар ми қызметін бақылау және өзгерістерді қадағалау (немесе) мидың әлеммен қарым-қатынасын қадағалап бақылау үшін қолданылады [2, 135].

Мысалға, 2015 жылы нейрошлемдердің (оның құны осы уақытта ойын консолінен де арзан тұрады) тасымалданатындығы мен қолжетімділігі бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктерді береді, бұл біз нейрореволюцияның ғана емес, сонымен қатар қоғамдағы үлкен және ауқымды өзгерістердің куәсі болуымыз мүмкін екенін көрсетеді [5].

Бір сөзбен айтқанда, отандық ғылыми қоғамдастыққа, оның ішінде құқықтанушыларға, сондай-ақ тиісті уәкілетті органдарға осыған байланысты жұмыс істеу керек деген ой білдіреміз.

Зерттеу әдістері

Салыстырмалы-құқықтық әдіс, сондай-ақ конституциялық құқық саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде ұсынылған, ақпаратты алу мен таратуды реттеу проблемаларына арналған цифрландыру идеялары зерттеудің әдіснамалық негізі болып табылады. Жұмыста келесі зерттеу әдістері қолданылады: жүйелік-құрылымдық әдіс, талдау және синтез әдістері, формальды-құқықтық әдіс.

Талқылау

Осы уақытқа дейін әр елдің конституциялық құндылықтар тізбесі уақыт өте келе сандық және сапалық өзгерістерге сөзсіз ұшырайтыны белгілі. Оған елдің қоғам-дық-мемлекеттік құрылымының өзгеруі себеп (шетелдік контингенттің өсуі, құрылу (аккультурация), халықаралық ұйымдарға қосылу және т.б.). Қазіргі жаңа заманауи әлем цифрландыру дәуірінің жаһандық сын-қатерлерін ескере отырып, өзінің мемлекеттілігінің сапалы жаңа шарттарын құру бағытында. Бұл конституциялық құқықтың барлық дерлік институттары мен санаттарын қайта қарау керек дегенді білдіреді, яғни оның тұжырымдамасынан бастап және цифрлық құқықтармен қатар адам құқықтарының жаңа буынын негіздеуге дейінді білдіреді. Жаңа көзқараста конституциялық құндылықтарды да жан-жақты мағыналы түсіну қажет. Құндылық кез-келген әлеуметтік қатынастар субъектілерінің өмір сүру деңгейінің барлық салалары мен деңгейлерін қамтитын әмбебап және көп өлшемді категория, бұл субъектілер үшін олардың арасындағы қатынастардың сипатын анықтайтын көрсеткіш болып табылады. Философиялық, әлеуметтанулық және құқықтық аспектілермен делдал болған категория ретін-

де құндылық жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің мүдделерінде, олардың бағдарлары мен артықшылықтарында көрінеді, соның арқасында олар бір-бірімен белгілі бір қатынастар орнатады [6, 7]. Құндылықтар осы субъектілердің танымдық, шығармашылық және практикалық әрекеттерімен байланысты, нәтижесінде олардың ерікті шешімдері туады, олардың заңды және құқыққа қарсы мінез-құлқы қалыптасады [7, 5]

Қазақстан үшін тарихи құндылықтар әрқашан қазақстандық мемлекеттілікті дамытудың негізгі бағдарлары рөлін атқарған, бұған Қазақстан Республикасы Конституциясы кіріспесінің ережелері де дәлел бола алады: «Біз, ортақ тарихи тағдыр біріктірген Қазақстан халқы, ... өзімізді еркіндік, теңдік және татулық мұраттарына берілген бейбітшіл азаматтық қоғам деп ұғына отырып, .. осы Конституцияны қабылдаймыз.» - деп жазылған [1].

Бұл ережелер тарихи даму мен жалпыадамзаттық құндылықтар жүйесінің сабақтастығы туралы айтады. Отандық заңнамада «құндылық» терминінің анықтамасы заңды түрде бекітілмеген. Осыған орай, біздің ойымызша, конституциялық құндылықтарды қоғамдық-мемлекеттік дамудың жалпыланған, негізгі, стратегиялық басымдықтары (қағидаттары мен мақсаттары) түрінде көрініс табатын қоғамдық-мемлекеттік құрылымды ұйымдастыру және дамыту туралы тарихи, мәдени және сана-сезім деңгейінде қалыптасқан түсініктер мен идеалдар, Конституция және конституциялық заңдар деңгейінде елдің конституциялық дамуының векторы ретінде айқындалған және бекітілген және жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің өзара дамуын қамтамасыз ететін конституциялық-құқықтық мүдделерінің оңтайлы теңгерімін қолдау мақсатында нақты дәуір жетістіктері жағдайында конституциялық бақылау органы түсіндіруі ретінде ұғынуға болады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы «құндылық» ұғымына жоғары мән береді, осыған байланысты оның нормаларын түсіндіру конституциялық құндылықтардың нақты мазмұнын ескеру кезінде

жүзеге асырылуы тиіс. «Құндылық» санатының қолданылуы Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының 1-бөлігінде көрсетілген [1]. Бұндай конституциялық құндылықтар, осы нормаларда аталған «Адам, оның құқығы мен бостандығы», бұны цифрландыру жағдайында қайта қаралу қажет. Осы ретте «Цифрлық жеке тұлға, оның цифрлық шындық жағдайындағы құқықтары мен бостандықтары» деген жаңа мазмұнды қалыптастыру туралы айтуға болады. Конституциялық құндылықтар тізімін кеңейтудің себептерінің бірі-жалпы әлемдік цифрландыру. «Цифрлық конституциялық құндылықтарды» қалыптастыру кезінде іргелі халықаралық құжаттар бастапқы қағидаттарға айналады. Мысалға, 2003 жылғы цифрлік мұраны сақтау Хартиясы [8] мемлекеттер үшін жаңа конституциялық құндылықтар құрып және цифрлік мұра жайында айтады. Бұрынғы тарихи-мәдени мұрадан айырмашылығы, мемлекеттің цифрлық мұраны қорғауы, оған тең қол жеткізуді қамтамасыз ету, болашақ ұрпақтардың оған қол жеткізу құқығын қорғау жөнінде шаралар қабылдау қажеттілігі алмастырылады. Осы жерде құқықтың жаңа белгілері көріне бастайды – алдын-ала болжау функциясына ие болуы керек. Сонымен бірге Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының (бұдан әрі – БҰҰ) құжаттары аса маңызға ие, ол жерде әлемдік «цифрлік конституциялық құндылықтарды» қорғау қажеттілігін белгілеп өткен. Осылайша, 2013 жылғы желтоқсанда БҰҰ № 68/167 қарар (резолюция) қабылдады, онда хабарламаларды бақылау және оларды ұстап алу адам құқықтарын жүзеге асыру үшін теріс салдары болуы мүмкін деген терең алаңдаушылық білдірді. БҰҰ адамның офлайн ортадағы құқықтары онлайн ортада да қорғалуы керек екенін растады және барлық мемлекеттерді цифрлық байланыс контекстінде жеке өміріне қол сұғылмау құқығын құрметтеуге және қорғауға шақырды [9]. Осы халықаралық құжаттарды есепке ала отырып, алдыңғы қатарлы батыс елдерінің сот тәжірибесінде қазіргі уақытта «цифрлік конституциялық құндылықтарды» қорғау жолына түскен. Мысалы, 2020 жылдың мамыр айын-

да Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық соты өзінің Конституциясының Федералды барлау қызметі туралы Заңның ережелеріне сәйкес келмейтіндігі туралы шешім қабылдады, онда барлау қызметіне осындай қызмет үшін қызықты ақпарат үшін үлкен ақпараттық ағындарды тексеру құқығы берілген [10]. Соттың ойына сәйкес, бұндай құқық телекоммуникациялық байланыспен бұқаралық ақпарат құралдарының құпиясын бұзады. Осы аталған жолмен Ресей Федерациясы да бағыт алды, олар 2020 жылы әзірленген, өзінің Конституциясына түзетулер мен өзгерістер енгізуге ұсыныс білдірді, ол ережелер жайында, елді жүргізуге ақпарат, ақпараттық технологиялар, және байланыс, қоғамның, жеке тұлғаның және цифрлік декректердің айналымы, мемлекеттің ақпараттық технологияларды қолданудағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету жатты [11]. Әлемде жаңа конституциялық құндылықтарды бекітумен қатар, Интернеттің ғаламдық компьютерлік желісіндегі бірқатар құқықтар шектеліп, сол конституциялық құндылықтарды, атап айтқанда, арнамыс пен қадір-қасиетті, қоғамдық және ұлттық қауіпсіздікті алдыңғы қатарға шығарады. Мысалға алатын болсақ, 2020 жылы Францияда әлеуметтік желілерде ерсіз сөздерге тыйым салу туралы заң қабылданды. Бұл көрсетілген заңда платформалармен іздеу жүйелерінде қорлау сипатындағы сөздерді өшіру міндеттеледі – зорлық зомбылық пен қорлық және нәсілшілдік немесе діни фанатизмге шақыстыру – 24 сағат ішінде жойылады. Қарсы болған жағдайда оларға 1,25 миллион еуро көлемінде айыппұл салынады [12]. Қазақстан бірқатар халықаралық ұйымдардың мүшесі және халықаралық өмірге белсенді қатысатын субъект ретінде цифрландырудың сын-қатерлерін қабылдайды, соның нәтижесінде көптеген адам құқықтарын құрайтын, бар конституциялық құндылықтарды сапалы түрде жаңадан қайта ойластыру жүріп жатыр. Мысалға алатын болсақ, цифрландыру шарттары бойынша маңызды конституциялық құндылықтарға ақпарат алу құқығы жатады. Дәл осы құндылықты – дәрігерлік, адвокаттық, коммерциялық, қызметтік, бала асырап

алу жағдайларында, хат алмасу, телефондық және хабарлама, жеке және отбасылық өмірде, тағы да басқа әртүрлі құпиялардың «бастапқы нүктесі» ретінде есептеу керек.

Күн сайын ақпараттық технологиялар адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірін жаңа мүмкіндіктермен толықтыруда. Қол жеткізілген прогресс ақпаратпен жұмыс істеді едәуір жеңілдетті, оны жаппай тұтынуға қол жетімді етті және сонымен бірге оны көздің қарашығынан қорғап, оның бір бөлігіне кіруді шектеді. Шын мәнінде, әңгіме ақпараттық құқықтық қатынастарда жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің мүдделерінің конституциялық-құқықтық теңгерімі қағидатын қамтамасыз ету туралы болып отыр. Мұндай теңгерім – бұл конституциялық құқықтық тәртіпті, оның ішінде цифрлық қайта құру жағдайларында сақтау мақсатында ақпараттық саладағы жоғарыда аталған субъектілердің конституциялық-құқықтық мүдделерінің теңгерімділігінің жай-күйі ғана. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі осы аталған қағиданы өзінің қызметі ретінде қолданады. Мәселен, «Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабының 1-тармағын ресми түсіндіру және «Балаларды денсаулығына және дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңын және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне балаларды денсаулығына және дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігі тұрғысында тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2015 жылғы 18 мамырдағы № 3 нормативтік қаулысына сәйкес Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне балаларды ақпараттан қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу, Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі қаулы етті: 1. Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабы 1-тармағының нормасын, Негізгі Заңның 39-бабының 1-тармағымен өзара байланыста,

өтініш нысанасына қатысты, мемлекет неке мен отбасын, ана, әке және баланы қорғау жөніндегі өз міндеттемелерін орындау мақсатында Конституцияның 20-бабының 2-тармағында көзделген адам құқығын шектейтін заңдар қабылдауға құқылы деп түсінген жөн. 2. Қазақстан Республикасының Парламенті 2015 жылғы 19 ақпанда қабылдаған «Балаларды денсаулығына мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне балаларды денсаулығы мен дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңдарын және 2015 жылғы 28 ақпанда Қазақстан Республикасы Президентінің қол қоюына ұсынылғанын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес емес деп танылсын [13].

Сол арқылы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі тиісті конституциялық құндылықтарды қорғауды жүзеге асыру кезінде жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің мүддесі үшін басымдықтарды қалай қою керектігін көрсетті, бұл қазіргі әлемде екпінді болып жатқан цифрлық қайта құрулар дәуірі жағдайында аса маңызды. Қазір ақпараттық егемендік пен киберқауіпсіздік жайында конституциялық құндылықтар ретінде айтуға болады, осы жағдайға Конституциялық Кеңесте өз уақытында 2021 жылы Қазақстан Республикасының конституциялық заңдылығы жөніндегі өз Жолдауында көңіл аударды, цифрландыру деңгейінің өсуіне байланысты жеке деректердің қауіпсіздік мәселелері жаңартылды және азаматтардың қадір-қасиетіне қол сұқпауға, жеке өміріне, өзіндік өміріне және отбасылық құпиялары жайлы конституциялық құқықтары жүзеге асырылды, сонымен қатар оларға мемлекеттік қызметтердің жеке түрлерін сапалы жіберу тікелей әсер етеді (мемлекеттік қызметтер, сот ісін жүргізу және т.б.).

Ақпараттық технологияларды қолдануды тереңдету мемлекеттік егемендіктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын цифрлық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, заңмен

қорғалатын мәліметтерге қол жеткізу тетіктерін күшейту, аталған конституциялық құндылықтарды жүзеге асыру кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ дәстүрлі құқықтық институттардың (құқық бұзушылық пен жауапкершілік субъектісі, құқық бұзушы, жәбірленуші және басқалар) мазмұнын қайта ойластыру жөніндегі шаралармен қоса жүргізілуге тиіс. Осы салада қолданылып жүрген нормативтік құқықтық актілердің әр түрлілігін ескере отырып, оларды бір салалық заңнамалық акт шеңберінде кодификациялау мүмкіндігін зерделеуге болады [14].

Осы және басқада жаңашылықтарды теңестіруге болмайды, сонымен қатар, оларға белгілі сақтықпен қарау керек, себебі Қазақстанда олардың кейбіреулерінің қолдану тәжірибесі мүлде болмаған немесе енді ғана құрыла басталуда. Біздің ойымызша, жаңа цифрлік конституциялық құндылықтар заңнамадан көрініс табу керек сияқты. Әсіресе осы жерде «ақпараттық егемендік» секілді маңызды құндылықтарға көңіл бөлу керек, мемлекетте белгілі бір кепілдіктің құрылуын ақпараттық технологияларды қолданатын сыртқы араласулардан қорғау керектігін білдіреді. Цифрлық мемлекет (цифрлық экономика, электрондық үкімет және сот төрелігі) және ақпараттық қоғам да Қазақстан Республикасындағы цифрлық конституциялық құндылықтар болып табылады. Сонымен бірге, жеке тұлға да қайта қарастыруға жатады, осыған байланысты цифрлық жеке тұлға туралы конституциялық құндылық тұрғысынан қарастыра отырып, оны жүргізуге болатын уақыт келеді деп айтуға болады. Цифрландыру процесі, бір жағынан, адамға, қоғамға және мемлекетке жағымды әсер етеді, екінші жағынан, олардың қалыптасқан қарым – қатынасын бұзады, олардың мүдделерінің қалыптасқан конституциялық-құқықтық тепе-теңдігін өзгертеді. Цифрлық дәуірде технология қоғамға еніп, оны «ақпараттық қоғам» деп атайды. Өз кезегінде, адам виртуалды әлемге «баруға» мәжбүр болады және «виртуалды» санатына ауыстырылады. Бірақ әр бір тұлға ондай өзгерістерге дайын емес, сондықтан олардың барлығы «жаңа» қоғамға қосылмай-

ды. Бұл цифрландырудың адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынастың сипатын түбегейлі өзгертегіндігіне байланысты адамдар арасындағы дәстүрлі байланыс әлсірейді, Ақпараттық технологиялар көмегімен жүзеге асырылатын байланыспен алмастырылады. Цифрландыру жағдайында жеке тұлға туралы идеяларды қайта қарастыра отырып, бір жағынан жасаңды интеллектті қолдану үлкен прогресс, екінші жағынан регрессияның бір түрі екенін ескеру керек, өйткені қоғам жұмыстың неғұрлым қарабайыр формаларын орындауға көшеді және өзінің интеллектісін оны одан әрі дамыту үшін қажет мөлшерде пайдаланбайды. Осылайша мемлекетте белгілі бір регрессивтік іс-әрекет қызметінің стратегиялық бағыттары пайда болуы мүмкін. Бұның соңы неге алып келері белгісіз. Цифрландырудың нәтижесінде қоғамда бұрыннан бар және мүлдем «жаңа» деген туынды «жаңа» конституциялық құндылықтар туындауы мүмкін. Атап айтқанда, мысалы, цифрлық дәуір жағдайында жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің конституциялық-құқықтық мүдделерінің тепе-теңдігі қайта ойластырылып, цифрлық жеке тұлға – ақпараттық қоғам – цифрлық мемлекет арқылы түсінілуі қаралуға тиіс. Түбінде, цифрландыру конституциялық құндылықтардың құпияларына әсер етеді: отбасылық, жеке т.б., бұл жерде жеке тұлғаны өмірі және оның өзінің цифрлік көрінісі, көп қырлы (көп өлшемді) болады. Осы конституциялық теңгерімнің маңызды аспектісі болып оның жаңа көрінісі болып табылады – бұл теңгерім құқық қорғаушылық құрылымдардың компьютерлік ақпараттарға қолжетімділігімен азаматтардың оның құпиялылығына құқығы арасындағы мүмкіндік болып табылады. Мемлекеттің нақты белгілі бір даму деңгейінде конституциялық құндылықтардың орыны, белгілі бір толық билеуші субъект, тарихи дәуірден шыққан, осы ел өмір сүретін, Конституцияның мәтінін түсіндіретін, оның бір қатар құндылықтарын шағылыстыра көрсетіп, ал қажет болған жағдайда – оларды солай қорғап отырады. Қазақстанда конституциялық құндылықтарды қорғаудағы жетекші рөл Қазақстан Республи-

касының Конституциялық Кеңесіне тиесілі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 72-бабы 1-тармағының 2) тармақшасына сәйкес Конституциялық Кеңес Қазақстан Республикасы Президентінің, Сенат Төрағасының, Мәжіліс Төрағасының, Парламент депутаттары жалпы санының кемінде бестен бір бөлігінің, Премьер-Министрдің өтініші бойынша: Парламент қабылдаған заңдардың Республика Конституциясына сәйкестігін Президент қол қойғанға дейін қарайды [1].

Конституциялық Кеңестің өкілеттіліктерінің кең тізімі оған конституциялық құндылықтардың, сонымен бірге цифрлік дәуірде «қорғаныста тұруға» мүмкіндік береді. Өз актілерінде ол Конституциямен бекітілген құндылықтарға негізделген тұжырымдар жасайды. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі 2021 жылғы 21 маусымдағы Жолдауының 4.5 тармағында, атап айтқанда, Конституцияның 39-бабына сәйкес, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатына қажетті шамада ғана және тек заңмен шектелуі мүмкін екенін атап өткен болатын. Конституциялық Кеңес атап өткендей, егер мұндай шектеу заңды түрде негізделген мақсаттарға барабар болса және конституциялық маңызы бар құндылықтарды қорғау үшін демократиялық мемлекетте барабар және қажетті болып табылса, осы құндылықтарды қорғау құқықтар мен бостандықтардың шектелуіне себеп болуы мүмкін [14].

Тағы бір мысал, «Алматы қаласы Алатау аудандық сотының ұсынуы бойынша «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 107-бабы 8) тармақшасының конституциялылығын тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2020 жылғы 21 қаңтардағы № 1 нормативтік қаулысында Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі өзінің қорытынды шешімдеріне назар аударды, онда: Қазақстан әлеуметтік мемлекет ретінде өз азаматтарының лайықты өмір сүруі және жеке

адамның өз мүмкіндіктеріне бара-бар еркін дамуы үшін жағдай жасау міндеттемесін өзіне алады. Жоғары құндылықтар деп тану мемлекеттің адамға, оның материалдық әлауқатына қамқорлық жасаудан аса маңызды міндеті жоқ екенін білдіреді (2001 жылғы 21 желтоқсандағы № 18/2, 2004 жылғы 20 сәуірдегі № 3, 2007 жылғы 28 мамырдағы № 5, 2018 жылғы 10 сәуірдегі № 3 нормативтік қаулылары және басқалары). Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың мазмұнына енгізілген бұл конституциялық қағидалар азаматтардың тұрғын үй құқықтарын іске асыру саласында да қолданылады, халықтың өмір сүру сапасы олардың жүзеге асырылу деңгейіне байланысты [15].

Осы мәнмәтінде «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігі тұрғысында тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2017 жылғы 9 наурыздағы № 1 нормативтік қаулысы назар аударуға тұрарлық, онда Конституциялық Кеңестің пікірінше, Қазақстан Конституциясында жалпы әлемдік және осы қағидаларға негізделген өлшемді теңгерім белгіленген олардың ішінде қазақстандық конституциялық құндылықтар бар. Өз жиынтығында олар өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратын, ең қымбат қазынасы адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатын Қазақстан Республикасының стратегиялық мүдделерін айқындайды [16].

Бұл ретте, Конституциялық Кеңестің өз актілерінде жеке адамның мүдделерін шектеудің қандай да бір конституциялық құндылықтармен өлшемдестігін айқындайтыны да маңызды. Мәселен, «Қарағанды облысы Теміртау қалалық сотының ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 28 наурыздағы № 361 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасынан шегінен тыс тұрақты тұрғылықты жерге кетуге арналған құжаттарды ресімдеу қағидаларының 7-тармағы 3) тармақшасының консти-

туциялығын тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2016 жылғы 14 желтоқсандағы № 1 нормативтік қаулысына сәйкес, Конституциялық Кеңес Негізгі Заңның 21-бабының 2-тармағында көзделген әркімнің республикадан тыс жерлерге кету құқығына шектеулерді заңдарды қабылдау арқылы, кейіннен Үкіметтің қаулысымен және ішкі істер министрінің бұйрықтарымен рәсімдік қатынастарды бекіте отырып, бекітудің заңдық тетігі Конституцияға жауап береді деп есептейді.

Бұл жағдайда Қазақстан Республикасының Парламенті мен Үкіметі Конституцияның 61-бабының 3-тармағына және «Қазақстан Республикасы Конституциясының 54-бабын, 61-бабы 3-тармағының 1) және 3) тармақшаларын, сондай-ақ мемлекеттік қызмет мәселелері бойынша Қазақстан Республикасы Конституциясының басқа да бірқатар нормаларын ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2008 жылғы 15 қазандағы № 8 нормативтік қаулысына, сондай-ақ «Қазақстан Республикасы Конституциясының 54-бабын, 61-бабы 3-тармағының 1) және 3) тармақшаларын, сондай-ақ мемлекеттік басқаруды ұйымдастыру мәселелері бойынша басқа да бірқатар нормаларын ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2008 жылғы 15 қазандағы № 8 нормативтік қаулысына түсіндірме беру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2013 жылғы 16 мамырдағы № 2 қосымша қаулысында бекітілген Конституциялық Кеңестің құқықтық ұстанымдарына сәйкес әрекет етті.

Конституциялық Кеңес адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына шектеулер енгізетін заңдарға және басқа да нормативтік құқықтық актілерге қойылатын талаптарға қатысты Конституцияның 39-бабының нормаларына ресми түсіндірме берді.

Осылай, Конституциялық Кеңестің 2000 жылғы 7 маусымдағы № 4/2, 2005 жылғы 23 тамыздағы №6, 2009 жылғы 11 ақпандағы № 1 нормативтік қаулыларымен 39-баптың 1-тармағына сәйкес мемлекет Республика Конституциясына сәйкес конституциялық құрылы-

сты қорғау, қоғамдық тәртіпті қорғау қажет болған жағдайда адам мен азаматтың ұжымдық және жеке құқықтары мен бостандықтарын заңнамалық шектеуге бару құқығын өзіне қалдырады.

Конституциямен құқық пен бостандықтардың: «қажетті шамада ғана» шекараларының шектеулері бекітілген (39-баптың 1-тармағы). Бұл ретте шектеу заңды негізделген мақсаттарға барабар болуға тиіс; ол әділеттілік талаптарына сай келуге; конституциялық маңызы бар құндылықтарды қорғау үшін демократиялық мемлекетте барабар, мөлшерлес және қажетті болуға тиіс [17].

Енді, кейбір адамдардың сыни көзқарастарына тоқталсақ. Мәселен, Forbes Kazakhstan журналының сайтында 2021 ж. қазан айының 06 жарияланған «Неге Қазақстанда сайттарды жиі бұғаттап тастайды» деген мақала ерекше көңіл аударуға лайық, осылай Құқықтық медиаорталықтың деректеріне сай, жыл сайын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары интернет ашық кеңістіктерінен заңсыз мазмұнымен 10 мыңнан астам материалдарды «өшіріп» отырады (сайттар сонымен қатар медиафайлдар және интернет-ресурстардағы мәтіндерді). Forbes Kazakhstan бұл қалай жасалып жатқаны жайлы анықтауға тырысты.

Бұғаттаудың екі түрі бар: соттан тыс жағдайда және соттың шешімі бойынша. Соттан тыс тәртіпте сайтты Бас прокурор немесе оның орынбасары жауып тастай алады – егер сайттың ресурсында жеке тұлғаның, қоғам және мемлекеттің қызығушылықтарына зиянын келтіретін ақпарат болса, сайлау жөніндегі заңдарға зиянын тигізсе, террористік және экстремистік іс-әрекеттерге шақырса, көпшілік қоғамдық іс-шараларда қатысса, орнатылған тәртіпке бағынбай өткізілсе, сонымен қатар жас балалардың порнографиясымен кәметке толмаған балаларды сексуалды іс-әрекеттерге итермелеуді насихаттау болса сайтты бекітеді.

Одан бөлек, билік өкілдері соттың шешімісіз сайтты Ұлттық Қауіпсіздік Комитет (бұдан әрі – ҰҚК) төрағасының тапсырмасы бойынша да, оның орынбасарлары мен

ҰҚК-ның аумақтық органдарының басшылары мен олардың орынбасарлары да жауып тастай алады. ҰҚК-ке жолданған рәсімдер туралы сұрау салуға бізге ешқашан жауап берген емес. Алайда, Ақпарат және қоғамдастық даму министрлігінің мәліметтері бойынша, ҰҚК қызметкерлері егер бұл кейінге қалдыруға болмайтын және ауыр қылмыс жасауға әкеп соқтыруы мүмкін жағдайда ресурстарды бұғаттай алады. Кейбір жағдайларда интернет-ресурстарды соттан тыс жағдайда Ішкі істер министрлігі мен Қорғаныс министрлігі де бұғаттай алады. Кейбір жағдайлардың астында әлеуметтік, табиғи немесе техногендік шектен тыс қауіпі бар жағдайларды айтуға болады. Соттың шешімінен тыс сайтты сонымен қатар мемлекеттік органдарда мемлекетте төтенше жағдай болғанда бұғаттай алады. Өткен жылы пандемияға байланысты болған төтенше жағдайда, айта кету керек, белгілі бір мағынада құқық қорғаушы органдарға еркіндік берді, президенттік байланыстан басқа интернет-ресурстарға өз қалауынша шектеу қойып бұғаттап тастауға мүмкіндік берді.

Егер уәкілетті орган мониторинг негізінде бұзушылықтарды анықтап, содан кейін істі сотқа жіберсе, сот шешімі бойынша сайт бұғатталуы мүмкін. Ақпарат вице-министрі Асқар Омаровтың айтуынша, ҚР заңнамасын бұзған ресурстарды анықтау үшін министрлік өз құзыреті шегінде ақпараттық кеңістікке мониторинг жүргізеді. «Министрлік бұзушылықтар анықталған не мүдделі мемлекеттік органнан телекоммуникациялар желісі бойынша тыйым салынған тізімге жататын ақпаратты тарату туралы хабарлама алынған жағдайда, «Байланыс туралы» Заңның 41-1-бабында көзделген тәртіппен интернет-ресурсқа қол жеткізуді шектеу туралы нұсқама дайындайды. Нұсқама орындау үшін байланыс операторларына және «Мемлекеттік техникалық қызмет» АҚ-ға жіберіледі», - деп түсіндіреді Омаров.

2017 жылы Еуропа Кеңесінің тапсырмасы бойынша жүргізілген «Filtering, blocking and take-down of illegal content on the Internet», зерттеу деректері бойынша, дүние жүзі бойынша тыйым салынған интернет-ресур-

стармен күресудің екі моделі бар. Біріншісі интернет-мазмұнды бұғаттаудың арнайы нормативтік-құқықтық реттеуі жоқ елдерде жұмыс істейді, сондықтан олар интернетке тән емес жалпы нормативтік базаны басшылыққа алады. Екінші модель интернетті және басқа да цифрлық медианы реттеудің мамандандырылған нормативтік базасын қабылдаған елдерді біріктіреді. Мұндай елдерде, әдетте, бұғаттау үшін жағдайлар мен нақты негіздер анықталған (балаларға қатысты зорлық-зомбылық, терроризм қаупі, ұлттық қауіпсіздік, қылмыстық іс-әрекет, өшпенділікті тудыру және т.б. көріністері бар материалдар). сонымен бірге әр бір модель, авторлардың есептеуі бойынша, тиімсіз, өйткені бұғаттап жауып тастау шешімдері жиі жалғандыққа оң әсер береді [18].

Жоғарыда көрсетілген мақалада айтылған объективті сынға қарамастан, біз Қазақстанда конституциялық құқықтық тәртіпті, оның ішінде цифрлыққайтақұру жағдайында қорғанды көздейтін ақпараттық құқықтық қатынастарда жеке адамның, қоғамның, мемлекеттің мүдделерінің конституциялық-құқықтық теңгерімі қағидатын қамтамасыз ету жөніндегі жеткілікті тиімді құқықтық тетік құрылған деп санаймыз. Ия негізінде сайттардағы заңсыз ақпараттарды соттың шешімінен кейін жауып тастау дұрысырақ болар еді, ол белгілі бір уақытты қажет етеді, олар заманауи технологиялардың көмегі арқылы «өрттің» жылдамдығымен таралып жатыр, бірақ заңсыз ақпараттардың жылдам таралуын тоқтату мақсатында, сөзсіз тиісті мемлекеттік органдардың дереу әрекет жасауы ақылға сыйымды. Ал сайт әкімшілері шешіммен келіспеген жағдайда, олар Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген тәртіппен оған шағымдануға құқылы. Бұл жағдайда мемлекет адамның және бүкіл қоғамның қауіпсіздігін бірінші орынға қояды.

Нәтижелер

Біріншіден. Клаус Швабтың пайымдауына сүйене отырып, біз әркімнің жеке өміріне, жеке және отбасылық құпиясына, жеке са-

лымдарға, телефон арқылы сөйлесуге және т.б. құқығы сияқты конституциялық құндылық жақын болашақта мүлдем жоғалып кетуі мүмкін деген қорытындыға келеміз. Керісінше, заңмен тыйым салынбаған жолмен, әр адамның ақпаратты еркін таратып және еркін алу құқығы, өзін жеке конституциялық құндылық ретінде бейнелейтін, басқа «түске» боялады, адамның да, мемлекетінде ақпараттық әлемі ашық таза болады, ақпарат бұрын болмаған жылдамдықпен таралып жатыр, ал уақыт өте оның ағымдары мен жылдамдығы бірнеше есе көлденең де және төменнен жоғары қарай да ұлғаяды. Бұл ақпараттық кеңістік пен ашықтық, қазірдің өзінде жеке IT-компаниялардан тыс басқарылады, жақсы үлгідегі мысал ретінде алатын болсақ, «мәңгіге» Twitter және Facebook тағы АҚШ экс-президенті Дональд Трамптың аккаунтарын бұғаттап тастауын айтуға болады (мемлекеттің ең жоғары лауазымды тұлғасы).

Екіншіден. Цифрландыру жағдайындағы маңызды конституциялық құндылық ақпарат алу құқығы болып табылады. Дәл осы құндылықты әртүрлі құпиялардың – медициналық, адвокаттық, коммерциялық, қызметтік, бала асырап алу, жеке және отбасылық өмір, хат-хабарлар, телефон және басқа хабарламалар және т. б. үшін «бастапқы нүктесі» деп санау керек.

Осы жағдайда біз құқықтық айналымға (ақпараттық диета) «ақпаратты қолдану ережелері» деген түсінікпен тиісті құқықтық акт әзірлеу керек деген ұсыныстар білдіреміз, біздің ойымызша оны әрмен қарай жоғары мамандандырылған мамандардың көмегімен оның қатарында медициналық ғылыми қызметкерлермен зерттеу және талқылау қажет. Жол жүру ережелеріне ұқсас, біз білетіндей технологиялық дамудың нәтижесінде 20-шы ғасырдың елді мекендерінің көшелерінде көліктер жаппай пайда бола бастады (сөзсіз пайдалы және тиімді, бірақ сонымен қатар қауіптің қайнар көзі болып табылады, мысалдар келтіру артық деп ойлаймын), олар жолдардан ат арбаларды тез ысырып тастады, сол себепті адамдар оны қолдану үшін сәйкес келетін ережелерді ойлап табуға мәжбүр бол-

ды. Сондай-ақ, қазіргі уақытта теледидар мен радио ақпаратты тарату құралы ретінде Интернет және WhatsApp әлеуметтік желілерінен «имплантацияланатын технологияларға», жаңа интерфейс ретінде «цифрландыруға», «суперкомпьютер қалтаңызда» және т. б. дейінгі ақпаратты беру бойынша оларға негізделген технологиялар белсенді түрде ығыстырылуда.

Үшіншіден. Жалпы белгілі факт – ақпарат адамның миы үшін «тағамның» түрі болып табылады, соның негізінде адамда қоршаған айналадағы процесстерден түсінік қалыптасады, ол шешім шығарады. Қазіргі кезде ақпаратты бақылаусыз қабылдау өте қайғылы жағдайларға әкеліп соқтыруы мүмкін. Жарқын мысал адамның іс-әрекетіне ақпараттық мазмұнның теріс әсері ретінде, 2021 жылғы 11 мамырдағы 175-ші Казаньдағы мектепке Ильназ Галявиевтің шабуылын айтуға болады, ол сол мектептің түлегі болған, бұрын сол мектепті аяқтаған екен, нәтижесінде жаппай атыстың салдарынан жеті бүлдіршін және екі үлкен адам қаза болды, немесе басқа мысал, 2021 жылы 20 қыркүйекте Пермь жоғарғы оқу орнындағы, ол жерде шабуылдың нәтижесінде сегіз адам қаза болып, 24 адам жапа шекті. Оқтың астына алған 18 жасар Тимур Бекмансуров болып шықты. *Осы жерде біз бір нәтижеге келеміз, қоғам бұрын болмаған және мүлде жаңа құбылыспен кездесті, оның нәтижесінде адам көргенін қайталаймын деп осындай ауыр қылмыстарға барады.*

Осыған байланысты, біз сонымен бірге жоғарғы білім беру орындарына және мектептерге бағдарламалар әзірлеу жөнінде ұсыныс енгіземіз, осыған сәйкес пән енгізу керек шартты түрде «Ақпараттық қауіпсіздік және адамның өмір сүру әрекеті» деп атауға болады, соның көмегімен білім алушылардан «ақпараттық иммунитет» қалыптастыруын талап ету қажет, және соны оқу нәтижесінде оларда «ақпараттарды қолдану ережелері» туралы түсінік пайда бола алады, ақпараттардың түрлері, оның пайдасы мен зияны, оның мөлшері туралы, және соңғы есепте оның алпауыт ағымдарында дұрыс шарлай білу қажет.

Қорытынды

Жаһандандудың қазіргі заманғы болмысында, цифрландыру мен ақпараттандырудың ауқымды процестерінде Қазақстанның Конституциялық Кеңесі қандай да бір конституциялық құндылықтарды көрсете отырып, «жаңаларының» пайда болуына кедергі келтірмей, көптеген жылдар бойы қалыптасқан конституциялық құндылықтардың орнығуын сақтап, қазақстандық бірегейлікті көрсетуге тырысады, осылайша, ол елде конституциялық заңдылықты қамтамасыз етуге және

қолдауға бағытталған өз функциясын жүзеге асырады.

Әлемде өрістеп жатқан төртінші өнеркәсіптік революция конституциялық құндылықтарды қорғау саласындағы алдыңғы қатарға мемлекетті шығаратынын атап өтеміз. Бұл ретте цифрлық және ақпараттық технологиялардың дамуын ескере отырып, адамның құқықтары мен бостандықтарын, құқықтық тәртіпті, ұлттық қауіпсіздікті, егемендікті тиімді әрі толық көлемде қорғауды қамтамасыз етуге қабілетті құқықтық ұлттық мемлекет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z78 (қаралған күні: 10.07.2022).
2. Клаус Шваб, Четвертая промышленная революция =The Fourth Industrial Revolution. – Эксмо, 2016. - 208 с. - ISBN 978-5-699-90556-0. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: http://ncrao.rsvpu.ru/sites/default/files/library/k_shvab_chetvertaya_promyshlennaya_revolyuciya_2016.pdf (қаралған күні: 11.07.2022).
3. Сноуден похитил 1,7 миллиона файлов о разведывательных операциях США [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <https://ria.ru/20140109/988470920.html> (қаралған күні: 24.07.2022).
4. Хакеры похитили личные данные более 3 млн казахстанских пользователей сети [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <https://inbusiness.kz/ru/last/hakery-pohitili-lichnye-dannye-bolee-3-mln-kazahstanskih-polzovatelej-seti-facebook> (қаралған күні: 13.07.2022).
5. Фернандес А., Шприраман Н., Гуревич Б., Ульер О. (2015). «Всепроникающая нейротехнология: революционный анализ более чем 10 тыс. заявок на патенты, изменяющих медицину, здравоохранение, развлечение и бизнес». SharpBrains, США (206 с.) <http://sharpbrains.com/pervasive-neurotechnology/> (қаралған күні: 14.07.2022).
6. Балаянц, М.С. Фундаментальные правовые ценности современного общества: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.01. – Теория и 261 история права и государства; История учений о праве и государстве / М. С. Балаянц. – М., 2007. – 25 с.
7. Мартышин, О.В. Проблема ценностей в теории государства и права / О. В. Мартышин // Государство и право. – 2004. – № 10. – С. 5–14.
8. О сохранении цифрового наследия [Электрондық ресурс]: Хартия, принятая на 32-й Генеральной конференции ЮНЕСКО, Париж, Франция, 15 окт. 2003 г. // ООН. – 2003. – Кіру режимі: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/digital_heritage_charter.shtml. (қаралған күні: 15.07.2022).
9. Право на неприкосновенность личной жизни в цифровой век [Электрондық ресурс]: Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей, 18 дек. 2013 г. // ООН. – 2013. – Кіру режимі: https://www.lawtrend.org/wpcontent/uploads/2014/06/2013_UN_68_167.pdf. (қаралған күні: 15.07.2022).
10. In their current form, surveillance powers of the Federal Intelligence Service regarding foreign telecommunications violate fundamental rights of the Basic Law [Электрондық ресурс] // The Federal Constitutional Court. – 2020. – Кіру режимі: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2020/bvg20-037.html>. (қаралған күні: 16.07.2022).
11. Поправки в Конституцию про IT приняты Госдумой во втором чтении [Электрондық ресурс] // Экспертный центр электронного государства. – 2020. – Кіру режимі: <https://d-russia.ru/popravki-v-konstituciju-pro-it-prinjaty-gosdumojvo-vtorom-chtenii.html>. (қаралған күні: 18.07.2022).

12. Парламент Франции принял противоречивый закон о языке ненависти в интернете [Электрондық ресурс] // Европейская правда. – 2020. – Кіру режимі: <https://www.euointegration.com.ua/rus/news/2020/05/14/7109884>. (қаралған күні: 18.07.2022).

13. «Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабының 1-тармағын ресми түсіндіру және «Балаларды денсаулығына және дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңын және «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне балаларды денсаулығына және дамуына зардабын тигізетін ақпараттан қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігі тұрғысында тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2015 жылғы 18 мамырдағы № 3 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1500000003/history> (қаралған күні: 19.07.2022).

14. «Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің Жолдауы (2021 жылғы 21 маусымда Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының бірлескен отырысында жария етілді). [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2100000120> (қаралған күні: 24.07.2022).

15. «Алматы қаласы Алатау аудандық сотының ұсынуы бойынша «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 107-бабы 8) тармақшасының конституциялығын тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2020 жылғы 21 қаңтардағы № 1 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2000000001> (қаралған күні: 24.07.2022).

16. «Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігіне тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2017 жылғы 9 наурыздағы № 1 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1700000001> (қаралған күні: 24.07.2022).

17. «Қарағанды облысы Теміртау қалалық сотының ұсынуы бойынша Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 28 наурыздағы № 361 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының шегінен тыс тұрақты тұрғылықты жерге кетуге арналған құжаттарды ресімдеу қағидаларының 7-тармағы 3) тармақшасының конституциялығын тексеру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2016 жылғы 14 желтоқсандағы № 1 нормативтік қаулысы [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1600000001> (қаралған күні: 24.07.2022).

18. Почему в Казахстане всё чаще блокируют сайты. [Электрондық ресурс] // – Кіру режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/18674?lang=ru> (қаралған күні: 24.07.2022).

Н. Саулен¹, Е.С. Жамбаев², А.Н. Сагадиев³

¹Институт парламентаризма, Астана, Казахстан

^{2,3}Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова, Кокшетау, Казахстан

Цифровизация и информатизация общества как триггеры трансформации конституционных ценностей

Аннотация. Информация играет ключевую роль, и технологический прогресс, обусловленный четвертой промышленной революцией, анонсированной в одноименной книге Клауса Шваба, президента Всемирного экономического форума в Давосе, будет стремительно и дальше менять общество во многих, если не во всех, аспектах его жизнедеятельности, и нет никаких сомнений, что подобного уровня развития технологий история человечества еще не знала. По этой причине актуальность исследований новых правовых отношений, возникающих в цифровом и информационном поле, не вызывает никаких сомнений. Целью настоящей статьи является исследование современного состояния и влияния цифровизации и информатизации на трансформацию таких конституционных ценностей, как право каждого на частную жизнь, тайну телефонных переговоров и т.д., а также право каждого свободно получать и распространять информацию любым, не запрещенным законом способом. Нами достигнуты три результа-

та, самым важным из которых, как мы полагаем, является предложение о необходимости разработать соответствующий правовой акт и ввести в правовой оборот такое понятие, как «Правила пользования информацией» (информационная диета), которое, по нашему мнению, требует дальнейшего исследования и обсуждения, с привлечением узкопрофильных специалистов, в том числе медицинских научных работников. Опираясь на суждения Клауса Шваба, мы приходим к выводу, что такая конституционная ценность, как право каждого на частную жизнь, личную тайну, тайну телефонных переговоров и т.д., в ближайшей перспективе может и вовсе исчезнуть.

Ключевые слова: цифровизация, информатизация, информация, социальные сети, Интернет, Конституционный Совет РК, конституционные ценности, промышленная революция, частная жизнь.

N. Saulen¹, E.S. Zhambayev², A.N. Sagadiev³

¹Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan

^{2,3}A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan

Digitalization and informatization of society as triggers for the transformation of constitutional values

Abstract. Information plays a key role. Technological progress due to the Fourth Industrial Revolution, announced in the book of the same name by Klaus Schwab, President of the World Economic Forum in Davos, will rapidly continue to change society in many, if not all, aspects of its life, and there is no doubt that the history of humanity has never known such a level of technological development. For this reason, the relevance of research on new legal relations arising in the digital and information field is beyond doubt. The purpose of this article is to investigate the current state and impact of digitalization and informatization on the transformation of such constitutional values as the right of everyone to privacy, telephone conversations, etc., as well as the right of everyone to freely receive and disseminate information in any way not prohibited by law. We have achieved three results, the most important of which, as we believe, is the proposal on the need to develop an appropriate legal act and introduce into legal circulation such a concept as «Rules for the use of information» (information diet), which, as we believe, requires further research and discussion, with the involvement of narrow-profile specialists, including medical researchers. Based on the judgments of Klaus Schwab, we concluded that such constitutional values as the right of everyone to privacy, personal secrecy, the secrecy of telephone conversations, etc., may disappear in the near future.

Keywords: digitalization, informatization, information, social networks, Internet, Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, constitutional values, the industrial revolution, private life.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasy. Konstituciya 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy. [Elektronдық resurs]. – Kiru rezhimi: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z78 (accessed: 10.07.2022).
2. Klaus SHvab, CHetvertaya promyshlennaya revolyuciya =The Fourth Industrial Revolution. – Eksmo, 2016. - 208 s. - ISBN 978-5-699-90556-0. [Elektronдық resurs]. – Kiru rezhimi: http://ncrao.rsvpu.ru/sites/default/files/library/k._shvab_chetvertaya_promyshlennaya_revolyciya_2016.pdf (accessed: 11.07.2022).
3. Snouden pohitil 1,7 milliona fajlov o razvedyvatel'nyh operacijah SSHA [Elektronдық resurs]. – Kiru rezhimi: <https://ria.ru/20140109/988470920.html> (accessed: 24.07.2022).
4. Hakery pohitili lichnye dannye bolee 3 mln kazahstanskih pol'zovatelej seti [Elektronдық resurs]. – Kiru rezhimi: <https://inbusiness.kz/ru/last/hakery-pohitili-lichnye-dannye-bolee-3-mln-kazahstanskih-polzovatelej-seti-facebook> (accessed: 13.07.2022).
5. Fernandes A., SHriraman N., Gurevic B., Ul'er O. (2015). «Vsepronikayushchaya nejrotekhnologiya: revolyucionnyj analiz bolee chem 10 tys. zayavok na patenty, izmenyayushchih medicinu, zdravoohranenie,

razvlechenie i biznes». SharpBrains, SSHA (206 s.) <http://sharpbrains.com/pervasive-neurotechnology/> (accessed: 14.07.2022).

6. Balayanc, M.S. Fundamental'nye pravovye cennosti sovremennogo obshchestva: avtoref. diss. kand. yurid. nauk; spec. 12.00.01. – Teoriya i 261 istoriya prava i gosudarstva; Istoriya uchenij o prave i gosudarstve / M. S. Balayanc. – M., 2007. – 25 s.

7. Martyshin, O.V. Problema cennostej v teorii gosudarstva i prava / O. V. Martyshin // Gosudarstvo i pravo. – 2004. – № 10. – S. 5–14.

8. O sohranении цифрового наследия [Elektronnyy resurs]: Hartiya, prinyataya na 32-j General'noj konferencii YUNESKO, Parizh, Franciya, 15 okt. 2003 g. // OON. – 2003. – Kiru rezhimi: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/digital_heritage_charter.shtml. (accessed: 15.07.2022).

9. Pravo na neprikosновенost' lichnoj zhizni v cifrovoy vek [Elektronnyy resurs]: Rezolyuciya, prinyataya General'noj Assambleej, 18 dek. 2013 g. // OON. – 2013. – Kiru rezhimi: https://www.lawtrend.org/wpcontent/uploads/2014/06/2013_UN_68_167.pdf. (accessed: 15.07.2022).

10. In their current form, surveillance powers of the Federal Intelligence Service regarding foreign telecommunications violate fundamental rights of the Basic Law [Elektronnyy resurs] // The Federal Constitutional Court. – 2020. – Kiru rezhimi: <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/2020/bvg20-037.html>. (accessed: 16.07.2022).

11. Popravki v Konstituciyu pro IT prinyaty Gosdumoj vo vtorom chtenii [Elektronnyy resurs] // Ekspertnyy centr elektronogo gosudarstva. – 2020. – Kiru rezhimi: <https://d-russia.ru/popravki-v-konstituciju-pro-it-prinaty-gosdumojvo-vtorom-chtenii.html>. (accessed: 18.07.2022).

12. Parlament Francii prinyal protivorechivyy zakon o yazyke nenasivnosti v internete [Elektronnyy resurs] // Evropejskaya pravda. – 2020. – Kiru rezhimi: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2020/05/14/7109884>. (accessed: 18.07.2022).

13. «Qazaqstan Respublikasy Konstituciyasynyn 27-babynyn 1-tarmagyn resmi tusindiru zhane «Balalardy densaulygyna zhane damuyna zardabyn tiguezitin aqparattan qorgau turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zanyyn zhane «Qazaqstan Respublikasynyn kejbir zannamalyq aktilerine balalardy densaulygyna zhane damuyna zardabyn tiguezitin aqparattan qorgau maseleleri bojnynsha ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zanyyn Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasyna sajkestigi turgysynda tekseru turaly» Qazaqstan Respublikasy Konstituciyalyq Kenesinin 2015 zhylygy 18 mamyrdayy № 3 normativtik qaulysy. [Elektronnyy resurs]. – Kiru rezhimi: // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1500000003/history> (accessed: 19.07.2022).

14. «Qazaqstan Respublikasyndagy konstituciyalyq zandylyqtyn zhaj-kuji turaly» Qazaqstan Respublikasy Konstituciyalyq Kenesinin ZHoldauy (2021 zhylygy 21 mausymda Qazaqstan Respublikasy Parlamenti Palatalarynyn birlesken otyrysnynda zhariya etildi). [Elektronnyy resurs] // – Kiru rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2100000120> (accessed: 24.07.2022).

15. «Almaty qalasy Alatau audandyq sotynyn usynuy bojnynsha «Turgyn uj Qatynastary turaly» Qazaqstan Respublikasy Zanyynyn 107-baby 8) tarmaqshasynyn konstituciyalygyn tekseru turaly» Qazaqstan Respublikasy Konstituciyalyq Kenesinin 2020 zhylygy 21 qantardagy № 1 normativtik qaulysy [Elektronnyy resurs] // – Kiru rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S2000000001> (accessed: 24.07.2022).

16. «Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasyna ozgerister men tolyqtyrular engizu turaly» Qazaqstan Respublikasynyn Zanyyn Qazaqstan Respublikasynyn Konstituciyasyna sajkestigine tekseru turaly» Qazaqstan Respublikasy Konstituciyalyq Kenesinin 2017 zhylygy 9 nauryzdagy № 1 normativtik qaulysy [Elektronnyy resurs] // – Kiru rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1700000001> (accessed: 24.07.2022).

17. «Qaragandy oblysy Temirtau qalalyq sotynyn usynuy bojnynsha Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2012 zhylygy 28 nauryzdagy № 361 qaulysymen bekitilgen Qazaqstan Respublikasynyn sheginen tys turaqty turgylyqty zherge ketuge arnalgan quzhattardy resimdeu qagidalarynyn 7-tarmagy 3) tarmaqshasynyn konstituciyalygyn tekseru turaly» Qazaqstan Respublikasy Konstituciyalyq Kenesinin 2016 zhylygy 14 zheltoqsandagy № 1 normativtik qaulysy [Elektronnyy resurs] // – Kiru rezhimi: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S1600000001> (accessed: 24.07.2022).

18. Pochemu v Kazahstane vsyo chashche blokiruyut sajty. [Elektronnyy resurs] // – Kiru rezhimi: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qogam/press/news/details/18674?lang=ru> (accessed: 24.07.2022).

Авторлар туралы мәліметтер:

Сәулен Н. – PhD докторы, Парламентаризм институтының бас маманы, Астана қаласы, Қазақстан.

Жамбаев Е.С. – заң ғылымдарының кандидаты, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Заңтану кафедрасының доценті, Көкшетау қаласы, Қазақстан.

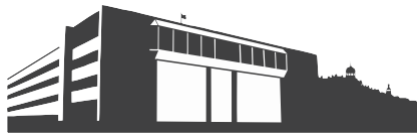
Сағадиев А.Н. – заң ғылымдарының кандидаты, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Заңтану кафедрасының доценті, Көкшетау қаласы, Қазақстан.

Saulen N. – Ph.D., Chief Specialist of the Institute of Parliamentarism, Astana, Kazakhstan.

Dzhambayev E.S. – Candidate of Law, Associate Professor, Department of jurisprudence, A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Sagadiyev A.N. – candidate of Law, Associate Professor, Department of jurisprudence, A. Myrzakhmetov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

A.Ye. Yelegen

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: erke_1_9@mail.ru)

International legal regulation of the use of artificial intelligence in the health care sector

Abstract. *The use of artificial intelligence technologies in healthcare offers truly impressive prospects. At the same time, the healthcare industry is traditionally and reasonably conservative. Many applications of technologies and products, from drugs to innovative solutions, require state control and management through legal regulation. In this article, we have listed some important regulatory legal acts (RLAs) that somehow govern the use of AI in healthcare. The article analyzes the international legal norms regarding the use of artificial intelligence in the field of health both at the international and national levels. The review examines the problems of using artificial intelligence in various fields of medicine, such as the diagnosis of diseases, recommendations for their treatment, and administrative activities in healthcare. The article analyzes prospects for the development of AI, conflicting views, and potential pitfalls in its implementation.*

Keywords: *artificial intelligence, machine learning, healthcare, human rights, legal regulation, WHO.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-47-53>

Introduction

Digital technology, machine learning and artificial intelligence (AI) are revolutionizing the fields of medicine, research, and the healthcare system. With great promise, this rapidly evolving area raises ethical, legal, and social challenges. For example, with respect to equal access, privacy, proper use and users, accountability, bias, and inclusiveness. These challenges are transnational in that the collection, exchange, and use of data generated or used by these technologies transcend national boundaries. The tools, techniques,

and technologies used in big data and artificial intelligence are being applied to improve services and health systems. However, many questions about the ethical development and use of these technologies remain unanswered, including the benefits that low- and middle-income countries will get from AI development.

Over the past decade, increased computing power and the availability of large amounts of data have prompted the practical use of artificial intelligence in the healthcare industry. Health and medical journals now typically include reports on machine learning and big data, as

well as descriptions of the risks associated with this technology and the management needed to manage it. Machine learning algorithms are used to diagnose, define treatments, and analyze public health threats, and these systems can continually learn and improve in response to new data. Artificial intelligence and machine learning have begun to be used in medicine to determine the diagnosis.

It takes years of medical training to properly diagnose diseases. Even so, diagnosis is often difficult and time-consuming. In many areas, the demand for experts far exceeds the available supply. This puts doctors in a quandary and often postpones the vital diagnosis of the patient. Machine learning algorithms have recently made huge strides in the automatic diagnosis of diseases, making diagnosis cheaper and more accessible.

Methodology

The current research work involves the analysis of laws and statutory instruments of different countries and international organizations in the field of using artificial intelligence in healthcare.

As a part of the study, we used different research methods including comparative legal research. The use of a comparative approach helped to define the reasons for choosing this approach and identify the benefits of comparing laws from different jurisdictions or time periods, such as finding common ground or determining best practices and solutions. The comparative method helped to better understand our home jurisdiction by analyzing how other jurisdictions handle the same issue. This method can also be used as a critical analytical tool to distinguish particular features of law. The drawback of this method is that it can be difficult to find material from other jurisdictions.

Discussion

Technologies based on AI are now used in health services in countries of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), and its utility is being assessed in

low- and middle-income countries (LMIC). The United Nations Secretary-General has stated that the safe deployment of new technologies, including AI, can help the world to achieve the United Nations Sustainable Development Goals (1), which would include the health-related objectives under Sustainable Development Goal. AI could also help to meet global commitments to achieve universal health coverage.

The use of AI for health nevertheless raises trans-national ethical, legal, commercial, and social concerns. Many of these concerns are not unique to AI. The use of software and computing in health care has challenged developers, governments and providers for half a century, and AI poses additional, novel ethical challenges that extend beyond the purview of traditional regulators and participants in health-care systems. These ethical challenges must be adequately addressed if AI is to be widely used to improve human health, to preserve human autonomy and to ensure equitable access to such technologies. Use of AI technologies for health holds great promise and has already contributed to important advances in fields such as drug discovery, genomics, radiology, pathology, and prevention. AI could assist healthcare providers in avoiding errors and allow clinicians to focus on providing care and solving complex cases. The potential benefits of these technologies and the economic and commercial potential of AI for health care presage ever-greater use of AI worldwide.

The Universal Declaration of Human Rights, which includes pillars of patient rights such as dignity, privacy, confidentiality, and informed consent, might be dramatically redefined or undermined as digital technologies take hold and expand. The performance of AI depends (among other factors) on the nature, type, and volume of data and associated information and the conditions under which such data were gathered. The pursuit of data, whether by the government or companies, could undermine privacy and autonomy at the service of a government or private surveillance or commercial profit. If privacy and autonomy are not assured, the resulting limitation of the ability to exercise the

full range of human rights, including civil and political rights (such as freedom of movement and expression) and social and economic rights (such as access to health care and education), might have a wider impact [1].

Machine learning algorithms can learn to see samples the same way doctors see them. The key difference is that algorithms require many concrete examples - many thousands - to learn. And these examples need to be carefully digitized - machines cannot read between the lines in textbooks.

Thus, machine learning is especially useful in areas where the diagnostic information that the doctor is researching has already been digitized. Such as: Detecting lung cancer or stroke based on computed tomography, assessing the risk of sudden cardiac death or other heart disease based on electrocardiograms and MRI images of the heart, classifying skin lesions on skin images, detecting indicators of diabetic retinopathy on images of the eyes.

According to the German Medical Device Act (Medizinproduktegesetz - MPG) as well as the upcoming European Medical Device Regulations (MDR), the intended purpose of the software is critical. Broadly speaking, this means that if the software is designed to detect or treat disease, there is a strong case for classifying it as a medical device - for example, if it helps diagnose, facilitates therapeutic decisions, or calculates the dosage of medication. On the other hand, if software only provides knowledge or only stores data, it cannot be considered a medical device. However, the manufacturer defines the intended use, so there is some leeway based on the functional design of the application [2].

As the public health coordinating body for the United Nations system WHO is uniquely positioned to provide guidance, build capacity, shape the research agenda and engage stakeholders in improving the ethical framework for the use of big data and AI in public health. Developing global ethical guidance for the Member States also requires an analysis of knowledge gaps and the identification of research priorities to fill those gaps.

From 2 to 4 October 2019, WHO hosted an international consultation involving government,

intergovernmental agencies, academia, civil society and industry to begin developing WHO ethics and policy guidance for the development and implementation of AI in global health. Participants, including technologists, lawyers, medical practitioners, scientists, and ethicists, were selected from different WHO regions and shared their experiences with regard to the current and intended use of artificial intelligence technologies for public health, as well as ethical considerations and human rights principles. which should be guided when using it. Experts discussed various use cases for AI, such as in drug discovery, clinical medicine, and public health, and how it is changing these areas. They have heard of various related initiatives led by international organizations and governments. Finally, they discussed the relevant ethical issues that arise from these use cases and provide guidance on the format and content elements to be included in future guidance developed by WHO during additional consultations planned for 2020.

At the end of June 2021, WHO pointed to the negative consequences of the use of artificial intelligence in medicine, if its development, deployment, and use are not based on ethical principles and the protection of human rights.

Like all new technologies, artificial intelligence can be misused and harm patients said WHO Director-General Tedros Adhanom Ghebreyesus. To regulate and monitor the use of AI in medicine, WHO has published new guidelines that set out six principles for limiting risks and maximizing AI's health benefits [3].

The WHO report, *The Ethical Principles, and Applications of AI for Healthcare* indicates that AI can be used to accelerate and improve the accuracy of diagnosis and screening of diseases, help in complex clinical situations, accelerate health research and drug development, and support various public health measures, including outbreak response and health systems management. Artificial intelligence also allows patients to self-track their own health status and enables countries with limited resources to access health services remotely.

However, experts caution doctors and patients against overly enthusiastic assessments

of the health benefits of AI. WHO points out the possibility of unethical collection and use of health data, the manifestation of various biases of human communities in AI algorithms, and also recalls the risks related to patient safety, cybersecurity and the environment. In addition, WHO notes that systems trained on data from high-income countries may be ineffective in low- and middle-income countries.

To date, the global COVID-19 pandemic has spurred not only medical scientists to create a vaccine, but also innovative technology scientists who are working on the development of a variety of tools using artificial intelligence to facilitate the work of doctors. For example, in order to improve the efficiency of diagnostic activities, the Chinese web service company Baidu has developed and implemented an AI-based body temperature measurement system that provides fast and convenient monitoring of temperature parameters. The system was quickly deployed at transport hubs, including train stations and metro stations, and has become one of the most effective ways to combat the epidemic.

The use of smart cameras in China and Taiwan has made it possible to identify people who are not wearing masks, as well as to conduct thermal scans of people's body temperature in real-time to detect possible infections. SenseTime, an artificial intelligence technology company, announced that its non-contact temperature detection software has been installed in subway stations, schools, and community centers in Beijing, Shanghai, and Shenzhen. In turn, the retail giant Alibaba has proposed a new artificial intelligence-based coronavirus diagnostic system. The system detects new cases of coronavirus with an accuracy of 96%. For these purposes, computer tomographs are used, which record all the parameters of the human body and conduct a quick analysis of the data [4].

Last summer, the State Council of China released the Next Generation Artificial Intelligence Plan («Plan»), which sets the goal of making China a global leader in AI by 2030. In the Plan, China's AI goals are divided into three "Strategic Objectives" to be met by 2020, 2025, and 2030, respectively. By 2020, the plan aims to

bring China's AI in line with global standards, with major advances in AI applications and theory, and a «mainstream AI industry» worth at least 150 billion yuan. By 2025, it aims to begin developing AI laws and regulations, as well as creating a core AI industry with a production volume of at least 400 billion yuan, including sectors such as smart manufacturing, medicine, agriculture, and urban planning. Finally, by 2030, the Plan aims to make China the world's leading AI developer, with AI deeply embedded in everyday life and a core industry exceeding one trillion yuan.

To achieve these quantitative goals, the Plan lays out a number of «target objectives» that relate to the use of AI to solve social, economic, and national security problems. The Plan also lays out several "safeguards" to support and guide the development and use of AI, such as the necessary laws and regulations, ethical frameworks, and resource allocation principles. While the Plan lacks specific details, its ambitious agenda and selected policy targets indicate important sectoral, legal, and regulatory changes in the near future.

Based on the plan of the State Council of the USA, on December 13, 2017, the Ministry of Industry and Information Technology (MIIT) published the "Three-Year Action Plan to Promote the Development of the Next Generation of the Artificial Intelligence Industry (2018-2020). «(«Action Plan») The Action Plan encourages efforts in key areas including autonomous vehicles, intelligent service robots, intelligent drones, medical imaging diagnostic assistance systems, video, and image identification systems, intelligent voice interactive systems, intelligent systems translation and smart home products. It also calls for breakthroughs in "core fundamental" technologies, including smart sensors, neural network chips, and open-source platforms. Finally, the Action Plan calls on the government and the financial industry to support AI initiatives [5].

The innovator Graphen is working with Columbia University to determine the canonical form of localization of each gene of the virus and to determine the exact pattern. The company uses

its Ardi AI platform, which mimics the functions of the human brain, to store and visualize virus mutation data. The virus is displayed as a red dot during imaging. The green dot is a set of viruses with the same genome sequence. By clicking on the red dot, scientists can see all the information about the virus, including the location of the infected people, their gender, and their age [6].

The European Commission adopted its AI strategy for Europe in April 2018. In this communication, the Commission launched a European Initiative on Artificial Intelligence, which aims, inter alia, to ensure an appropriate ethical and legal framework, for example, through the creation of the European AI Alliance and the development of guidelines for AI ethics. The Commission also emphasizes in this Communication that the entire European Union (EU) should aim to increase (public and private) investment in AI to at least € 20 billion by the end of 2020.

Subparagraph a) 22 of clause IV of chapter IV of the Decree of the President of the Russian Federation of October 10, 2019 N 490 «On the development of artificial intelligence in the Russian Federation» states that the use of artificial intelligence technologies in the social sphere contributes to the creation of conditions for improving the living standards of the population, including by improving the quality of healthcare services (including preventive examinations, diagnostics based on image analysis, predicting the onset and development of diseases, selecting optimal dosages of drugs, reducing the threat of pandemics, automation, and accuracy of surgical interventions) [7].

Results

Based on the results of our research, it can be concluded that today there is no universal document regulating AI, not only in the field of medicine but also generalized and applied in all spheres of life. In addition, it can be noted that all documents of international organizations and medical associations regarding the use of AI in healthcare are of a recommendatory nature and

cannot be applied in a comprehensive form in all medical and legal cases.

The studies made it clear that the international legal regulation of the use of AI in medicine is still in the process of its formation. In this regard, it will be advisable, to regulate legal issues at the national and regional levels, in order to further combine and analyze research done in different parts of the world, in particular, guided by the experience of countries developed in terms of AI, to create a universal international legal document.

Governments should support the global governance of AI for health to ensure that the development and diffusion of AI technologies are in accordance with the full spectrum of ethical norms, human rights protection, and legal obligations.

Global health bodies such as WHO, Gavi, the Vaccines Alliance, the Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis and Malaria, Unitaids, and major foundations should commit themselves to ensuring that adherence to human rights obligations, legal safeguards, and ethical standards is a core obligation of all strategies and guidance.

International agencies, such as the Council of Europe, OECD, UNESCO and WHO, should develop a common plan to address the ethical challenges and the opportunities of using AI for health, for example through the United Nations Interagency Committee on Bioethics. The plan should include providing coherent legal and technical support to governments to comply with international ethical guidelines, human rights obligations, and the guiding principles established in this report.

Conclusion

The potential of AI in healthcare is enormous. Continuous progress in digitization ensures that AI-powered applications are increasingly used in everyday work. From the outset, those actively involved in this area must take into account not only technical aspects but especially legal issues. Thus, it will be possible to analyze, assess and mitigate legal risks. Perhaps an app that uses

legal technology could help with this, as it is well known that artificial intelligence is gaining momentum in the legal world as well.

For AI to be successful, healthcare leaders, physicians, and developers need to recognize that AI healthcare is not only a technical issue but also an ethical, legal and social issue. Research shows that the public is ready to support the use

of medical data for technological development but subject to strict confidentiality, proper control and management, and guaranteed use of data in the public interest.

Investments are needed in technologies to reduce the identity of data that protect patient privacy while encouraging the use and sharing of data.

References

1. Ethics and governance of artificial intelligence for health, Health Ethics & Governance-World Health Organization, 150 p, ISBN: 9789240029200, © World Health Organization 2021. [Electronic resource] - Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240029200> (Accessed: 15.06.2021)
2. Medical Devices Act, - 1994. - [Electronic resource] - Available at: <http://www.gesetze-im-internet.de/mpg/BJNR196300994.html> (Accessed: 05.08.2021)
3. WHO consultation towards the development of guidance on ethics and governance of artificial intelligence for health: meeting report, Geneva, Switzerland, 2–4 October 2019. [Electronic resource] - Available at: <https://www.who.int/publications/i/item/who-consultation-towards-the-development-of-guidance-on-ethics-and-governance-of-artificial-intelligence-for-health> (Accessed: 16.07.2021)
4. China's vision for the next generation of artificial intelligence - 2019. [Electronic resource] - Available at: https://www.natlawreview.com/article/china-s-vision-next-generation-artificial-intelligence#google_vignette (Accessed: 12.05.2021)
5. Plan for the development of a new generation of artificial intelligence. - 2019. [Electronic resource] - Available at: <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2017/07/20/a-next-generation-artificial-intelligence-development-plan/> (Accessed: 05.03.2021)
6. Smart city. Fighting Covid-19: The Power of Artificial Intelligence and Big Data. [Electronic resource] - Available at: <https://www.everest.ua/ru/borba-s-covid-19-sylayskusstvennogo-yntellekta-y-big-data/> (Accessed: 09.04.2021)
7. Decree of the President of the Russian Federation dated 10.10.2019, No. 490 [Electronic resource] - Available at: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44731> (Accessed: 22.06.2021)

А.Е. Елеген

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Денсаулық сақтау саласында жасанды интеллектті қолданудың халықаралық құқықтық реттелуі

Аңдатпа. Денсаулық сақтау саласында жасанды интеллект технологияларын қолдану шынымен де әсерлі перспективалар ұсынады. Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласы дәстүрлі және ақылға қонымды. Дәрілік заттардан инновациялық шешімдерге дейін белгілі бір технологиялар мен өнімдерді қолданудың көптеген мәселелері құқықтық реттеу арқылы мемлекеттік бақылау мен басқаруға жатады. Бұл мақалада біз ЖИ-ті денсаулық сақтау саласында қолдануды реттейтін кейбір маңызды нормативтік құқықтық актілерді (НҚА) тізбеледік. Мақалада халықаралық деңгейде де, ұлттық деңгейде де денсаулық саласында жасанды интеллектті қолдануға қатысты халықаралық құқықтық нормалар талданады. Шолу жасанды интеллектті медицинаның әр түрлі салаларында, мысалы, ауруларды диагностикалау, оларды емдеуге ұсыныстар және денсаулық сақтау саласындағы әкімшілік іс -әрекеттерді қолдану мәселелерін зерттейді. ЖИ даму перспективалары, қарама -қайшы көзқарастар мен оны жүзеге асырудағы ықтимал тұзақтар талданады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, машиналық оқыту, денсаулық сақтау, адам құқықтары, құқықтық реттеу, ДДҮ.

А.Е. Елеген

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Международно-правовое регулирование использования искусственного интеллекта в сфере здравоохранения

Аннотация. Использование технологий искусственного интеллекта в здравоохранении открывает поистине впечатляющие перспективы. В то же время отрасль здравоохранения традиционно и достаточно консервативна. Многие вопросы применения определенных технологий и продуктов, от лекарств до инновационных решений, подлежат государственному контролю и управлению посредством правового регулирования. В этой статье мы перечислили некоторые важные нормативные правовые акты (НПА), которые так или иначе регулируют использование ИИ в здравоохранении. В статье анализируются международно-правовые нормы использования искусственного интеллекта в области здравоохранения как на международном, так и на национальном уровнях. В статье рассматриваются проблемы использования искусственного интеллекта в различных областях медицины, таких как диагностика заболеваний, рекомендации по их лечению, административная деятельность в сфере здравоохранения. Анализируются перспективы развития ИИ, противоречивые взгляды и возможные подводные камни при его реализации.

Ключевые слова: искусственный интеллект, машинное обучение, здравоохранение, права человека, правовое регулирование, ВОЗ.

Список литературы

1. Ethics and governance of artificial intelligence for health, Health Ethics & Governance-World Health Organization, 150 p, ISBN: 9789240029200, © World Health Organization 2021. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240029200> (дата обращения: 15.06.2021)
2. Medical Devices Act, - 1994. - [Электронный ресурс]. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/mpg/BjNR196300994.html> (дата обращения: 05/08/2021)
3. WHO consultation towards the development of guidance on ethics and governance of artificial intelligence for health: meeting report, Geneva, Switzerland, 2–4 October 2019. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/who-consultation-towards-the-development-of-guidance-on-ethics-and-governance-of-artificial-intelligence-for-health> (дата обращения: 16.07.2021)
4. China's Vision for The Next Generation of Artificial Intelligence. – 2019. [Электронный ресурс] – URL: https://www.natlawreview.com/article/china-s-vision-next-generation-artificial-intelligence#google_vignette (дата обращения: 12.05.2021)
5. Plan for the development of a new generation of artificial intelligence. – 2019. [Электронный ресурс] – URL: <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2017/07/20/a-next-generation-artificial-intelligence-development-plan/> (дата обращения: 5.03.2021)
6. Smart city. Fighting Covid-19: The Power of Artificial Intelligence and Big Data. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.everest.ua/ru/borba-s-covid-19-syla-yskusstvennogo-yntellekta-y-big-data/> (дата обращения: 09.04.2021)
7. Указ Президента Российской Федерации от 10.10.2019 г. № 490 [Электронный ресурс]. – 2019. – URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44731> (дата обращения: 22.06.2021)

Information about author:

Yelegen A.Ye. – Master of Law, The 2nd year Ph.D. student of the Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Елеген А.Е. – заң ғылымдарының магистрі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті халықаралық құқық кафедрасының 2-курс докторанты, Сәтпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

МРНТИ 10.63.01

А.М. Лушников

Ярославский государственный университет им. П.Г. Демидова, Ярославль, Россия
(E-mail: amlu0909@yandex.ru)

Некоторые вопросы трудового договора в Российской Федерации

Аннотация. В данной статье анализируется многообразие понимания трудового договора с опорой в основном на законодательство и научную доктрину России и Казахстана. Выделены следующие виды понимания рассматриваемого феномена в качестве основного института трудового права, соглашения между работником и работодателем, модели трудового правоотношения, правореализационного акта-документа, формы реализации права работника на распоряжение своими способностями к труду и права работодателя на использование несамостоятельного труда работника в своих интересах, под своим контролем и управлением. Сделан вывод о том, что признаки трудового договора (личностный, организационный и имущественный) подлежат оценке в совокупности, однако главным из них является организационная и (или) экономическая зависимость работника от работодателя.

Ключевые слова: трудовой договор, правовой институт, акт реализации права.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-54-59>

Введение

Подходы к трудовому договору изначально являлись многообразными и дискуссионными. К числу однозначных относится, вероятно, только одно положение: это центральный институт трудового права и целый комплекс взаимосвязанных научных проблем отраслевой юридической науки. Однако в дальнейшем мнения ученых расходятся порой до диаметрально противоположных. Такая ситуация

неизбежна и даже плодотворна, с учетом того, что само рождение трудового права стало во многом результатом многочисленных дискуссий о понятии трудового договора, о его выделении в перечне других договоров о труде и др. [8]. Да и в постсоветский период подобные обсуждения с разным уровнем результативности были достаточно частыми [7]. Все это позволяет нам с опорой на предшествующие наработки сделать некоторые предварительные выводы относительно заявленной пробле-

матики. До некоторой степени они являются универсальными и касаются правовых порядков всех государств ЕАЭС, включая Россию и Казахстан. В целом это соответствует и юридической доктрине континентальной Европы (и шире, романо-германской правовой семьи), в меньшей степени касается государств англо-саксонской правовой семьи.

В настоящее время трудовой договор в отраслевой теории понимается в нескольких значениях:

1. Как важнейший, центральный институт трудового права (например, Раздел III «Трудовой договор» (ст.56-84.1) Трудового кодекса Российской Федерации (далее - ТК РФ) 2001 г., Глава 4 «Трудовой договор» (ст.24-62) Трудового Кодекса Республики Казахстан (далее -ТК РК) 2015 г.). Отметим, что это положение является до известной степени универсальным для подавляющего числа государств с кодифицированным трудовым законодательством. Это же относится и к общности выделяемых признаков трудового договора. Например, содержание ст.56 ТК РФ в совокупности со ст.15 и 133 ТК РФ, как и содержание п. 3 и п. 36 ч.1 ст.1, п.2 ч.1 ст.28, ст. 104ТК РК позволяет вывести три признака трудового договора, которые в свое время предложил еще один из отцов –основателей науки трудового права Л.С. Таль [12]:

1) Личностный, т.е. работник обязуется выполнять работу только лично. Никакое представительство работника, связанное с выполнением трудовых обязанностей, недопустимо. Исключения, связанные с надомными работниками (Гл. 49 ТК РФ), только подтверждают правило.

2) Организационный, который включает в себя три взаимосвязанных положения:

А) труд осуществляется в интересах, под управлением и контролем работодателя, с подчинением работника правилам внутреннего трудового распорядка при условии обеспечения работодателем условий труда, предусмотренных трудовым законодательством и иными нормативными правовыми актами, содержащими нормы трудового права, коллективным договором, соглашениями, ло-

кальными нормативными актами, трудовым договором. Это основной, квалифицирующий признак трудового отношения, определяющий самостоятельный (наемный, подчиненный) характер труда.

Б) работник обязуется выполнять трудовую функцию. Следовательно, работник не может быть принят для выполнения неопределенной работы вообще либо работы, определенной индивидуальными признаками, а только для выполнения трудовой функции, определенной родовыми признаками.

В) труд работника, по общему правилу, носит неединичный, кооперированный характер.

3) Имущественный, т.е. работник обязуется лично выполнять работу за плату, которая устанавливается по заранее определенным нормативам (ст.133 ТК РФ, ст.104 ТК Казахстана). При этом оплачивается не результат труда, а процесс труда (живой труд).

2. Как соглашение между работником и работодателем, т.е. юридический факт - основание возникновения трудового отношения. По общему правилу, именно трудовой договор выступает в качестве «спускового механизма», дающего начало трудовому отношению, которое, будучи урегулированным нормами права, становится трудовым правоотношением. Это не исключает того, что в отдельных случаях основанием возникновения такого правоотношения может быть сложный фактический состав, однако трудовой договор выступает его обязательным элементом. Фактическое допущение к работе или судебное решение, как основание возникновения трудового правоотношения, предполагает в дальнейшем оформление трудового договора.

3. Как модель трудового правоотношения, содержание которого во многом определяется взаимными договорными правами и обязанностями его сторон (работника и работодателя). Отметим, что содержание трудового правоотношения шире, чем содержание трудового договора, т.к. первое включает в себя, помимо договорных прав и обязанностей, также права и обязанности сторон, установленные трудовым законодательством, иными

нормативными правовыми актами, содержащими нормы трудового права, коллективным договором, соглашениями (ст.56 ТК РФ, п.36 ч.1 ст.1 ТК РК). Однако с учетом возрастания роли договорных начал в регулировании трудовых отношений возрастает и роль трудового договора как акта, определяющего взаимные права и обязанности сторон. Отметим, что даже в дефиниции трудового договора содержится определенный перечень прав сторон, которым корреспондируют соответствующие обязанности.

Методология

В целях исследования вопросов трудового договора, его содержания, видов и основных признаков применялись разнообразные философские, общенаучные и частноправовые юридические методы. Анализ и метод правового сравнения способствовал исследованию множества точек зрения авторов по данной тематике. Кроме того, метод сравнительного анализа позволил изучить и провести сравнительный анализ российского и казахстанского трудового законодательства, найти общие черты и различия.

Обсуждение

Так, согласно ст.56 ТК РФ, трудовой договор - соглашение между работодателем и работником,

- в соответствии с которым работодатель обязуется предоставить работнику работу по обусловленной трудовой функции, обеспечить условия труда, предусмотренные трудовым законодательством и иными нормативными правовыми актами, содержащими нормы трудового права, коллективным договором, соглашениями, локальными нормативными актами и данным соглашением, своевременно и в полном размере выплачивать работнику заработную плату,

- а работник обязуется лично выполнять определенную этим соглашением трудовую функцию в интересах, под управлением и

контролем работодателя, соблюдать правила внутреннего трудового распорядка, действующие у данного работодателя.

Сторонами трудового договора являются работодатель и работник, права и обязанности которых и фиксирует трудовой договор. Во многом аналогичное определение дает и п.36 ч.1 ст.1 ТК РК: трудовой договор - письменное соглашение между работником и работодателем,

- в соответствии с которым работник обязуется лично выполнять определенную работу (трудовую функцию), соблюдать трудовой распорядок,

- а работодатель обязуется предоставить работнику работу по обусловленной трудовой функции, обеспечить условия труда, предусмотренные настоящим Кодексом, законами Республики Казахстан и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, коллективным договором, актами работодателя, своевременно и в полном размере выплачивать работнику заработную плату.

4. Правореализационный акт - документ, заключенный в письменной форме и имеющий определенное содержание и форму (ст.57, 67 ТК РФ, п.36 ч.1 ст.1 ТК РК). Электронная форма трудового договора предполагает в дальнейшем его оформление в письменной форме. Это касается, в частности, работников, занятых на дистанционной (удаленной) работе (Глава 49.1 ТК РФ)

5. Как форма реализации права работника на распоряжение своими способностями к труду (ст.21 ТК РФ) и права работодателя на использование несамоостоятельного труда работника в своих интересах, под своим контролем и управлением (ст. 22 и 56 ТК РФ, п.36 ч.1 ст.1, ст.24 ТК РК). Стоит подчеркнуть, что по статистике МОТ около 83% занятых работают именно по трудовому договору. Кроме того, для работодателей заключение трудового договора оказывается наиболее рациональным путем использования наемного труда под своим контролем, управлением и в своих интересах. В этой части можно говорить о пересечении правовой и экономической пробле-

матики, необходимости учета экономических факторов при заключении трудовых договоров [6]

С учетом вышеназванных факторов особое значение приобретает проблема отличия трудового договора от гражданско-правовых договоров, объектом которых является труд. Именно проведение такого разделения помогает лучше понять сущность и многообразие понимания феномена трудового договора. Отметим, что Л.С. Таль в свое время именно с этого начал выделение феномена трудового договора среди иных цивилистических договоров о труде [11].

Затухшая было в середине прошлого века дискуссия по данной проблематике вспыхнула с новой силой во второй половине 90-х гг. XX в. Ее катализатором стала монография Л.В. Санниковой [10]. Автор посчитала, что использование традиционной цивилистической формы - договора найма, включающей в качестве разновидности и трудовой договор, как показывает отечественный (дореволюционный) и зарубежный опыт, наиболее эффективно в условиях рыночной экономики. Однако причинно-следственные связи в такой аргументации оказались разорванными. Из очевидного положения о кризисном состоянии трудового права был сделан неожиданный вывод о необходимости возвращения к гражданско-правовому опосредованию наемного труда, который в начале XX в. привел нашу страну, да и весь мир на порог социального кризиса и повлек, среди прочего, к череде революций. Это было не продвижение вперед, а отступление назад, игнорирование, в том числе, российского опыта кодификации трудового законодательства [9].

Отметим, что отечественные исследователи неоднократно касались проблем разграничения трудового и гражданско-правовых договоров, объектом которых является труд, уже с 90-х гг. [1]. Например, петербургские ученые-трудовики предложили следующие признаки трудового договора:

1) предметный; 2) признак трудовой функции; 3) признак коллектива; 4) личностный

признак; 5) распределение риска; 6) социальный признак; 7) организационный признак [5]. С ними стоит согласиться, однако все они в целом соответствуют выделенным еще Л.С. Талем личностному, организационному и имущественному признакам, о которых уже упоминали выше. Признаки распределения риска и социальный признак не отличают трудовые от иных, а скорее являются следствием наличия трудовых отношений, поэтому отнесение их к вышеназванному перечню очень сомнительно. К тому же стоило бы выделить своеобразный квалифицирующий признак трудового договора, а именно: наличие организационной и (или) экономической зависимости работника от работодателя. Именно к такому выводу пришли ведущие эксперты МОТ в начале XX в. и именно эта позиция отражена в Рекомендациях МОТ №198 «О трудовом правоотношении» (2006 г.).

Результаты

Поиск отличительных признаков в интересующем нас контексте продолжил основатель пермской школы трудового права Л.Ю. Бугров. Ученый предложил 6 оснований разграничения признаков трудового и гражданско-правовых договоров. Это:

1) цель договора, 2) подчинение трудящегося распорядку (организации труда), установленному субъектом, принимающим результаты труда, 3) необходимость личного выполнения работы, 4) необходимость обеспечения условий труда, установленных трудовым законодательством, субъектом, представляющим работу, 5) интеграция трудящегося в организационную структуру субъекта, представляющего работу, 6) риск случайного невыполнения работы [3]. Отметим, что последнее положение является не признаком трудового договора, а последствием признания его трудовым.

Однако Л.Ю. Бугров категорически выступил против презумпции трудовых отношений к любым отношениям по поводу применения личного труда. В духе Рекомендации МОТ №198 о трудовом правоотношении (2006 г.)

он предложил усилить роль инспекции труда при определении отраслевой принадлежности отношений, связанных с трудом (с учетом требований ч.4 ст.11 ТК РФ). Продуктивным нам видится и предложенное в монографии выделение «смежных с трудовыми» договоров и субдоговоров в границах трудового права. Достаточно интересен подход ученого к выделению принципов трудового договора. В этом качестве он определил: свободу трудового договора; равенство сторон трудового договора; определенность работы по трудовому договору [3]. Впрочем, выводы автора достаточно вариативны и компромиссны.

Выводы

В качестве вывода по данному фрагменту статьи отметим, что большинство ученых выделяет в качестве признаков трудового договора личностный, организационный и имущественный, которые были обоснованы еще Л.С. Талем. Они подлежат оценке в совокупности, однако главным из них является организационная и (или) экономическая зависимость работника от работодателя. Об этом свидетельствует анализ судебной практики, это подтверждается и нормами международного права.

Список литературы

1. Акопова Е.М. Современный трудовой договор (контракт). Ростов- на –Дону: Изд. центр «МарТ», 1998. 352 с.
2. Бондаренко Э.Н. Трудовой договор как основание возникновения правоотношения. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 226 с.
3. Бугров Л.Ю. Трудовые договоры в России и за рубежом. Пермь: Пермский ГНИУ, 2013. 642 с.
4. Карабельников Б.Р. Трудовые отношения в хозяйственных обществах. - М.: ИД ФБК ПРЕСС, 2003. 326 с.
5. Курс российского трудового права. Т.3. Трудовой договор / Науч. ред. Е.Б. Хохлов. СПб.: Юридический центр Пресс, 2007. 656 с.
6. Лушников А.М. Право и экономика. М.: Проспект, 2019. 192 с.
7. Лушников А.М., Лушникова М.В. Онтология отечественной науки трудового права в постсоветской период. М.: Проспект, 2017. 624 с.
8. Лушников А.М., Лушникова М.В. Трудовое право. М.: Проспект, 2021. 768 с.
9. Памятники российского права. В 35 т. Т.26. Кодексы законов о труде РСФСР / Под ред. Р.Л. Хачатурова, А.М. Лушникова. М.: Юрлитинформ, 2016. 528 с.
10. Санникова Л.В. Договор найма труда в России. М.: МТ-Пресс, 1999.120 с.
11. Таль Л.С. Договоры о труде как родовое понятие // Право. 1908. №28. Стб. 1485-1495
12. Таль Л.С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование (по изд.1913; 1918 гг.) М.: Статут, 2006. 539 с.
13. Формирование и развитие отраслей права в исторической и современной реальности России. Т.3. Трудовое право России. Монография / Под ред. А.М. Лушникова, Р.Л. Хачатурова. М.: Юрлитинформ, 2020. 488 с.

А.М. Лушников

П.Г. Демидов атындағы Ярославль мемлекеттік университеті, Ярославль, Ресей

Ресей Федерациясындағы еңбек шартының кейбір мәселелері

Аңдатпа. Бұл мақалада негізінен Ресей мен Қазақстанның заңнамасы мен ғылыми доктринасына негізделген еңбек шартын түсінудің алуан түрлілігі талданады. Қарастырылып отырған феноменді еңбек құқығының негізгі институты ретінде түсінудің мынадай түрлері, қызметкер мен жұмыс беруші арасын-

дағы келісім, еңбек құқықтық қатынастың моделі, құқықтық іске асыру актісі-құжаты, қызметкердің өз қабілеттеріне иелік ету құқығын іске асыру нысаны және жұмыс берушінің өз мүддесінде, өзінің бақылауында және басқаруында қызметкердің өз бетінше еңбегін пайдалану құқығы бөлінді. еңбек шартының белгілері ретінде қазіргі уақытта бөлінеді. Еңбек шартының белгілері (жеке, ұйымдастырушылық және мүліктік) жиынтығында бағалануға жатады, алайда олардың ең бастысы қызметкердің жұмыс берушіге ұйымдық және (немесе) экономикалық тәуелділігі болып табылады деген қорытынды жасалды.

Кілт сөздер: еңбек шарты, құқықтық институт, құқықты іске асыру актісі

A.M. Lushnikov

P.G. Demidov Yaroslavl State University, Yaroslavl, Russia

Some issues of the employment contract in the Russian Federation

Abstract. This article analyzes the diversity of understanding of the employment contract based mainly on the legislation and scientific doctrine of Russia and Kazakhstan. The article highlights the following types of understanding of the phenomenon under consideration as the main institution of labor law, an agreement between an employee and an employer, a model of labor legal relations, a legal implementation act document, a form of realization of the employee's right to dispose of their abilities to work and the employer's right to use the employee's non-independent work in their own interests, under their own control and management. are currently singled out as signs of an employment contract. It was concluded that the characteristics of the employment contract (personal, organizational, and property) are subject to assessment in the aggregate, but the main one is the organizational and (or) economic dependence of the employee on the employer.

Keywords: employment contract, legal institution, act of realization of law.

References

1. Akopova E.M. *Sovremennyy trudovoy dogovor (kontrakt)*. Rostov- na –Donu: Izd. centr «MarT», 1998. 352 s.
2. Bondarenko E.N. *Trudovoy dogovor kak osnovanie vozniknoveniya pravootnosheniya*. SPb.: YUridicheskij centr Press, 2004. 226 s.
3. Bugrov L.YU. *Trudovye dogovory v Rossii i za rubezhom*. Perm': Permskij GNIU, 2013. 642 s.
4. Karabel'nikov B.R. *Trudovye otnosheniya v hozyajstvennyh obshchestvah*. M.: ID FBK PRESS, 2003. 326 s.
5. *Kurs rossijskogo trudovogo prava*. T.3. *Trudovoy dogovor* / Nauch. red. E.B. Hohlov. SPb.: YUridicheskij centr Press, 2007. 656 s.
6. Lushnikov A.M. *Pravo i ekonomika*. M.: Prospekt, 2019. 192 s.
7. Lushnikov A.M., Lushnikova M.V. *Ontologiya otechestvennoj nauki trudovogo prava v postsovetsoj period*. M.: Prospekt, 2017. 624 s.
8. Lushnikov A.M., Lushnikova M.V. *Trudovoe pravo*. M.: Prospekt, 2021. 768 s.
9. *Pamyatniki rossijskogo prava*. V 35 t. T.26. *Kodeksy zakonov o trude RSFSR / Pod red. R.L. Hachaturova, A.M. Lushnikova*. M.: YUrlitinform, 2016. 528 s.
10. Sannikova L.V. *Dogovor najma truda v Rossii*. M.: MT- Press, 1999. 120 s.
11. Tal' L.S. *Dogovory o trude kak rodovoe ponyatie // Pravo*. 1908. №28. Стб. 1485-1495
12. Tal' L.S. *Trudovoy dogovor. Civilisticheskoe issledovanie (po izd.1913; 1918 gg.)* M.: Statut, 2006. 539 s.
13. *Formirovanie i razvitie otraslej prava v istoricheskoy i sovremennoj real'nosti Rossii*. T.3. *Trudovoe pravo Rossii. Monografiya / Pod red. A.M. Lushnikova, R.L. Hachaturova*. M.: YUrlitinform, 2020. 488 s.

Сведения об авторе:

Лушников А.М. – доктор юридических наук, доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой трудового и финансового права Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова, Ярославль, Россия.

Lushnikov A.M. – Doctor of Law, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Labor and Financial Law, P.G. Demidov Yaroslavl State University, Yaroslavl, Russia.

А.А. Сейдимбек

Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Астана, Казахстан
(E-mail: a_seidimbek@kazguu.kz)

Предмет доказывания по делам о восстановлении на работе

Аннотация. В статье анализируются некоторые особенности предмета обоснования и требуемых доказательств, которые суд должен исследовать при рассмотрении дел о восстановлении на работе вследствие незаконного увольнения работника работодателем. На основании анализа правовых позиций Верховного Суда автор определяет, что для правильного, полного, объективного и всестороннего рассмотрения категории трудовых споров существует объективная необходимость выработки четкого подхода к определению фактов, требующих доказывания по делам о восстановлении на работе. В законодательстве необходимо четко изложить те обстоятельства, которые подлежат доказыванию по делам о расторжении трудового договора по инициативе работодателя по каждому из оснований расторжения трудового договора, предусмотренного ТК РК. Только четкая определенность таких обстоятельств будет способствовать достижению цели правосудия - справедливого, беспристрастного и своевременного рассмотрения и решения гражданских дел. В данной работе предложено внести изменения в Нормативное постановление Верховного Суда РК от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» и отдельным пунктом изложить в нем некоторые положения о доказательствах и доказывании.

Ключевые слова: трудовой спор, увольнение по инициативе работодателя, восстановление на работе, потеря доверия, судебное решение трудовых споров, рассмотрение дел, возникающих из трудовых отношений, гражданское судопроизводство.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-60-71>

Введение

Право на свободу труда является одним из основополагающих прав граждан, закрепленных в Конституции Республики Казахстан, что обеспечивается государством путем закрепления правовых гарантий обеспечения указанного права [1]. В частности, в трудовом законодательстве закрепляются общие и специальные основания для прекращения трудового договора по инициативе работодателя. В трудовых отношениях работник и работодатель наделяются взаимными пра-

вами и обязанностями, которые на практике нарушаются одной из сторон. Как следствие, возникают противоречия в части применения действующего трудового законодательства, например, споры о восстановлении работника на работе в связи с незаконным увольнением.

Работодатель заинтересован в профессиональной компетентности и подготовке собственного персонала, использует все возможности, чтобы применить свое право на увольнение работника. С другой стороны, увольнение напрямую затрагивает жизненно

важные интересы работника, поскольку означает снижение уровня жизни на длительный срок вследствие потери заработка.

В этом контексте изучение проблематики предмета доказывания занимает значительное место, поскольку суть любого процессуального решения спора базируется именно на достоверных, относимых и допустимых доказательствах. В этом заключается актуальность предлагаемого исследования.

К сожалению, необходимо констатировать факт, что в Казахстане вопросам доказательств и доказывания в трудовых процессуальных правоотношениях, да и самим трудовым процессуальным правоотношениям уделяется чрезвычайно мало внимания. В числе работ казахстанских авторов, посвященных исследованию вопросов доказательства в судебных делах о восстановлении на работе, можно отметить работы М.Д. Сейтжанова, И.З. Куановой, Г.Г. Галиакбаровской и др.

В то же время, что касается доказательств и доказывания в гражданском процессе, по правилам которого в настоящее время решаются трудовые споры в Казахстане, Г.Ж. Мырзаке [2] отмечает, что «привлекают внимание разработанные положения относительно юридической природы доказательных презумпций, анализ фактической основы отдельных презумпций, специфики их использования в определенных категориях гражданских дел и взаимодействия доказательных презумпций с другими правовыми конструкциями». В частности, указанными вопросами занимались такие ученые, как З.Х. Баймолдина, С.Б. Сергазин, М.Т. Алибеков и др.

Целью предлагаемого исследования является основательное изучение проблематики института доказательств и доказывания в гражданском процессе и предоставление конкретных рекомендаций по его совершенствованию, учитывая потребности трудового процесса, поскольку, в отличие от гражданского процесса, специфике доказательств и доказывания в трудовых процессуальных правоотношениях внимания научного сообщества уделено ощутимо меньше.

Методы и материалы

При написании статьи использован ряд общенаучных и специальных методов познания. За основу научных поисков взят диалектический метод, способствующий всестороннему изучению процессуально-правового механизма разрешения трудовых споров, что позволило раскрыть современное состояние исследуемого предмета. Материалами исследования послужили: Конституция РК, Трудовой кодекс РК, Гражданский процессуальный кодекс РК, конвенции и рекомендации Международной организации труда, указы Президента РК, постановления Правительства РК, нормативные постановления Верховного Суда РК, нормативные правовые акты министерств и ведомств по регулированию трудовых правоотношений.

Обсуждение

Одним из наиболее важных посылов вынесения судебными инстанциями легитимного и аргументированного решения по делам о восстановлении сотрудника на работе в связи с увольнением по инициативе работодателя является установление судом действительных обстоятельств дела, поскольку неполнота выяснения обстоятельств приводит к волоките и пересмотру судебных решений. Споры о восстановлении сотрудника на работе имеют свои процессуальные особенности рассмотрения в связи с наличием различных оснований для увольнения. Именно поэтому для каждого вида важным является установление именно тех обстоятельств, которые имеют значение для решения конкретного дела.

Общие основания увольнения сотрудников по инициативе собственника бизнеса или его уполномоченного органа (работодателя) предусмотрены ст. 52 Трудового кодекса Республики Казахстан (далее - ТК РК) [3]. Конвенцией Международной организации труда № 158 от 22 июня 1982 года «О прекращении трудовых отношений по инициативе работодателя» (далее - Конвенция МОТ № 158) уста-

новлено, что сотрудник, полагаящий, что его уволили безосновательно, обладает правом оспорить данное решение, обратившись в судебные органы [4].

Одним из наиболее часто встречающихся оснований увольнения работника по инициативе собственника является *повторное неисполнение или повторное ненадлежащее исполнение трудовых обязанностей без уважительных причин* в случае, если к сотруднику ранее уже были применены дисциплинарные меры взыскания (пп. 16 п. 1 ст. 52 ТК РК).

Под термином «неисполнение сотрудником обязанностей» в юридической науке подразумевают осуществление сотрудником конкретных действий, которые носят противоправный характер. В этом случае речь идет о совершении деяний, которые сотрудник не имел права совершать с учетом норм действующего законодательства, а также заключенных трудовых договоров и принятых работодателем актов, либо, напротив, о несовершении деяний, которые сотрудник должен был осуществлять на основе указанных актов.

Отдельно необходимо остановиться на определении систематичности нарушений сотрудником трудовой дисциплины, под которой понимаются повторные (в течение года) нарушения сотрудника, который уже имел ранее дисциплинарное взыскание за совершение деяний, повлекших нарушение трудовой дисциплины.

Нарушение трудовой дисциплины как правило считается таковым только в случае, если оно было осуществлено на рабочем месте в рабочее время. Для тех сотрудников, которые работают с ненормированным графиком работы, полный период присутствия на месте работы считается рабочим временем.

Процесс доказывания по гражданским делам о восстановлении на рабочем месте в связи с увольнением работодателем из-за повторного неисполнения сотрудником собственных трудовых обязанностей без уважительных причин, как и во всех других гражданских делах, тесно связан с понятием «доказательства». Законодатель в ст. 63 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан (далее

- ГПК РК) определяет доказательства как полученные легальным методом данные о фактах, используя которые суд может установить отсутствие или присутствие обстоятельств, обосновывающих требования сторон и их возражения, а также других обстоятельств, обладающих значимостью для разрешения гражданского дела [5].

В доктрине гражданского процессуального права можно найти различные подходы к определению понятия доказательств. Так, Е.Б. Айдаров определяет доказательства как средства, при помощи которых стороны гражданского дела могут убедить суд в истинности своих утверждений [6]. А.А. Карандашева отмечает, что доказательствами в широком понимании этого слова именуется все, что позволяет убедить разум человека в ложности или истинности определенного факта. В свою очередь, под судебным доказательством она понимает различного рода легитимные основания для убеждения суда в наличии или отсутствии дискуссионных фактов юридического характера [7]. Н.Ш. Ибрагимова, Г.А. Оганесян, как и многие другие ученые считают, что доказательство – это средство, с помощью которого суд убеждается в существовании или отсутствии фактов, имеющих юридическое значение для этого дела [8].

А.Ю. Александров указывает, что существующие в гражданско-процессуальной науке убеждения, что доказательствами считаются только лишь фактические сведения, обеспечивают разрыв понятия доказательства от их процессуальной формы - средств доказывания, при отсутствии которых они не имеют возможности быть включены в гражданский процесс [9].

Исследовав имеющиеся в доктрине позиции относительно понятия «доказательства», следует сказать, что редакция ст. 63 ГПК РК достаточно точно отражает суть доказательств, поскольку доказательства – это не столько сами факты, сколько сведения о них. При определении доказательств как любых фактических данных возникает определенная путаница между категорией «сведения о фактах» (которые, собственно, и являются

доказательствами) и категорией «фактические данные» как фактами действительности (а это уже является предметом доказывания). К примеру, факт увольнения — это элемент предмета доказывания, который подтверждается приказом об увольнении, что является ведомостью о факте увольнения, то есть доказательством.

Суду следует учитывать, чтобы определенная информация могла быть признана доказательством, ей должен быть присущ ряд определенных признаков.

Первый признак доказательств - это то, что они являются сведениями о фактах.

Второй признак - эти фактические сведения должны быть непосредственно связаны с предметом доказывания, так как с их помощью появляется возможность определить присутствие или отсутствие тех оснований, на каковые стороны ссылаются как на обоснование собственных возражений и требований. Этот признак отражает такое понятие, как относимость доказательств, предусмотренная ст. 64 ГПК РК: относящимся к делу являются те доказательства, которые содержат информацию относительно предмета доказывания.

Третий признак - фактические данные могут быть установлены только с использованием средств доказывания, перечисленных в законодательстве, в частности: на основе объяснений сторон дела или третьих лиц и их представителей, которые допрошены в качестве свидетелей, свидетельских показаний, письменных подтверждений, вещественных доказательств, в частности видео- и звукозаписей, заключений экспертов. Этот признак указывает на то, что доказательства должны быть допустимыми, то есть обстоятельства гражданского дела, которые в соответствии с законодательством необходимо подтвердить теми или иными средствами доказывания, не должны быть подтверждены какими-либо иными средствами доказывания.

Четвертый признак - доказательства необходимо получать и исследовать в четко установленной форме, определенной гражданско-процессуальным законодательством.

Пятый признак – признак достоверности, то есть фактические данные и информация,

используемая в качестве доказательств, в обязательном порядке должны быть получены из достоверных источников и соответствуют действительности.

Все представленные выше признаки доказательств должны составлять единое целое, отсутствие хотя бы одного из них может говорить о том, что они не могут применяться в суде в обоснование требований или возражений. Кроме того, вся совокупность доказательств должна отвечать такому признаку, как достаточность, то есть можно ли на основании совокупности представленных доказательств убедиться в существовании или отсутствии определенного факта, который входит в предмет доказывания и подлежит установлению судом.

Проанализировав судебную практику и научную литературу можно отметить, что в предмет доказывания по делам о восстановлении на рабочем месте в связи с расторжением трудового договора по пп. 16 п. 1 ст. 52 ТК РК включаются такие обстоятельства, как: причины невыполнения трудовых обязанностей, ставшие основанием для расторжения договора (уважительность или неуважительность); вина сотрудника в невыполнении трудовых обязанностей; тяжесть нанесенных сотрудником нарушений, обстоятельства при которых сотрудник совершил нарушения; поведение сотрудника до совершения проступка; систематичность нарушения трудовой дисциплины; основания возложения на работника обязанности, которую он не выполнил (трудовые обязанности работников по общему правилу устанавливаются в трудовом договоре, коллективном трудовом договоре, правилах внутреннего трудового распорядка. В соответствии со ст. 22 ТК РК собственник предприятия или уполномоченный орган не должен требовать от сотрудника выполнения рабочих функций, не предусмотренных в трудовом договоре. Не может стать причиной увольнения также отказ выполнять незаконные распоряжения администрации). Основными доказательствами по данной категории гражданских дел могут выступать: приказ о приеме на работу сотрудника; приказ об увольнении; решение профсоюзной организации; трудо-

вой договор (контракт), правила внутреннего трудового распорядка или другие акты, в которых закреплены обязанности сотрудников; приказы о наложении иных дисциплинарных или общественных взысканий; материалы, послужившие основанием наложения взысканий (докладные записки, акты, объяснения и проч.); документы, которые опровергают вину сотрудника за наложенные на него дисциплинарные взыскания (медицинские справки и др.); объяснение работника или акт об отказе от дачи пояснений; справка о заработной плате; другие доказательства, которыми стороны обосновывают свои требования (например, если произошло изменение существенных условий труда, то необходимо предоставить старые и новые должностные инструкции или иные документы).

Итак, во время увольнения работника на основаниях, предусмотренных в ТК РК, предприятию в обязательном порядке необходимо представить суду фактические данные, которые подтверждают совершение работником нарушения или невыполнения им трудовых обязанностей, а также указать точное место и тип совершенных сотрудниками проступков. А суд во время рассмотрения иска о признании приказа об увольнении незаконным должен истребовать и исследовать правила внутреннего трудового распорядка на предприятии, наличие доказательств о систематическом невыполнении сотрудником собственных обязанностей, которые возложены на него трудовым договором или правилами внутреннего трудового распорядка, а также исследовать все доказательства, чтобы вынести справедливое, законное и обоснованное решение, которое в будущем не стало бы предметом обжалования в апелляционной или кассационной инстанции.

Анализ судебной практики свидетельствует о наличии ошибок, допускаемых в практике относительно обстоятельств, подлежащих доказыванию по делам о расторжении трудового договора по инициативе работодателя по пп. 16 п. 1 ст. 52 ТК РК. Так, судом первой инстанции зачастую не исследуются такие важные доказательства, как правила внутреннего

распорядка на предприятии, также доказательства, которые бы подтверждали наличие систематического неисполнения работником своих трудовых обязанностей, а также не истребуется и не дается надлежащей оценки всем доказательствам по делу, хотя, следует отметить, что это имело существенное значение для правильного разрешения спора.

Здесь необходимо заметить, что в трудовом праве, так же, как и в административном или уголовном, в отличие от гражданского, действует презумпция невиновности. Таким образом, сотрудник считается невиновным, пока не доказана вина. Обязанность доказывать вину работника возлагается на работодателя.

Процедура увольнения работника предусматривает в соответствии со ст. 65 ТК РК от нарушителя трудовой дисциплины дать письменные объяснения. Отказ давать такие объяснения не является препятствием для применения дисциплинарного взыскания, однако в таком случае работодателем или уполномоченным лицом, должен быть составлен акт в присутствии не менее 2-х иных сотрудников, являющихся свидетелями отказа нарушителя предоставлять письменные объяснения. Несоблюдение этой процедуры также может стать основанием для признания неправомерным наложения дисциплинарного взыскания, а, следовательно, и увольнения незаконным.

В рамках данной статьи следует также остановиться на одной из наиболее дискуссионных оснований расторжения трудового договора с точки зрения предмета доказывания по делам о восстановлении на работе является *утрата доверия к работнику* (пп.13 ст. 52 ТК РК).

Поскольку совершение работником, на которого распространяется действие пп.13 ст. 52 ТК РК, хищения, взяточничества и иных корыстных правонарушений, не связанных с работой, также могут повлиять на потерю доверия к нему со стороны работодателя, представляется, что доказательством виновных действий работника могут быть не только приговор суда, которым лицо признано виновным в совершении уголовного правонарушения, но и вещественные доказательства, которые содержат записи с камер видеона-

блюдения, показания свидетелей, заключения экспертов. К такому выводу можно прийти в связи с абстрактностью и субъективностью третьего обстоятельства, которое необходимо обосновывать в исследуемой категории судебных дел, в частности речь идет об утрате доверия.

Так, К.И. Костюк в сфере трудовых отношений рассматривает доверие к субъекту трудовой деятельности как результат субъективного восприятия работодателем работника и оценки результатов его трудовой деятельности [10].

Не зря М.Д. Сейтжанов обоснованно относит увольнение работника с основания, предусмотренного пп.13 ст. 52 ТК РК, к субъективным причинам прекращения трудового договора по инициативе работодателя [11].

М. С. Гордыгин для целей трудового законодательства предлагает определять доверие как субъективное отношение работодателя к работнику в процессе трудовых отношений, базирующееся на совокупности представлений о работнике как о лице и участнике трудовых отношений с учетом определенных морально-этических ценностей, наличие которых позволяет работодателю быть уверенным в поступках и действиях такого работника [12].

В свою очередь под утратой доверия С.С.Попова понимает негативную оценку работодателем работника, что обусловлено невыполнением или ненадлежащим выполнением работником трудовой функции, непосредственно связанной с обслуживанием денежных, товарных и культурных ценностей или совершением им отдельных видов правонарушений, подтвержденных конкретными фактами [13].

В частности, С. В. Спирин отмечает, что в случае утраты доверия работник знает свою работу, имеет необходимые деловые качества, но противоправно и виновно нарушает свои трудовые обязанности, предусмотренные трудовым договором, тем самым наносит владельцу материальные и моральные убытки [14].

Именно из-за законодательной неопределенности понятия «утрата доверия» четко

не понятно, какими именно доказательствами может быть доказано наличие этого обстоятельства. Очевидно, что, исследовав все материалы дела, указывающие на наличие в действиях освобожденного работника нарушений, которые допускают сомнения в надлежащем обслуживании им материальных и товарных ценностей, суд исходит прежде всего из собственного внутреннего убеждения.

Кроме того, поскольку согласно ст. 53 ТК РК расторжение трудового договора по основанию, закрепленному в п.13 ст. 52 ТК РК, может быть проведено только актом внутреннего расследования, в котором указывается обоснования, подтверждающие совершение сотрудником виновных действий или бездействия, как доказательство в суд может подаваться также выписка из данного акта. Аргументы, которыми обосновано решение работодателя, имеют значение для всестороннего и объективного рассмотрения дела, поскольку могут содержать указания на предвзятое отношение работодателя к работнику.

Следует также остановиться на определенных проблемах доказывания по делам о трудовых спорах о восстановлении на рабочем месте. Доказательства в гражданском процессе, как уже было отмечено выше, устанавливаются на основе объяснений сторон, третьих лиц, их представителей, которые допрашиваются в формате свидетелей, свидетельских показаний, письменных подтверждений, материальных подтверждений, в частности видео- и звукозаписей, заключений экспертов.

Однако в трудовом процессе правовая конструкция допроса стороны по делу как свидетеля является более чем нелепой, поскольку истец или ответчик всегда заинтересованы в решении дела и, конечно, будут давать объяснения в выгодном для них направлении.

Кроме того, представляется проблемным допрос сторон или их представителей как свидетелей еще и по тем соображениям, что поскольку свидетели должны быть удалены из зала судебного заседания до оглашения состава суда, а если свидетель - это сторона, то в таком случае она будет лишена возможности заявить отвод. Это существенное процессуальное нарушение, которое при определенных

обстоятельства может быть препятствием в доступе к правосудию, чего, конечно, допустить нельзя.

И хотя опыт некоторых зарубежных стран (ФРГ, Франция, Израиль), опирающийся на устность доказывания, в том числе и на объяснения сторон и их представителей как свидетелей, заслуживает внимания в долгосрочной перспективе, ныне, по нашему мнению, более уместно придерживаться позиции, изложенной Е.М. Ельцовой: «для развития трудового права не стоит бездумно использовать опыт правового регулирования социально-трудовых отношений в странах Европы... самобытность отечественного трудового права состоит, в частности, в существенной социальной направленности и которую следует расценивать как достояние нашей высокой правовой культуры...»[15].

Итак, по нашему убеждению, которое подкреплено мнением авторитетных отечественных ученых, стороны, третьи лица или их представители, допрошенные как свидетели, - это в определенной степени бестолковая калька, которая может быть потенциальной преградой в установлении истины в такой социально важной правовой плоскости, какими являются трудовые споры.

Вопрос возникает и к формулировке «любые фактические данные», которая приводится применительно к доказательствам по трудовым спорам. Ведь известно, что трудовое право опирается на достаточно четкую документальную систему, которая законодательно закреплена относительно различных сфер трудовых правоотношений (охрана труда, оплата труда, рабочее время, время отдыха и т. п.), а потому понятие «любые фактические данные» в этом случае, по нашему мнению, является некорректным, учитывая специфику именно трудовых споров.

Определенная неопределенность для трудовых споров существует и в положениях ст. 60 ГПК относительно распределения обязанностей доказывания. Так, согласно ст. 72 ГПК РК каждая сторона гражданского дела должна доказывать те обстоятельства, на которые она ссылается как на основания своих требований

и возражений. Распределение обязанностей по доказыванию в трудовом споре несколько отличается от общего принципа распределения обязательств по доказыванию, которое закреплено в гражданском процессуальном законодательстве и по которому обязанность доказывания находится в равной мере на обеих сторонах дела. В частности, при рассмотрении трудовых споров большая часть доказывания возлагается на работодателя, что обусловлено необходимостью защиты сотрудника как более слабого субъекта трудовых отношений.

Обсуждение

Анализ изложенного материала в этой статье дает возможность сделать вывод о необходимости выработки четкого подхода к определению фактов, требующих доказывания по делам о восстановлении сотрудника на рабочем месте. В законодательстве необходимо четко изложить те обстоятельства, которые подлежат доказыванию по делам о расторжении трудового договора по инициативе работодателя по каждому из оснований расторжения трудового договора, предусмотренным ТК РК. Только четкая определенность таких обстоятельств будет способствовать достижению цели правосудия -справедливого, беспристрастного и своевременного рассмотрения и решения гражданских дел.

В связи с указанным целесообразно внести изменения в Нормативное постановление Верховного Суда РК от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» [16] и отдельным пунктом изложить в нем некоторые положения о доказательствах и доказывании следующим образом:

- доказательствами являются фактические данные, отраженные в форме, предусмотренной законодательством о труде для определенных видов трудовых правоотношений, на основе которых судья может установить присутствие или отсутствие обстоятельств, которые обосновывают возражения и требования сторон дела, а также прочих обстоятельств,

которые имеют значение для его разрешения. Письменными доказательствами по трудовому спору могут служить приказы (распоряжения), служебные записки, докладные, справки, локальные нормативные акты, извлечения из баз данных и учетных программ, СМС и электронная переписка, штатное расписание, справка о заработной плате сотрудника, графики работы и другие документы в соответствии с предметом спора. При уклонении от оформления или ненадлежащем оформлении трудового договора доказательства устанавливаются на основании показаний свидетелей, вещественных доказательств, в том числе видео- и звукозаписей (когда такое доказывание не противоречит нормам законодательства о труде), заключений экспертов (модифицированная норма, аналогичная действующей ст. 63 ГПК РК).

- доказательства являются относящимися к делу, если содержат информацию относительно предмета доказывания и соответствуют установленным требованиям законодательства о труде для определенных видов трудовых правоотношений (аналог ст. 64 ГПК РК). К примеру, в трудовом споре о незаконном увольнении за прогул, относящимся к делу доказательствами судом будут приняты показания свидетеля со стороны работодателя, который говорит, что истец отсутствовал на рабочем месте более 4-х часов подряд. При этом показания свидетеля истца о том, что на прошлом рабочем месте истец никогда не прогуливал, суд имеет право не принимать к делу, поскольку они не имеют прямого отношения к предмету трудового спора;

- стороны доказывают (в пределах возможного для стороны-работника) те обстоятельства, на которые они ссылаются как на основание собственных возражений и требований, кроме случаев, когда законом стороны освобождаются от доказывания. Бремя доказывания законности увольнения, невыплаты заработной платы, совершения, несовершения других действий или бездействия, которые в соответствии с законом совершил или должен был совершить или которые фактически допустил работодатель во время трудовых правоотношений с работником-истцом, возлагается

в полной мере на работодателя, поскольку большая часть письменных доказательств находится в ведении самого работодателя (аналог ч. 1 ст. 60 ГПК). В трудовых спорах о взыскании материального ущерба, причиненного работником работодателю, работодатель должен доказать противоправность действий сотрудника и его вину в нанесенном ущербе, наличие и размер причиненного ущерба, а также наличие прямой связи ущерба и действий работника. В свою очередь, если у работника имеются обстоятельства, препятствующие ему должным образом выполнять обязанности без нанесения ущерба, он должен обосновать свои позиции с представлением соответствующих доказательств либо указать суду, каким образом можно получить эти доказательства.

- в делах по иску работника о восстановлении сотрудника на рабочем месте в связи с расторжением трудового договора по инициативе работодателя за утрату доверия к нему судам необходимо установить следующие обстоятельства: принадлежность уволенного работника к специальным субъектам трудовых правоотношений, обслуживающих материальные или товарные ценности; наличие вины (умысла или неосторожности) в действиях работника; потеря доверия работодателя к работнику. Указанные обстоятельства должны подтверждаться соответствующими доказательствами: должностными инструкциями, тарифно-квалификационными справочниками, выводами служебных проверок, актами инвентаризационных комиссий, записями с камер видеонаблюдения и тому подобное. В то же время доведение «утраты доверия» работодателя к уволенному работнику является следствием виновных действий последнего, поэтому не требует отдельного доказывания и устанавливается, скорее, по внутреннему убеждению суда, позволяя защитить работника от предвзятого отношения работодателя,

- к предмету доказывания в случаях сокращения штата должны относиться следующие обстоятельства: действительно ли было проведено сокращение штата или численности работников; соблюдены ли нормы трудового

законодательства при высвобождении работников; получено ли согласие профсоюзной организации, в членстве которой состоит истец; были ли на момент увольнения вакантные должности и какие; были ли руководством приняты меры для перевода сотрудника с его согласия на другую должность, которая бы соответствовала роду его деятельности; было ли своевременное предупреждение сотрудника о сокращении (не менее чем за 2 месяца); было ли сообщено в местный орган занятости о сокращении штата; было ли у истца преимущественное право на оставление на работе.

К числу необходимых доказательств относятся: копии приказов руководителя о приеме и увольнении сотрудников на работу; штатное расписание, действующее на момент увольнения истца и после его увольнения; копия согласия профсоюзного органа на увольнение; письменное предупреждение сотрудника о сокращении штата; доказательства наличия у истца преимущественного права на оставление на рабочем месте; производственная характеристика истца; доказательства, которые подтверждают отсутствие у ответчика возможности перевести истца на другую работу; копия трудовой книжки как доказательство трудового стажа; справка о средней заработной плате.

Представление в суд именно такого перечня доказательств является необходимым, поскольку только при полном соблюдении установленной законом процедуры увольнения работника по ст. 52 ТК РК, увольнение нельзя считать законным. Поэтому для суда является важным исследование всего перечня доказательств, приведенных выше, что еще раз свидетельствует об их специфичности и спорной

эффективности решения по правилам гражданского судопроизводства.

Выводы

В статье приведено обобщение мнений отдельных авторов по вопросу определения понятия судебных доказательств, а именно: предложено рассматривать их как любые сведения о фактах, полученные в предусмотренном законом порядке, содержащие информацию относительно предмета доказывания, достаточную для установления судом наличия или отсутствия фактов и вынесения судом законного и обоснованного решения.

Обращается внимание на то, что судам следует придерживаться презумпции невиновности работника в трудовом праве, пока не будет доказано обратное. Так, в первую очередь работодатель должен доказывать законность увольнения работника. Однако это никоим образом не должно нарушать принцип состязательности сторон: стороны имеют равные права по представлению доказательств, их исследованию и доказыванию перед судом их убедительности.

Правильное определение предмета доказывания и представление в суд всех необходимых доказательств является залогом принятия законного, обоснованного и справедливого решения суда.

В то же время вопросам пересмотра судебных решений по трудовым спорам по вновь открывшимся обстоятельствам, возобновления утраченного судебного производства, производства по делу с участием иностранных лиц и т.п. должны быть посвящены дальнейшие научные поиски и исследования.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2019 г.). - [Электрон. ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (дата обращения 15.05.2022)
2. Мырзаке Г.Ж. Доказательства и доказывание в гражданском процессе. Теория и практика // Материалы регионального семинара «Судебная практика применения закона «О долевом участии в жилищном строительстве. Доказательства и доказывание в гражданском процессе» - Астана: Библиотека Верховного суда РК, 2011. – С. 8-17

3. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.). - [Электрон. ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832 (дата обращения 16.05.2022)
4. Конвенция Международной организации труда № 158 от 22 июня 1982 года «О прекращении трудовых отношений по инициативе работодателя». - [Электрон. ресурс]. - URL: <https://www.conventions.ru/int/12603/> (дата обращения 14.05.2022)
5. Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V «Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.). - [Электрон. ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=1255;-25 (дата обращения 16.05.2022)
6. Айдаров Е. Б. Понятие судебных доказательств в гражданском судопроизводстве // Сборник научных трудов SWorld. – 2014. – Т. 31. – № 1. – С. 19-26.
7. Карандашева А. А. Теоретические аспекты теории доказательств в гражданском процессуальном праве Республики Казахстан // Проблемы научной мысли. – 2017. – Т. 1. – № 3. – С. 10-19.
8. Ибрагимова Н. Ш. Раскрытие доказательств как один из механизмов процесса доказывания в гражданском процессе // НаукаПарк. – 2016. – № 2(43). – С. 36-39.
9. Александров А. Ю. Доказательства в механизме установления судебной юридической истины в гражданском процессе // Modern Science. – 2021. – № 12-3. – С. 132-138.
10. Костюк К. И. Проблемы доказательств и доказывания, возникающие при разрешении трудовых споров // Инновации. Наука. Образование. – 2020. – № 21. – С. 904-908.
11. Сейтжанов М.Д. Виды доказательств по трудовым спорам в суде [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31204073&pos=6;-108#pos=6;-108 (дата обращения 18.05.2022)
12. Гордыгин М. С., Агашев Д.В. Доказательства и доказывание по трудовым спорам // E-Scio. – 2019. – № 11(38). – С. 245-252.
13. Попова С. С. Увольнение в связи с утратой доверия: нарушение этических или антикоррупционных норм? // Вестник Московского университета. – 2021. – № 3. – С. 39-57.
14. Спиринов С. В. Увольнение в связи с утратой доверия // Законность и правопорядок. – 2021. – № 1(29). – С. 43-45.
15. Ельцова Е. М., Калашникова В. С. Проблемные вопросы доказывания по трудовым спорам // Синергия Наук. – 2018. – № 23. – С. 61-66.
16. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 года № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» (с изменениями от 20.04.2018 г.). - [Электрон. ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35071444#sub_id=3700 (дата обращения 18.05.2022)

А.А. Сейдимбек

М.С. Нарикбаев атындағы ҚАЗГЮУ университеті, Астана, Қазақстан

Жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша дәлелдеу нысанасы

Аңдатпа. Мақалада жұмыс берушінің қызметкерді заңсыз жұмыстан шығаруы салдарынан жұмысқа қайта алу туралы істерді қарау кезінде сот зерттеуге тиісті негіздеме нысанасының және талап етілетін дәлелдердің кейбір ерекшеліктері талданады. Жоғарғы Соттың құқықтық ұстанымдарын талдау негізінде, автор еңбек дауларының санатын дұрыс, толық, объективті және жан-жақты қарау үшін, жұмысқа қайта алу туралы істер бойынша дәлелдеуді талап ететін фактілерді анықтауға нақты көзқарас қалыптастырудың объективті қажеттілігі бар екенін анықтайды. Заңнамада ҚР ЕК-мен көзделген еңбек шартын бұзу негіздерінің әрқайсысы бойынша жұмыс берушінің бастамасы бойынша еңбек шартын бұзу туралы істер бойынша дәлелдеуге жататын мән-жайларды нақты көрсету қажет. Мұндай мән-жайлардың нақты айқындылығы ғана сот төрелігінің мақсатына -азаматтық істерді әділ, бейтарап және уақтылы қарау мен шешуге қол жеткізуге ықпал ететін болады. Осы құжатта «Соттардың еңбек дауларын шешу кезінде

заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 9 нормативтік қаулысына өзгерістер енгізу және онда дәлелдемелер мен дәлелдеу туралы кейбір ережелерді жеке тармақпен көрсету ұсынылған.

Кілт сөздер: еңбек дауы, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыстан шығару, жұмысқа қайта алу, сенімді жоғалту, еңбек дауларын сот арқылы шешу, еңбек қатынастарынан туындайтын істерді қарау, азаматтық іс жүргізу.

A.A. Seidimbek

M. Narikbayev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan

The subject of proof in cases of reinstatement at work

Abstract. The article analyzes some peculiarities of the subject of justification and the required evidence that the court should investigate when considering cases of reinstatement at work due to the illegal dismissal of an employee by an employer. Based on the analysis of the legal positions of the Supreme Court, the author determines that for a correct, complete, objective, and comprehensive consideration of the category of labor disputes. There is an objective necessity to develop a clear approach to determining the facts that require proof in cases of reinstatement at work. In the legislation, it is necessary to clearly state those circumstances, that are subject to proving in cases of termination of the employment contract by the employer's initiative for each of the grounds for termination of the employment contract provided by the Labor Code of the Republic of Kazakhstan. Only a clear definiteness of such circumstances will contribute to achieving the goal of justice - fair, impartial, and timely consideration and resolution of civil cases. The article proposes to amend the Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated October 6, 2017, № 9 «On some issues of application by the courts of legislation in the resolution of labor disputes» and to set out in it some provisions on evidence and proof in a separate paragraph.

Keywords: labor dispute, dismissal on the employer's initiative, reinstatement at work, loss of trust, judicial resolution of labor disputes, consideration of cases arising from labor relations, civil proceedings.

References

1. Konstitucija Respubliki Kazahstan (prinjata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda) (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 23.03.2019 g.). - [Electronic resource]. - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (Accessed: 15.05.2022)
2. Myrzake G.Zh. Dokazatel'stva i dokazyvanie v grazhdanskom processe. Teorija i praktika [Evidence and proof in civil proceedings. Theory and practice], Materialy regional'nogo seminarа «Sudebnaja praktika primenenija zakona «O dolevom uchastii v zhilishhnom stroitel'stve. Dokazatel'stva i dokazyvanie v grazhdanskom processe» [Materials of the regional seminar «Judicial practice of the application of the law «On equity participation in housing construction. Evidence and Proof in civil proceedings»], Astana: Biblioteka Verhovnogo suda RK [Astana: Library of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan], 2011. P. 8-17
3. Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda № 414-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.07.2021 g.). - [Electronic resource]. - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832 (Accessed: 16.05.2022)
4. Konvencija Mezhdunarodnoj organizacii truda № 158 ot 22 ijunja 1982 goda «O prekrashhenii trudovyh otnoshenij po iniciative rabotodatelja» . - [Electronic resource]. - Available at: <https://www.conventions.ru/int/12603/> (Accessed 14.05.2022)
5. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 31 oktjabrja 2015 goda № 377-V «Grazhdanskij processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.07.2021 g.). - [Electronic resource]. - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=1255;-25 (Accessed: 16.05.2022)
6. Ajarov E. B. Ponjatie sudebnyh dokazatel'stv v grazhdanskom sudoproizvodstve [The concept of judicial evidence in civil proceedings], Sbornik nauchnyh trudov SWorld [Collection of scientific papers SWorld], 1, 19-26 (2014).

7. Karandasheva A. A. Teoreticheskie aspekty teorii dokazatel'stv v grazhdanskom processual'nom prave Respubliki Kazahstan [Theoretical aspects of the theory of evidence in civil procedural law of the Republic of Kazakhstan], Problemy nauchnoj mysli [Problems of scientific thought], 3, 10-19 (2017).
8. Ibragimova N. Sh. Raskrytie dokazatel'stv kak odin iz mehanizmov processa dokazyvanija v grazhdanskom processe [Disclosure of evidence as one of the mechanisms of the proof process in civil proceedings], NaukaPark, 2(43), 36-39 (2016).
9. Aleksandrov A. Ju. Dokazatel'stva v mehanizme ustanovlenija sudebnoj juridicheskoj istiny v grazhdanskom processe [Proofs in the mechanism of establishing judicial legal truth in civil proceedings], Modern Science, 12-3, 132-138 (2021).
10. Kostjuk K. I. Problemy dokazatel'stv i dokazyvanija, vznikajushhie pri razreshenii trudovyh sporov [Problems of evidence and proof arising in the resolution of labor disputes], Innovacii. Nauka. Obrazovanie [Innovations. The science. Education], 21, 904-908 (2020).
11. Seitzhanov M.D. Vidy dokazatel'stv po trudovym sporam v sude [Types of evidence on labor disputes in court] [Electronic resource]. – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31204073&pos=6;-108#pos=6;-108 (Accessed: 18.05.2022)
12. Gordygin M. S., Agashev D.V. Dokazatel'stva i dokazyvanie po trudovym sporam [Proofs and proof in labor disputes], E-Scio, 11(38), 245-252 (2019).
13. Popova S. S. Uvol'nenie v svjazi s utratoj doverija: narushenie jeticheskikh ili antikorrupcionnyh norm? [Dismissal due to loss of trust: violation of ethical or anti-corruption norms?], Vestnik Moskovskogo universiteta [Bulletin of Moscow University], 3, 39-57 (2021).
14. Spirin S. V. Uvol'nenie v svjazi s utratoj doverija [Dismissal due to loss of trust], Zakonnost' i pravoporjadok [Legality and law and order], 1(29), 43-45 (2021).
15. El'cova E. M., Kalashnikova V. S. Problemnye voprosy dokazyvanija po trudovym sporam [Problematic issues of proof in labor disputes], Sinergija Nauk [Synergy of Sciences], 23, 61-66 (2018).
16. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 6 oktjabrja 2017 goda № 9 «O nekotoryh voprosah primenenija sudami zakonodatel'stva pri razreshenii trudovyh sporov» (s izmenenijami ot 20.04.2018 g.). - [Electronic resource]. - Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35071444#sub_id=3700 (Accessed: 18.05.2022)

Сведения об авторе:

Сейдимбек А.А. – магистр юридических наук, докторант 2 курса Высшей школы права, Университет КАЗПЮУ им. М.С.Нарикбаева, шос. Коргалжын, 8, Астана, Казахстан.

Seidimbek A.A. – Master of Law, The 2nd year Ph.D. student, Law School of M. Narikbayev KAZGUU University, highway Korgalzhyn 8, Astana, Kazakhstan.

Некоторые вопросы защиты информационных прав работника

Аннотация. С развитием цифровых технологий особую актуальность приобретает проблема защиты информационных прав работника. В большинстве стран право на защиту информационных прав рассматривается как фундаментальное, поскольку в соответствии с европейским подходом выводится из права на защиту частной жизни. На международном и наднациональном уровнях различается защита персональных данных вообще и защита данных при автоматизированной обработке, именно последняя и подвергается все более детальной регламентации. В статье рассматриваются некоторые вопросы, связанные с правовым опосредованием оборота и защиты информационных прав работников в условиях повсеместной информатизации и цифровизации. Рассмотрены положения о защите информационных прав работников в Казахстане и некоторых зарубежных странах. Изучена деятельность уполномоченного органа по защите персональных данных, выявлены пробелы в правовом регулировании защиты информационных прав. Автором статьи также даны определенные выводы в сфере защиты трудовой информации работников.

Ключевые слова: обработка и защита персональных данных, информационное право, работник, работодатель, место работы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-72-80>

Введение

Актуальность проблемы правовой регламентации информационной безопасности, как информационного ресурса, во время стремительного развития цифрового общества и процессов цифровизации, несомненно, растет. При этом ее важнейший аспект - достижение оптимального баланса между объективными трансформациями государства и общества и частными потребностями наемных работников в обеспечении личного пространства в пределах правового механизма оборота и защиты информационных прав - остается все еще проблемным. И все это может быть достигнуто при условии соблю-

дения конституционного принципа приоритетности прав и свобод человека и гарантированной неприкосновенности частной жизни, личной и семейной тайны, защиты чести, достоинства и имени, производного от международных стандартов обеспечения прав и свобод человека и гражданина.

В казахстанском трудовом праве в настоящее время формируется новый институт: право на информацию субъектов трудового права и ее защита.

Право на информацию в трудовом праве включает в себя целый ряд правомочий, таких как: 1) правомочие на доступ к информации; 2) правомочие на обработку информации (хранение, комбинирование, передача,

распространение или другое использование). В качестве самостоятельного выделяется правомочие на защиту трудовой информации, что реализуется в рамках охранительного правоотношения [1].

Современные технологии позволяют работодателям в беспрецедентном масштабе использовать персональные данные в рамках осуществления своей деятельности. В связи с этим они должны обеспечить и высокий уровень их защиты на основе надежной правовой основы в области защиты информационных прав работников.

Методы

Теоретические исследования вопросов защиты информационных прав субъектов трудового права проводились путем изучения трудов ученых и сравнительно-правового анализа законодательства.

Обсуждение

Вследствие повсеместного сбора и, соответственно, возрастающей угрозы безопасности персональных данных в некоторых государствах принимаются законы, предоставляющие определенным лицам контрольные функции по части сбора, обработки и передачи персональных данных государственным и частным организациям. Так, согласно данным отчета Freedom House за 2018 год, в пятнадцати странах законы о защите данных находятся на рассмотрении и в тридцати пяти странах аналогичные законы уже приняты и действуют [2].

Положения законов о защите персональных данных, которые действуют в таких странах, как Аргентина, Бразилия и Индонезия, во многом очень схожи с европейским Общим регламентом о защите данных (GDPR), вступившим в силу в 2018 году. Принятие в разных странах законодательных актов, установивших правовой режим информационных ресурсов, стало основой для формирования комплексной отрасли права – информационного права, в предмет которой входят общественные

отношения, связанные с правовым регулированием оборота информации, ее созданием, хранением, обработкой и использованием на основе коммуникационных технологий, ее защитой [3].

Информационные права граждан закреплены в Международном пакте о гражданских и политических правах [4], который обязателен в 168 странах, в том числе и в Казахстане. Статьи 17-21 данного Пакта относятся к защите информационных прав личности. Информационные права содержатся в некоторых статьях (ст.ст.10-39) Конституции Республики Казахстан [5], которые напрямую не регулируют вопросы обеспечения защиты информационных прав личности, но выступают как базовые положения.

Одним из фундаментальных правовых актов в области защиты информационных прав граждан является Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (ст.18, ст.22-24) [6]. Различные аспекты правового регулирования информационных отношений закреплены в Законе РК от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» [7].

Впервые с учетом международных стандартов 21 мая 2013 года в Казахстане был принят Закон «О персональных данных и их защите» [8], основным приоритетом которого является «обеспечение защиты прав и свобод человека и гражданина при сборе и обработке его персональных данных» (ст.2). Данный закон регулирует общественные отношения именно в сфере персональных данных и определяет правовые основы деятельности, связанные с защитой персональных данных. К сожалению, положения данного закона не получили развития в действующем Трудовом Кодексе Республики Казахстан (далее – ТК РК), где мы не находим статей, посвященных персональным данным и их защите. Есть только упоминание о праве работника на обеспечение защиты данных, хранящихся у работодателя (пп.24 п.2 ст.23 ТК РК). Эти «упоминания» и ссылки на законодательство о персональных данных и их защите, на наш взгляд, не реша-

ют всех проблем защиты именно трудово-вой информации, которая, безусловно, имеет свою специфику.

Обязанность работодателя защищать информационные права работника включает в себя защиту персональных данных работника именно в сфере трудовых отношений, а именно: информацию о работнике, о его профессиональной квалификации, деловых и профессиональных качествах, но ни коим образом не должна касаться его личной и семейной жизни. И в целях исключения неоправданного расширения сведений о работнике именно в ТК РК следует установить перечень сведений, которые запрещено требовать от работника.

Имеющиеся в настоящее время в стране проблемы утечки персональных данных, согласно данным Министерства цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан, свидетельствуют о наличии целого ряда проблем [9].

Каждый государственный орган, как владеющий базами данных, должен самостоятельно нести ответственность за хранение персональных данных в своих базах и соблюдать положения по использованию и секретности имеющейся там информации.

Помимо проблем утечки личной информации важны следующие аспекты:

1) ответственность за нарушение соответствующих норм. Здесь речь идет об увольнении руководителя отделения, отвечающего за сбор и хранение персональных данных. В настоящее время в Казахстане отсутствует правовая статистика по защите персональных данных, в связи с чем также необходимо развивать культуру защиты персональных данных, особенно работодателями, в том числе путем сообщения об утечках информации самому работнику [10], что позволит выстроить доверительные отношения и воспринимать всерьез ответственность по сбору, обработке и хранению персональных данных;

2) конфиденциальность информационных сведений о работнике. Если защита данных — это защита от несанкционированного доступа, то конфиденциальность информа-

ционных сведений — это авторизованный доступ. Защита информационных данных работника — это, по сути, техническая проблема, тогда как конфиденциальность данных является правовой (юридической). Многие протоколы защиты секретности информации все еще являются уязвимыми для уполномоченных лиц, которым данная информация доступна. Бремя ответственности указанных лиц, скорее всего, связано с законом о конфиденциальности, а не с технологиями [11];

3) технологические возможности субъектов для сотрудничества. Касательно защиты информационных сведений возникают вопросы о том, кто имеет доступ и ведет контроль безопасности сбора, обработки и хранения информации о работнике, полученной при помощи различных приборов (к примеру, камеры видеонаблюдения).

В настоящее время все государственные органы и организации работают или владеют различными объектами информатизации и базами данных в силу того, что ими оказываются электронные услуги и, соответственно, имеется доступ к персональным данным граждан. Для того, чтобы их деятельность и техническая инфраструктура всегда соответствовали требованиям информационной безопасности, и они были максимально защищены как от возможных хакерских атак, так и от внутренних угроз, в Казахстане определен уполномоченный орган, осуществляющий госконтроль в области обеспечения информационной безопасности - Министерство цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан.

В соответствии с Предпринимательским кодексом РК от 29 октября 2015 года №375-V ЗРК, уполномоченным органом в области информационной безопасности проводятся профилактический контроль и внеплановые проверки, которые позволяют выявлять несоответствия требованиям информационной безопасности в деятельности государственных органов и организаций [12].

При обнаружении фактов незаконного сбора или утечки персональных данных, а также нарушения правил использования элек-

тронной цифровой подписи (ЭЦП) граждане могут обратиться в уполномоченный орган любым удобным и доступным для него способом, позволяющим зарегистрировать обращение (в электронном виде, на бумажном носителе, посредством почты или портала «Электронного правительства», путем направления обращения на блог руководителя, электронного письма на ведомственную электронную почту и т.п.). По обращению граждан и юридических лиц уполномоченный орган, в целях установления факта правонарушения и привлечения к ответственности, имеет право начать проверку в отношении нарушителя, возбудить административное дело и привлекать к ответственности за нарушения, предусмотренные статьями 79, 639, 640 и 641 КоАП РК.

Круг лиц и организаций, заинтересованных либо так или иначе участвующих в процессах, связанных с защитой персональных данных, является очень большим. Несмотря на наличие профильных ведомств, курирующих надзорных органов и других задействованных участников информационного процесса по сбору, обработке, хранению, уничтожению личных данных, важно понимать, что, по сути, следует отразить все существующие государственные органы и их комитеты, департаменты и отделы, поскольку у каждого института власти есть как минимум одна база данных, с которой они работают. Это означает, что защита информационных прав работников должна превратиться в то самое связующее звено, которое позволит гармонично взаимодействовать государственным органам друг с другом и с обществом, повысить уровень доверия и коммуникаций, что является неотъемлемой частью цифрового общества, создание которого предусмотрено Законом РК «О персональных данных и их защите». Согласно данным, приведенным на сайте Комитета по информационной безопасности Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан, «вопросы защиты оставлены на усмотрение собственников и операторов персональных данных (владельцев интернет-ре-

сурсов, интернет-магазинов, кредитных бюро, микрофинансовых организаций, работодателей и др.)» [13]. При этом технические требования по защите информации в информационных системах, содержащих персональные данные, установлены почему-то только для государственных органов.

Согласно данным Комитета по информационной безопасности, осуществление контроля за применением закона о защите персональных данных и контроля за соблюдением требований по их защите станут главными звеньями работы по защите персональных данных. Однако ныне существующая практика не позволяет решать системные проблемы, поскольку откладывает решение наиболее важных проблем на более поздний срок, в т. ч. обучение кадров, создание правовой и информационной культуры, и прежде всего, во всем государственном аппарате. Впрочем, и увольнение (за ненадлежащее хранение, утечку информации и др.) не может оставаться единственным способом наказания за нарушение законодательства, так как оно нуждается в четких механизмах привлечения к ответственности. Поскольку персональные данные подлежат защите и ее гарантом выступает именно государство, все занимающиеся так или иначе вопросами защиты персональных данных должны соответствовать выработанным техническим и юридическим параметрам.

Цифровая трансформация в трудовых отношениях приносит очевидные преимущества как работодателям, так и работникам и лицам, ищущим работу, с точки зрения новых возможностей трудоустройства, повышения производительности, улучшения условий труда и новых способов организации работы, а также повышения качества предоставляемых услуг. В целом, при правильной организации и защите информационных прав сторон трудовых отношений это может привести к росту занятости и сохранению рабочих мест.

Результаты

В нормах казахстанского права не имеется полного перечня общедоступных пер-

сональных данных и конкретной правовой регламентации сбора и обработки общедоступных сведений. В связи с чем работодателям необходимо заранее получать согласие работников на обработку общедоступных данных, поскольку цели, для осуществления которых сведения личного характера оказались общедоступными, могут и не совпадать с заявленными целями организации по сбору и обработке персональных данных.

При постановке вопросов представительства на дачу согласия и его отзыва на сбор и обработку личных сведений работников необходимо учитывать, что согласие на сбор и обработку личной информации может предоставить лишь собственник. В действующих национальных нормах не предусмотрена возможность предоставления права реализовать указанные действия третьими лицами по доверенности. Такое право есть лишь у законного представителя, т.е. лица, который может представлять интересы физического лица в государственных органах, так как опекаемый лично не может непосредственно реализовать свои права и нести обязанности из-за недостижения восемнадцатилетнего возраста либо специфики физического состояния. Поэтому считаем, что работодатели должны учитывать данное обстоятельство, а законодатель должен предусмотреть возможность предоставления согласия на обработку персональных данных работника по доверенности.

Как отмечено, в ТК РК общие требования к обработке персональных данных работника установлены нормами, регулирующими обязанности работодателя по сбору, обработке и защите персональных данных. Более того, каждый работодатель должен определить четкий порядок сбора, обработки и защиты персональных данных посредством принятия локального акта и ознакомить с ним всех работников. При этом работодатель должен ограничить доступ к личным сведениям работников и нести ответственность за это лиц. Одновременно данные лица должны получать доступ только к тем персональным данным, которые им необходимы для осуществления своих должностных функций на

условиях обязательного соблюдения режима конфиденциальности.

В месте выполнения работы собирается много данных, хотя оно не всегда находится в центре внимания управления данными. Вопросы прав на данные, сбора, доступа и совместного использования остаются нерешенными, что влияет на конфиденциальность сведений работников, их карьерную мобильность и качество работы. То же самое касается необходимости обеспечения защиты коллективных прав, поскольку, согласно данным глобальной благотворительной организации Luminate, «регулирующие органы продолжают уделять внимание защите отдельных лиц или, в лучшем случае, защищенных классов, таких как люди определенного пола, возраста, этнической принадлежности или сексуальной ориентации». Хотя это чрезвычайно важно, но недостаточно для того, чтобы предоставить работникам и работодателям, их представителям настоящую свободу действий.

Пандемия COVID-19 открыла новые источники данных в месте выполнения работы благодаря сбору сведений о состоянии здоровья и дистанционной работе. Данные Gartner показывают, что количество работников, использующих инструменты онлайн-сотрудничества, удвоилось до 80% с 2019 по 2021 год [14].

Обычно данные о работниках собираются во время приема на работу и во время работы (с помощью средств связи, человеко-машинного интерфейса, датчиков и т.д.). Эти данные, относящиеся к работнику, создают ценность для работодателя (особенно в целях повышения производительности труда). В реальной жизни возможности работников ограничены из-за технологической сложности, отсутствия прозрачности, а также отсутствия способов отстаивать свои индивидуальные и коллективные права на личные и коллективные сведения.

Рамочное соглашение европейских социальных партнеров по цифровизации (принято в 2020 г.) предусматривает, что представители работников могут участвовать в вопросах, касающихся согласия, защиты конфиденциальности и наблюдения, в соответствии с Об-

щим регламентом защиты данных (GDPR) [16]. Однако GDPR касается только доступа к личным данным. Это ограничение, поскольку предполагаемые и наблюдаемые данные, которые в значительной степени собираются на рабочем месте, не подпадают под это определение. Правовая база также размыта в отношении «конфиденциальных данных», которые включают расовое или этническое происхождение субъекта данных, политические взгляды, религиозные убеждения, членство в профсоюзах, здоровье, сексуальную ориентацию и генетические или биометрические данные. Работодатели могут использовать такие данные в сфере трудовых отношений без ограничений.

Данное рамочное соглашение направлено на:

- повышение осведомленности и улучшение понимания работодателями, работниками и их представителями возможностей и проблем в сфере труда, возникающих в результате цифровой трансформации;

- обеспечение правовой основы для поощрения, руководства и помощи работодателям, работникам и их представителям в разработке мер и действий, направленных на использование возможностей цифровых технологий и решение проблем, с учетом существующих инициатив, практики и коллективных соглашений;

- поощрение партнерского подхода между работодателями, работниками и их представителями;

- поддержание развития ориентированного на человека подхода к интеграции цифровых технологий в сфере труда для повышения производительности.

В этих условиях баланс сил смещается в сторону работодателя, который, располагая дополнительной информацией, может изменить оплату труда и условия труда или принять решение об увольнении. Например, в августе Xsolla (российская компания, занимающаяся электронными платежами) уволила 150 сотрудников на основе результатов анализа больших данных. По данным Guardian, работники по уходу на дому в американском

штате Арканзас не получили заработную плату в полном объеме из-за сбоя электронной проверки посещения через приложение AuthentiCare (приложение, отслеживающее ежедневную работу, физическое местоположение и часы работы) [16].

Чтобы заслужить, а потом и удержать доверие работников, работодатель должен защищать не базы данных, а сами данные о работнике. Технологии не стоят на месте, постоянно появляются новые механизмы идентификации, и работодателю следует быть в курсе подобных инноваций. При этом также необходимо законодательно урегулировать средства получения и обработки персональных данных работников на стадии их разработки, а не только реализации.

Заключение

Текущая система защиты персональных данных ограничена определенными типами данных, состоит из дачи согласия в качестве правовой основы для передачи персональных данных и не полностью охватывает проблемы, связанные с местом работы, что не может полностью реализовать права работников на их данные с точки зрения содержания, обращения и контроля над обработкой и совместным использованием.

Считаем необходимым пересмотр и обновление правил защиты персональных данных для конкретных отраслей с учетом их специфики. Они могут быть сосредоточены на конкретных группах работников и позволить более активное их участие, а также работодателей за счет расширения охвата всех соответствующих типов персональных данных, а также объема их передачи.

Подводя итог, отметим, что в настоящее время имеются различные способы создания правового режима по защите персональных данных. Важно понимать, что разработка и принятие профильного закона, делегирование полномочий либо создание специального органа, продвижение вперед в индексах интернет-свободы или кибербезопасности – это только начало долгих усилий по созда-

нию устойчивой цифровой экосистемы. Для Казахстана, который проходит процесс массовой цифровизации с целью интеграции в глобальные информационные процессы, помимо законодательных и других инициатив, нужных для регламентации данной отрасли, важно сосредоточить усилия на повышении осведомленности работников о необходимости защиты персональных данных и продвижении культуры цифровых прав посредством углубления знаний и формирования цифровой грамотности работников.

Список литературы

1. Лушников А.М. Курс трудового права. - М., 2009 – 210 с.
2. Adrian Shahbaz, "Freedom on the Net 2018. The Rise of Digital Authoritarianism," Freedom House, 2018. [Электрон. ресурс] // <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2018/rise-digital-authoritarianism> (дата обращения 15.07.2022).
3. Воробьева О.А., Полякова Ю.А. Информационное право: Электронное учебно-методическое пособие. - Тольятти, Изд-во ТГУ, 2020. - С. 48.
4. Международный пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760.
5. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.06.2022 г.) [Электрон. ресурс] // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029 (дата обращения 15.07.2022);
6. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2020 г.) [Электрон. ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860 (дата обращения 15.07.2022).
7. Закон РК от 16 ноября 2015 года № 401-V «О доступе к информации» [Электрон. ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981 (дата обращения 15.07.2022).
8. Закон Республики Казахстан от 21 мая 2013 года № 94-V «О персональных данных и их защите» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2021 г.) [Электрон. ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226 (дата обращения 15.07.2022).
9. Гусарова А., Джаксылыков С. Защита персональных данных в Казахстане: статус, риски и возможности // Фонд «Сорос-Казахстан», 2020 // https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2020/04/Personal_data_report.pdf.
10. Защита персональных данных в Казахстане: неработающий закон и осторожное движение к GDPR, Soros Foundation Kazakhstan, June 4, 2019. [Электрон. ресурс] <https://www.soros.kz/ru/personal-data-protection-in-kz/> (дата обращения 15.07.2022).
11. Rick Robinson, "Data Privacy vs Data Protection," IPS Watch Blog, January 20, 2020. [Электрон. ресурс] // <https://blog.ipswitch.com/dataprivacy> (дата обращения 15.07.2022).
12. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.07.2021 г.) [Электрон. ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 (дата обращения 15.07.2022).
13. Защита персональных данных (Data Protection Agency). [Электрон. ресурс] // <http://isdp.m dai.gov.kz/ru/page/zaschita-personalnykh-dannykh-data-protection-agency> (дата обращения 15.07.2022).
14. Employers hold too much power over information [Электрон. ресурс] // <https://www.weforum.org/agenda/2021/09/workplace-data-rights-regulation/> (дата обращения 15.07.2022).
15. Рамочное соглашение европейских социальных партнеров по цифровизации [Электрон. ресурс] // https://www.buinessurope.eu/sites/buseur/files/media/reports_and_studies/2020-06-22_agreement_on_digitalisation_-_with_signatures.pdf (дата обращения 15.07.2022).
16. Работодатели обладают слишком большой властью над информацией. Работники должны заявить о своих правах на данные [Электрон. ресурс] // <https://www.weforum.org/agenda/2021/09/workplace-data-rights-regulation/> (дата обращения 15.07.2022).

Сырлыбаева Ф.М.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жұмыскерлердің ақпараттық құқықтарын қорғаудың кейбір мәселелері

Аңдатпа. Цифрлық технологиялардың дамуымен байланысты жұмыскерлердің ақпараттық құқықтарын қорғау мәселесі ерекше өзекті болып отыр. Көптеген елдерде азаматтардың жеке ақпарат құқықтарын қорғау негізгі болып саналады, өйткені еуропалық көзқарасқа сәйкес, ол жеке өмірді қорғау құқығынан туындайды. Халықаралық және ұлттан жоғары деңгейлерде жалпы жеке деректерді қорғау және автоматтандырылған өңдеу кезінде деректерді қорғау ерекшеленеді, дәл осы соңғысы барған сайын егжей-тегжейлі реттеуге жатады. Мақалада кеңінен ақпараттандыру мен цифрландыру жағдайында жұмыскерлердің ақпараттық құқықтары мен айналымын құқықтық реттеуге қатысты кейбір мәселелер талқыланды. Қазақстандағы және кейбір шет елдердегі жұмыскерлердің ақпараттық құқықтарын қорғау туралы ережелер қарастырылды. Дербес деректерді қорғау саласындағы уәкілетті органның қызметі зерделенді, жеке ақпараттық құқықтарды қорғауды құқықтық реттеудегі олқылықтар анықталды. Мақала авторы жұмыскерлердің еңбекпен байланысты жеке ақпараттарын қорғау саласында да белгілі бір тұжырымдар жасаған.

Кілт сөздер: жеке деректерді өңдеу және қорғау, ақпарат туралы заң, қызметкер, жұмыс беруші, жұмыс орны.

F.M. Syrlybaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Some issues of protection of employee information rights

Abstract. With the development of digital technologies, the problem of protecting the information rights of an employee is of particular relevance. In most countries, the right to the protection of information rights is regarded as fundamental, because, in accordance with the European approach, it is derived from the right to the protection of privacy. At the international and supranational levels, there is a distinction between the protection of personal data in general and the protection of data in automated processing, it is the latter that is subject to more and more detailed regulation. The article discusses some issues related to the legal mediation of the circulation and protection of the information rights of workers in the context of widespread informatization and digitalization. The article considers provisions for the protection of information rights of employees in Kazakhstan and some foreign countries. There have been studied activities of the authorized body for the protection of personal data, and gaps in the legal regulation of the protection of information rights in the article. The author of the article also gave certain conclusions in the field of protection of labor information of workers.

Keywords: processing and protection of personal data, information law, employee, employer, place of work.

References

1. Lushnikov A.M. Kurs trudovogo prava. - M., 2009 – 210 s.
2. Adrian Shahbaz, "Freedom on the Net 2018. The Rise of Digital Authoritarianism," Freedom House, 2018. [Elektron. resurs] // <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/freedom-net-2018/rise-digital-authoritarianism> (accessed: 15.07.2022).
3. Vorob'yova O.A., Polyakova YU.A. Informacionnoe pravo: Elektronnoe uchebno-metodicheskoe posobie. - Tol'yatti, Izd-vo TGU, 2020. - S. 48.
4. Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskij i politicheskij pravah (N'yu-Jork, 16 dekabrya 1966 g.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1010760.
5. Konstituciya Respubliki Kazahstan (prinyata na respublikanskom referendume 30 avgusta 1995 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 08.06.2022 g.) [Elektron. resurs] // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029 (accessed: 15.07.2022);

6. Закон Respubliki Kazahstan ot 6 yanvarya 2012 goda № 527-IV «O nacional'noj bezopasnosti Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 16.11.2020 g.) [Elektron. resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106860 (accessed: 15.07.2022).
7. Закон RK ot 16 noyabrya 2015 goda № 401-V «O dostupe k informacii» [Elektron. resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39415981 (accessed: 15.07.2022).
8. 8. Закон Respubliki Kazahstan ot 21 maya 2013 goda № 94-V «O personal'nyh dannyh i ih zashchite» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.07.2021 g.) [Elektron. resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31396226 (accessed: 15.07.2022).
9. Gusarova A., Dzhaksylykov S. Zashchita personal'nyh dannyh v Kazahstane: status, riski i vozmozhnosti // Fond «Soros-Kazahstan», 2020 // https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2020/04/Personal_data_report.pdf.
10. Zashchita personal'nyh dannyh v Kazahstane: nerabotayushchij zakon i ostorozhnoe dvizhenie k GDPR, Soros Foundation Kazakhstan, June 4, 2019. [Elektron. resurs] <https://www.soros.kz/ru/personal-data-protection-in-kz/> (accessed: 15.07.2022).
11. Rick Robinson, "Data Privacy vs Data Protection," IPS Watch Blog, January 20, 2020. [Elektron. resurs] // <https://blog.ipswitch.com/dataprivacy> (accessed: 15.07.2022).
12. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktyabrya 2015 goda № 375-V «Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 06.07.2021 g.) [Elektron. resurs] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 (accessed: 15.07.2022).
13. Zashchita personal'nyh dannyh (Data Protection Agency). [Elektron. resurs] // <http://isdp.mdai.gov.kz/ru/page/zaschita-personalnykh-dannykh-data-protection-agency> (accessed: 15.07.2022).
14. Employers hold too much power over information [Elektron. resurs] // <https://www.weforum.org/agenda/2021/09/workplace-data-rights-regulation/> (accessed: 15.07.2022).
15. Ramochnoe soglasenie evropejskih social'nyh partnerov po cifrovizacii [Elektron. resurs] // https://www.buinesseuropa.eu/sites/buseur/files/media/reports_and_studies/2020-06-22_agreement_on_digitalisation_-_with_signatures.pdf (accessed: 15.07.2022).
16. Rabotodateli obladayut slishkom bol'shoj vlast'yu nad informaciej. Rabotniki dolzhny zayavit' o svoih pravah na dannye [Elektron. resurs] // <https://www.weforum.org/agenda/2021/09/workplace-data-rights-regulation/> (accessed: 15.07.2022).

Сведения об авторе:

Сырлыбаева Ф.М. – докторант кафедры гражданского, трудового и экологического права Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Syrlybayeva F.M. – Ph.D. student, Department of the civil, labor, and ecological law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayeva str., Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 10.79.01

Н.Б. Мергембаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: nurgul2407@mail.ru)

Некоторые аспекты уголовно-процессуальной политики в противодействии терроризму и экстремизму

Аннотация. В январе 2022 года Казахстан был потрясен террористическими актами, которые произошли в городах Алматы, Шымкент, Тараз, Кызылорда, Актобе и т.д. В статье рассмотрены стороны уголовно-процессуальной политики Республики Казахстан, нуждающиеся в доработке, а именно: подследственность и подсудность преступлений, связанных с терроризмом и экстремизмом. Автором проводится исследование эффективности проведения уголовно-процессуальных действий с начала досудебного расследования до принятия решения судом по данным категориям преступлений.

В статье рассмотрены основные причины неэффективной деятельности органов внутренних дел и службы экономических расследований в выявлении, предупреждении, досудебном расследовании и раскрытии преступлений, связанных с терроризмом и экстремизмом.

Противодействие терроризму и экстремизму является актуальной проблемой во многих государствах, поскольку все религиозные течения экстремистского характера берут начало в тех странах, в которых экстремистско-террористическая деятельность занимает доминирующее положение и проникает на территории государств, у которых слабо развита система безопасности. В связи с этим, а также в целях обеспечения национальной безопасности, мы считаем, что уголовно-процессуальная политика в данном направлении требует более действенных и эффективных мер.

В заключение автором предложены пути решения исследованных проблем.

Ключевые слова: безопасность, терроризм, экстремизм, уголовный процесс, подследственность, подсудность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-81-88>

Введение

В январе текущего года Казахстан впервые за много десятилетий был потрясен террористическими актами по всей республике, ко-

торые стали большой неожиданностью для правоохранительных органов, вследствие чего были захвачены и разграблены оружейные магазины, аэропорт, здания акиматов и т.д. В связи с этим некоторые законодательные и

нормативные акты Республики Казахстан, регулирующие противодействие терроризму и экстремизму, подлежат пересмотру.

В своем выступлении на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «Трагического января»: Единство общества – гарантия независимости» (11 января 2022 года) Глава государства К.К. Токаев в целях обеспечения национальной безопасности указал на основные приоритеты. Представляю некоторые из них:

- внести срочные коррективы в реформирование правоохранительной системы;
- в кардинальной степени пересмотреть и внести изменения в деятельность разведывательной системы;
- предусмотреть взаимосвязь силовых структур [1].

Исходя из вышесказанного, необходимо обозначить роль и пересмотреть сущность имеющейся в настоящее время уголовно-процессуальной политики в борьбе с уголовными правонарушениями террористической направленности.

Борьба с терроризмом и экстремизмом проводится путем применения различных методов и инструментов, регулируемых законодательством РК. Также применяются меры, предусмотренные уголовно-процессуальной политикой.

Уголовно-процессуальная политика определяет не только стратегию, цели и задачи, но и основные направления деятельности правоохранительных органов по применению и реализации норм уголовного права в сфере уголовного судопроизводства. В настоящее время существует необходимость рассмотрения вопросов, связанных с регламентацией уголовно-процессуальных норм при проведении досудебного расследования и судебного разбирательства по уголовным делам, связанным с терроризмом и экстремизмом.

Основное значение уголовно-процессуальной политики заключается в повышении эффективности противодействия всем преступным посягательствам, а особенно терроризму и экстремизму как угрозе национальной безопасности. При этом следует отметить, что

эффективность противодействия терроризму и экстремизму, как показали январские события, недостаточна.

Любое противодействие преступным посягательствам осуществляется на основе фундаментальных начал уголовного процесса, обеспечивающих условия реализации прав и обязанностей участников уголовного процесса, а также решение поставленных задач. В противодействии терроризму и экстремизму значительную роль играет конкретное определение круга правоохранительных органов (подследственность), при этом требуется четко определить сферы их полномочий и компетенций на всех стадиях досудебного расследования. К примеру, подследственность и подсудность рассматриваемой категории преступлений имеют все основания для их пересмотра, так как являются немаловажным инструментом уголовно-процессуальной политики в противодействии всем проявлениям терроризма и экстремизма.

Цель исследования – совершенствование уголовно-процессуальной политики в противодействии терроризму и экстремизму. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: рассмотрение и анализ эффективности сторон уголовно-процессуальной политики, направленных на противодействие терроризму и экстремизму.

История

Проблема терроризма и экстремизма является наиболее актуальной в связи с ростом количества террористических атак, совершаемых различными террористическими организациями по всему миру. Все совершаемые преступления террористической направленности наносят государству не только экономический ущерб, но и дестабилизируют обстановку в политическом и социальном плане. Затрагивая историю нашего государства, можно сказать, что более значимые проявления террора начались с мая 2011 года в Актобе, когда 25-летний смертник Рахимжан Махатов подорвал себя в здании областного департамента КНБ. После

этого, в течение 2011-2012 годов, теракты были совершены в других городах Казахстана: Астане, Алматы, Таразе, Атырау. Вследствие этого уголовно-процессуальная политика Казахстана была подвергнута пересмотру и претерпела некоторые изменения.

Так, до ноября 2014 года единственным правоохранительным органом в противодействии терроризму и экстремизму являлся КНБ РК, имеющий в своем арсенале огромные материально-технические, разведывательные, оперативные, информационно-аналитические, а также иные возможности. Или можно сказать, что подследственность преступлений, связанных с терроризмом и экстремизмом, кроме преступлений, связанных с финансированием терроризма, была исключительно закреплена за органами КНБ РК. Однако, в связи с внесенными изменениями в УПК РК, подследственность рассматриваемой категории уголовных дел была передана также органам внутренних дел. А именно, на основании внесенных изменений в соответствии с Законом РК от 07.11.14 г. № 248-Vв нормы УПК РК от 4 июля 2014 года № 231-V, уголовные правонарушения против общественной безопасности и общественного порядка, связанных с терроризмом и экстремизмом, предусмотренных частью первой и второй статьи 255 «Акт терроризма», статьями 256 «Пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма» и 259 «Вербовка или подготовка либо вооружение лиц в целях организации террористической либо экстремистской деятельности» УК РК, были отнесены к альтернативной подследственности следователей органов КНБ и ОВД, а предусмотренных статьей 258 «Финансирование террористической или экстремистской деятельности и иное пособничество терроризму либо экстремизму» – к альтернативной подследственности следователей органов КНБ, ОВД и СЭР [2].

Причинами внесенных изменений явились рост по республике количества ячеек нетрадиционных религиозных течений, а также нехватка сил и средств у органов КНБ РК охватить их всех.

Методы исследования

Исследование в рамках данной статьи описывается как на общенаучные методы (индукции и дедукции, логического анализа и синтеза, идентификации и др.), так и на частные методы общественных наук (исторический и правовой анализ). Комплексное использование этих методов позволило реализовать системный подход к решению поставленных проблем.

Результаты

При реформировании правоохранительной системы необходимо учитывать, что распределение целей, задач и функций между силовыми структурами и ведомствами требует более тщательного изучения всех сторон, влияющих на неэффективность противодействия преступным посягательствам в сфере терроризма и экстремизма. При этом необходимо учесть и принять на законодательном уровне взаимодействие правоохранительных органов в борьбе с рассматриваемой категорией преступлений. К выбору тематики данной статьи подтолкнули не только произошедшие январские события, но и показатели раскрываемости этой категории преступлений.

В настоящее время, в соответствии с нормами ст.187 УПК РК, подследственность преступлений, предусмотренных статьями 255-260 УК РК, закреплена не только за органами национальной безопасности, но и за органами внутренних дел и службой экономических расследований [3]. Однако мы считаем, что данная норма требует доработки по следующим причинам.

Анализ статистики уголовных правонарушений, связанных с терроризмом и экстремизмом, предусмотренных статьями 255, 256 и 259 УК РК, за 2017-2021 годы показывает следующее. Количество уголовных дел (далее – УД), по которым начато досудебное расследование органами национальной безопасности, составило 394, а органами внутренних дел – 52, при этом из них было прекращено по статье

35 УПК РК «Обстоятельства, исключающие производство по делу» 27 (6,9% от общего количества УД, возбужденных КНБ) и 14 (26,9% от общего количества УД, возбужденных ОВД) соответственно.

Примерно такая же ситуация наблюдается в досудебном расследовании преступлений, связанных с финансированием терроризма (ст. 258 УК РК), и выглядит следующим образом: за 2017-2021 годы ОВД возбуждено 2 УД, СЭР – 12 УД, а органами КНБ – 36 УД [4].

Данные статистические показатели указывают на то, что деятельность ОВД и СЭР по противодействию терроризму и экстремизму не эффективна, причины чего мы стараемся раскрыть.

Возвращаясь в прошлое, а именно, в первые годы независимости Республики Казахстан, можно отметить положительные моменты в противодействии терроризму, такие как отлаженная система предупреждения преступлений террористической направленности в «зародыше», поскольку антитеррористическая деятельность в то время велась только органами национальной безопасности за счет оперативных методов и необходимости расширения круга силовых подразделений, задействованных в борьбе с терроризмом, не было. Пресечение терактов или задержание субъектов террористической направленности проводились только штатными сотрудниками КНБ без привлечения подразделений особого назначения благодаря отлаженной работе разведывательных (органы внешней разведки) и оперативно-аналитических подразделений по обработке оперативной информации, поступающей в основном из-за рубежа.

В связи с тем, что терроризм и религиозный экстремизм носят транснациональный характер, органы внутренних дел, при наличии имеющихся сил, средств и полномочий, оказывают намного меньшее влияние на предупреждение, пресечение и тем более выявление преступлений террористической направленности, чем органы национальной безопасности.

При этом следует отметить, что противодействие терроризму и экстремизму, учи-

тывая организацию, характер и причины проявлений терроризма, является общегосударственной задачей, для решения которой необходимо создание целостной системы всех его институтов, в которой необходимо четко обозначить функции органов внутренних дел, так как антитеррористическое направление в деятельности ОВД развито слабо.

Как показывает статистика раскрываемости уголовных дел, связанных с терроризмом и экстремизмом, вклад ОВД в борьбу с терроризмом и религиозным экстремизмом находится на низком уровне.

В соответствии с подпунктом 1 пункта 5 статьи 4 Закона РК «О противодействии терроризму» Комитет национальной безопасности Республики Казахстан является уполномоченным государственным органом по координации деятельности в сфере противодействия терроризму в Республике Казахстан, который координирует деятельность государственных органов и органов местного самоуправления в сфере противодействия терроризму [5].

Координация деятельности государственных органов в рассматриваемой сфере во многом зависит от правильного распределения задач и функций этих органов, их взаимодействия и согласованности.

Наша страна является многонациональной и дружественной. При этом, к нашему сожалению, на территорию нашего государства проникают террористы и экстремисты из стран ближнего и дальнего зарубежья со своей идеологией и со своими целями. В связи с этим органы внешней разведки, выполняя свои государственные функции в соответствии с пунктом 7 ст.6 Закона РК «О противодействии экстремизму», оперативно информируют наши государственные органы обо всех юридических и физических лицах, представляющих какую-либо угрозу для Республики Казахстан [6].

Следует отметить, что в соответствии с Законом РК «О внешней разведке» КНБ РК является уполномоченным органом в сфере внешней разведки [7]. Соответственно, вся оперативная информация, поступающая от органов внешней разведки, обрабатывается

и хранится в органах национальной безопасности. Вследствие этого можно сделать вывод о том, что правонарушения террористической и экстремистской направленности, расследуемые ОВД и СЭР, из-за отсутствия или недостаточности оперативной информации, имеющейся в КНБ, зачастую неправильно квалифицируются, о чем свидетельствуют показатели раскрываемости преступлений данной категории.

Необходимо отметить, что эффективная борьба с терроризмом и экстремизмом осуществляется органами национальной безопасности с помощью оперативно-розыскных, следственных и иных специальных, но в основном контрразведывательных и разведывательных мероприятий. При этом для предупреждения и пресечения террористической и экстремистской деятельности органы национальной безопасности, наряду с применением оперативно-розыскных, информационно-поисковых, блокирующих и иных действий, в основном применяют методы психологического и физического воздействия на лиц, причастных к этому.

Как показывает практика, при осуществлении своей деятельности ОВД и СЭР в основном исполняют внутригосударственные функции, а в случаях расследования уголовных правонарушений, связанных с терроризмом и экстремизмом, не имея определенной информации, вынуждены запрашивать в органах внешней разведки или Интерполе дополнительную информацию, имеющую определенное значение для расследуемого дела, например, для выяснения личности, а именно, для определения приверженности к религиозным течениям экстремистского характера. Подобная информация требует определенной проверки с применением гласных и негласных методов, на что требуется время.

Исходя из вышеизложенного, определенно считаем, что для более эффективного выполнения ОВД и СЭР возложенных на них функций и задач в борьбе с терроризмом и экстремизмом, уполномоченный государственный орган по координации деятельности в сфере противодействия терроризму в лице КНБ РК должен пересмотреть всю схему взаимодей-

ствия вовлеченных органов и принять меры по устранению имеющихся недостатков.

Далее, как мы отмечали, подсудность уголовных дел рассматриваемой категории, как и подследственность, играет определенную роль в уголовно-процессуальной политике и, по нашему мнению, имеет определенные недостатки. Подсудность уголовных дел определяет, каким судом (районным или специализированным) будет рассматриваться конкретное уголовное дело. Но мы хотим обратить ваше внимание на диспозицию ч.2 ст. 306 УПК РК, согласно которой все уголовные дела, не подсудные специализированным судам, подсудны районным судам. Вследствие чего, рассматривая подсудность уголовных дел, связанных с терроризмом и экстремизмом, мы видим, что только уголовные дела об особо тяжких преступлениях рассматриваются специализированными межрайонными судами по уголовным делам, в связи с чем в практической деятельности возникает ряд вопросов, связанных с принятыми решениями районных судов.

Возвращаясь к статистическим данным, мы видим, что за 2017-2021 годы количество уголовных дел, связанных с террористической или экстремистской деятельностью (ст. ст. 255 – 260 УК РК), составило 1251, из которых на основании статей 35 и 36 УПК РК было прекращено 117 уголовных дел. И как мы понимаем, возможное незнание или отсутствие практического опыта районных судов в рассмотрении уголовных дел рассматриваемой категории могли послужить одним из обстоятельств, явившихся основанием для прекращения уголовных дел.

Следует отметить, что районные суды, не имея практических знаний и опыта по делам о терроризме и экстремизме, могут допустить непоправимую ошибку при принятии того или иного процессуального решения, ссылаясь только на нормы УПК.

Изначально при создании специализированных судов одним из направлений было повышение эффективности судебной деятельности, а именно, одновременное решение вопросов специализации и повышения квалификации судей.

Более того, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года было отмечено, что по модернизации судебной системы необходима дальнейшая специализация судов [8].

Как показала мировая практика, подобная специализация позволяет судьям более углубленно изучать и применять на практике имеющиеся знания в определенных отраслях права, вследствие чего выносить более грамотные и квалифицированные судебные решения, которые не будут вызывать сомнения.

Поддерживая мнения и предложения наших отечественных авторов Ахпанова А.Н. и Хан А.Л. о том, что уголовно-процессуальные нормы, регулирующие по делам о терроризме и экстремизме как досудебное расследование, так и судопроизводство, имеют свои особенности, так как они касаются самого важного – безопасности общества и государства. В связи с этим они предлагают внести изменения в УПК и вывести их в самостоятельную главу [9]. А мы в дополнение к этому предлагаем подсудность уголовных дел террористической и экстремистской направленности передать исключительно специализированным межрайонным судам.

Выводы

В целях эффективного расследования правонарушений в сфере проявлений терроризма и экстремизма считаем целесообразным следующее: заявления или сообщения о каких-либо проявлениях терроризма и экстремизма, включая совершение, подготовку либо финансирование, которые были зарегистрированы ОВД и СЭР в ЕРДР, передаются по подследственности в КНБ РК.

Таким образом, мы предлагаем пересмотреть вопрос касательно подследственности уголовных правонарушений террористической и экстремистской направленности и закрепить подследственность только в одни органы, а именно: в органы национальной безопасности без альтернативы, как было в редакции УПК РК до 2014 года.

В качестве альтернативного предложения мы предлагаем уполномоченному государственному органу уделить особое внимание плану координации оперативных мероприятий и взаимодействий всех государственных органов, в основном с ОВД и СЭР, являющихся альтернативными органами по подследственности. А именно, предусмотреть быстрый обмен оперативной информацией между ОВД и органами внешней разведки в целях плодотворного осуществления проверки юридических и физических лиц, а также фактов, представляющих оперативный интерес.

Также в целях более эффективного противодействия терроризму и экстремизму, предлагаем осуществить передачу подсудности всех уголовных дел рассматриваемой категории в специализированные межрайонные суды по уголовным делам.

Предлагаемые нами пути решения имеющихся в УПК РК проблем являются неисчерпывающими и будут требовать постоянного совершенствования, исходя из последних январских событий и криминогенной ситуации в целом по миру, связанной с проявлениями террористической и экстремистской направленности.

Подводя итог, мы считаем, что уголовно-процессуальная политика в системе противодействия терроризму и экстремизму требует переосмысления, так как правонарушения рассматриваемой категории имеют все более и более гибкий и непредсказуемый характер.

Список литературы

1. Токаев К.К. Выступление на заседании Мажилиса Парламента Республики Казахстан «Уроки «Трагического января»: Единство общества – гарантия независимости» (11 января 2022 года) [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414> (дата обращения: 07.02.2022)

2. Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам дальнейшего совершенствования системы государственного управления» от 07.11.14 г. № 248-V [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31624683&pos=2;-116#pos=2;-116 (дата обращения: 07.02.2022)
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022г.) [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=3549;-40#pos=3549;-40 (дата обращения: 07.02.2022)
4. Статистические отчеты. Информационный сервис. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> (дата обращения: 07.02.2022)
5. Закон РК «О противодействии терроризму» [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957&pos=165;-20#pos=165;-20 (дата обращения: 07.02.2022)
6. Закон РК «О противодействии экстремизму» [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865&pos=90;-40#pos=90;-40 (дата обращения: 07.02.2022)
7. Закон РК «О внешней разведке» [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30726118&pos=46;-40#pos=46;-40 (дата обращения: 07.02.2022)
8. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 07.02.2022)
9. Ахпанов А.Н., Хан А.А. Об усилении уголовно-процессуальных средств противодействия экстремизму и терроризму [Электронный ресурс]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38264842&pos=6;-116#pos=6;-116 (дата обращения: 07.02.2022)

Н.Б. Мергембаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимылдағы қылмыстық іс жүргізу саясатының кейбір аспектілері

Аңдатпа. 2022 жылғы қаңтарда Қазақстан Алматы, Шымкент, Тараз, Қызылорда, Ақтөбе және т.б. қалаларында болған террористік актілермен шайқалды. Автор Қылмыстық-процестік әрекеттерді жүргізудің тиімділігін сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталғаннан бастап қылмыстың осы санаттары бойынша сот шешім қабылдағанға дейін зерттеуді жүргізеді.

Мақалада статистикалық және логикалық әдістерді қолдану арқылы терроризм мен экстремизмге байланысты қылмыстарды анықтау, алдын алу, сотқа дейінгі тергеу және ашудағы ішкі істер органдары мен экономикалық тергеу қызметінің тиімсіз қызметінің негізгі себептері қарастырылады.

Терроризм мен экстремизмге қарсы іс-қимыл көптеген мемлекеттерде өзекті мәселе болып табылатынын білеміз, өйткені барлық діни экстремистік ағымдар елімізге сыртқы әлемнен, яғни экстремистік-террористік іс-әрекет әлемдік ауқымдарды қамтитын жақын және алыс шетелдерден келеді. Осыған байланысты, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында осы бағыттағы қылмыстық іс жүргізу саясаты неғұрлым пәрменді және тиімді шараларды талап етеді деп санаймыз.

Қорытындылай келе, автор зерттелген мәселелерді шешу жолдарын ұсынды.

Кілт сөздер: қауіпсіздік; терроризм; экстремизм; қылмыстық процесс; тергеулігі; соттылығы.

M.N. Mergembayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Some aspects of criminal procedure policy in countering terrorism and extremism

Abstract. In January 2022, Kazakhstan was shocked by terrorist acts that occurred in the cities of Almaty, Shymkent, Taraz, Kyzylorda, Aktobe, etc. The article considers the sides of the criminal procedure policy of the

Republic of Kazakhstan that need to be finalized, namely the jurisdiction and jurisdiction of crimes related to terrorism and extremism. The author conducts a study of the effectiveness of criminal procedural actions from the beginning of the pre-trial investigation to the court's decision on these categories of crimes.

The article examines the main reasons for the ineffective activity of the internal affairs bodies and the economic investigation service in the detection, prevention, pre-trial investigation, and disclosure of crimes related to terrorism and extremism by applying statistical and logical methods.

Countering terrorism and extremism is a pressing problem in many states because all religious movements of an extremist nature originate in those countries where extremist-terrorist activity dominates and penetrates the territories of other states that have poorly developed security systems. In this regard, as well as in order to ensure national security, we believe that the criminal procedure policy in this direction requires more effective and efficient measures.

In conclusion, the author suggests ways to solve the studied problems.

Keywords: security; terrorism; extremism; criminal procedure; investigation; jurisdiction.

References

1. Tokaev K.K. Speech at the meeting of the Majilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan «Lessons of «Tragic January»: The unity of society - a guarantee of independence» (January 11, 2022) [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-zasedanii-mazhilisa-parlamenta-respubliki-kazahstan-1104414> (accessed: 07.02.2022)
2. The Law of the Republic of Kazakhstan «On Amendments and Additions to some legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on further improvement of the public administration system» dated 07.11.14 No. 248-V [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31624683&pos=2;-116#pos=2;-116 (accessed: 07.02.2022)
3. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014 No. 231-V (with amendments and additions as of 10.01.2022) [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852&pos=3549;-40#pos=3549;-40 (accessed: 07.02.2022)
4. Statistical reports. Information service. Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat> (accessed: 07.02.2022)
5. The Law of the Republic of Kazakhstan «On countering terrorism» [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957&pos=165;-20#pos=165;-20 (accessed: 07.02.2022)
6. The Law of the Republic of Kazakhstan «On countering extremism» [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30004865&pos=90;-40#pos=90;-40 (accessed: 07.02.2022)
7. The Law of the Republic of Kazakhstan «On Foreign Intelligence» [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30726118&pos=46;-40#pos=46;-40 (accessed: 07.02.2022)
8. The concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 [Electronic resource]. – 2022. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (accessed: 07.02.2022)
9. Ahpanov A.N., Han A.L. On strengthening criminal procedural means of countering extremism and terrorism [Electronic resource]. – 2022. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38264842&pos=6;-116#pos=6;-116 (accessed: 07.02.2022)

Сведения об авторе:

Мергембаева Н.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сагпаева, 2, Астана, Казахстан.

Mergembayeva N.B. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Факторы, влияющие на рост числа жертв мошенничества и финансовых пирамид, и методы противодействия им

Аннотация. Финансовые пирамиды и мошеннические схемы, целью которых является безвозвратное получение денежных средств от доверчивых граждан, в последние годы стали настолько распространены, что это создало реальную угрозу материальному благополучию граждан и экономическому развитию государства. В статье рассмотрены основные причины, по которым люди готовы вкладывать свои сбережения в деятельность сомнительных организаций в обмен на обещания высокой прибыли. Автором обозначены такие острые проблемы, как низкий уровень финансовой грамотности, высокий процент населения, живущего за чертой бедности, некорректное вычисление среднего дохода и определение прожиточного минимума. На основе анализа текущей ситуации, статистических данных, нормативных правовых актов и опыта зарубежных стран с развитой экономикой предлагаются способы и пути решения названных проблем.

Ключевые слова: финансовые пирамиды, мошенничество, финансовая грамотность, уровень благосостояния населения, статистические данные, средний доход, прожиточный минимум.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-89-97>

Введение

В последние годы в Казахстане наблюдаются резкое увеличение количества случаев мошенничества и активизация деятельности финансовых пирамид. Эту угрожающую экономическому благополучию населения тенденцию отметил также в своем Послании народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» Президент страны К.К. Токаев, подчеркнув необходимость принятия комплекса государственных мер по противодействию названным негативным явлениям [1].

По данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан, в 2021 году более 30 тысяч казахстанцев стали жертвами финансовых пирамид, потеряв более 54 миллиардов

тенге личных сбережений [2]. В производстве правоохранительных органов в конце первого квартала 2022 года насчитывалось 65 уголовных дел по финансовым пирамидам, потерпевшими признано более 3 тысяч человек.

Отличительной чертой мошенничества в современных реалиях является то, что зачастую оно совершается посредством интернет-ресурсов. Так, в 2021 году правоохранительными органами было зарегистрировано свыше 21 тысячи случаев интернет-мошенничества, что в 10,5 раз больше, чем тремя годами ранее [3].

Согласно данным статистики, наши граждане все чаще становятся жертвами мошенников и финансовых пирамид. Возросшее число случаев мошенничества и создания финансовых пирамид не только наносит ущерб непо-

средственно жертвам мошеннических схем, но и ставит под угрозу экономическое развитие государства в целом – представители бизнеса недополучают доходы, снижаются темпы вкладов граждан в отечественные акции и облигации, капитал вывозится из Казахстана, растет напряженность в обществе.

Мошенники пользуются доверчивостью граждан и «играют» на их желании преумножить свой капитал. Они предлагают легкие и быстрые деньги, заработок которых не требует дополнительных усилий – пассивный доход с уровнем возврата средств значительно выше, чем у банков и инвестиционных портфелей, рекомендуемых лицензированными брокерами.

К примеру, гр. К., создавший компанию «B2B JEWELRY», предлагал населению вклады с ежегодной доходностью в 500%, обманув более 10 тысяч человек на общую сумму 11 миллиардов тенге. В 2021 году он был привлечен к уголовной ответственности и осужден к лишению свободы.

Популярность финансовых пирамид и неиссякаемый поток желающих приумножить с их помощью свои капиталы объясняются двумя основными причинами – недостаточной финансовой грамотностью населения и его из года в год ухудшающимся благосостоянием.

Методы исследования

В статье использованы общенаучные методы исследования, методы анализа статистических данных, специальной юридической литературы, нормативных правовых актов Республики Казахстан и законодательства зарубежных государств, а именно: сравнительно-правовой и формально-юридический методы.

С помощью сравнительно-правового метода проведен сравнительный анализ различных подходов к вопросам повышения финансовой грамотности населения, расчета среднего дохода и прожиточного минимума, применяемых в нашей стране и за рубежом.

Формально-юридический метод был использован с целью определения содержания

таких понятий, как «финансовая грамотность», «средний доход», «прожиточный минимум», а также для изучения соответствующего законодательства Республики Казахстан и зарубежных стран.

Обсуждение

Финансовая грамотность

Необходимость обучения населения финансовой грамотности осознается всеми ответственными государственными органами. Так, Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка (далее – АРРФР) был запущен обучающий портал Fingramota Online, на котором с 2020 года размещено более 300 материалов о противодействии мошенничеству и финансовым пирамидам, которые легли в основу более 680 публикаций в СМИ. Кроме того, на телевидении и в сети Интернет размещаются обучающие лекции, функционирует мобильное приложение, на городских улицах установлены билборды с соответствующей информацией.

Однако данные статистики свидетельствуют о том, что финансовая грамотность населения Казахстана остается на низком уровне. Так, согласно опросам, проведенным АРРФР, уровень финансовой грамотности населения страны в 2021 году составил 39,52%, увеличившись лишь на 0,45% по сравнению с предыдущим годом [4].

Только 39,2% респондентов считают, что они обладают достаточным уровнем знаний и информации для управления своими финансами и знакомы с финансовыми инструментами и услугами. При этом молодежь в возрасте от 18 до 21 года, пожилые люди и сельские жители зачастую показывают уровень финансовой грамотности значительно ниже среднего.

21,8% респондентов подписывают договора и прочие документы, имеющие юридическую силу, отправляют собственные финансовые средства без прочтения условий соглашения (если таковое имеется) и каких-либо вопросов, поскольку им сложно во всем этом разобраться. Эта цифра является показательной и позволяет судить о степени доверчивости и

легкомысленности людей, когда дело касается их сбережений.

Недостаточный уровень знаний населения о существующих финансовых услугах, основных принципах работы финансовых и инвестиционных механизмов и институтов позволяет организаторам финансовых пирамид и мошенникам манипулировать фактами и цифрами. Доверчивые граждане идут на поводу у мошенников и вкладывают свои средства в надежде на приобретение дополнительного дохода. При этом, как показывает практика, вкладчики финансовых пирамид и жертвы мошеннических схем не проверяют сведения, заявленные в их рекламе, не консультируются с экспертами и не обременяют себя поиском дополнительной информации.

В связи с этим крайне важно продолжить работу по обучению населения финансовой грамотности на государственном уровне, совершенствовать ее, искать новые пути и способы подачи информации.

Мы выделили основные направления по повышению финансовой грамотности населения, которым, по нашему мнению, следует уделить особое внимание.

1. Необходима реализация комплексных мер по обучению детей и молодежи финансовой грамотности на всех ступенях школьного и послешкольного образования. Основными направлениями обучения могут стать финансовое планирование и бюджет, личные сбережения, кредитование, инвестирование, страхование, риски и финансовая безопасность, защита прав потребителей, общие знания экономики. Подобные меры защитят население от финансовых пирамид, в долгосрочной перспективе снизят закредитованность населения и в целом будут содействовать повышению благосостояния казахстанцев.

Опираясь на международный опыт, следует отметить, что обучение финансовой грамотности является неотъемлемой частью образовательного процесса в школах США и Европы, где уже с малых лет детей обучают азам финансового планирования и использования денежных средств. А в Швеции обязательные уроки финансовой грамотности для

школьников на регулярной основе проводит Финансовая инспекция в сотрудничестве с учителями и родителями детей и подростков [5].

2. Нужна точечная работа с наиболее уязвимыми слоями населения – пенсионерами, многодетными, малообеспеченными семьями, инвалидами и др., в том числе в форме индивидуальных бесед и частных консультаций, а также в форме общественных приемных с участием представителей АРРФР РК. Подобный подход используется в Германии, где Федеральное управление финансового надзора на регулярной основе осуществляет обзвоны граждан и знакомит их с основами финансовой грамотности [6].

3. Важно на законодательном уровне ужесточить требования, связанные с прозрачностью финансовых услуг и продуктов, в частности, ввести требование обязательного ознакомления клиентов с информацией о финансовом продукте через цифровые каналы. Кроме того, необходимо предусмотреть меры надзора за качеством данной информации, а также осуществлять мониторинг способов подтверждения клиентом того, что он ознакомился с предоставленной информацией. Предлагаем возможным закрепить эти положения в Законе Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 474-ІІ «О государственном регулировании, контроле и надзоре финансового рынка и финансовых организаций».

4. С целью снижения количества пострадавших от действий мошенников и финансовых пирамид считаем необходимым обеспечить доступность инструментов для проверки контрагентов и идентификации лицензированных организаций на финансовом рынке для населения. Иными словами, гражданин должен иметь возможность проверить подлинность компании, ее юридический адрес, участие в судебных делах и дату создания со своего компьютера или смартфона. Данный сервис должен быть очень популярен и известен подавляющему большинству населения.

Такой подход используется в Малайзии, где Комиссия по ценным бумагам предоставляет гражданам инструмент по получению

информации о любой организации, лицензированной для осуществления финансовых операций.

По нашему мнению, предложенные меры, учитывающие международный опыт, помогут повысить финансовую грамотность населения, что в свою очередь снизит уровень вовлеченности населения в мошеннические схемы и финансовые пирамиды. Основная цель этих мер – вооружить людей знаниями, чтобы они могли самостоятельно противодействовать мошенникам и не давать им возможность для незаконного обогащения.

Благосостояние населения

Одним из факторов, обуславливающих доверие граждан мошенникам, является снижающийся уровень благосостояния населения. В ходе встречи с представителями крупного бизнеса в январе текущего года Глава государства Касым-Жомарт Токаев отметил растущее социальное неравенство и понижение уровня благосостояния населения: «Международные эксперты, в частности КРМГ, утверждают, что всего 162 человека владеют половиной благосостояния Казахстана. В то время как у половины населения ежемесячный доход не превышает 50 тысяч тенге – или чуть больше 1300 долларов в год. На такие деньги практически прожить невозможно» [7].

В Казахстане 90% прожиточного минимума составляет физиологический минимум – стоимостное выражение материальных ценностей, жизненно необходимых для удовлетворения базовых физических потребностей (пища, одежда, лекарства). А на удовлетворение социальных и культурных потребностей остается всего 10%.

Согласно официальным статистическим данным, в 2021 году в Казахстане проживало 998 тысяч человек с доходами ниже прожиточного минимума. По неофициальным оценкам, эта цифра на деле достигает 1,5 миллиона человек, а «от зарплаты до зарплаты» живет около 40% совершеннолетнего населения страны [8]. Это говорит о том, что значительное количество казахстанцев живет на средства, позволяющие удовлетворить лишь

базовые физиологические потребности, и не имеют возможности откладывать средства на путешествия, «на старость» и т.п., удовлетворять социальные и культурные потребности, купить автомобиль или недвижимость.

Жилищный вопрос следует выделить отдельно. Согласно информации Председателя РОЮЛ «Союз строителей Казахстана» Талгата Ергалиева, на сегодня в списках нуждающихся в жилье местных исполнительных органов находится около 600 тысяч очередников (ветераны ВОВ, бюджетники, малообеспеченные и многодетные семьи) [9]. И еще около 1,5 миллиона граждан не попали в этот список, но также нуждаются в жилье. В среднем примерно 25% казахстанцев не имеют собственного жилья (живут с родителями, у родственников, снимают). Более того, вслед за покупкой недвижимости зачастую следуют дополнительные расходы – на ремонт, покупку мебели, что также является большими затратами для малообеспеченных и молодых семей.

Снижение благосостояния, недостаточный уровень жизни подталкивают отчаявшихся граждан к неоправданным финансовым рискам ради повышения своих доходов и улучшения качества жизни, чем и пользуются мошенники и создатели финансовых пирамид.

Таким образом, борьба с мошенничеством должна включать в себя усилия, направленные на борьбу с бедностью, которая, в свою очередь, основывается на качественном анализе благосостояния населения и мерах по его повышению.

Проблемы статистики

Вычисление среднего дохода. По данным с официального сайта Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, среднемесячная заработная плата в Казахстане в 1 квартале текущего года составила 275 тысяч 438 тенге. Это на 41 тысячу больше, чем было зафиксировано в 1 квартале 2021 года, когда средняя зарплата в стране составила 234 тысячи тенге [10].

Средняя зарплата определяется путем деления суммы всех окладов трудящихся страны на их количество. При этом данный

подход подвергается справедливой критике как со стороны экспертов, так и со стороны общественности. В свою очередь, медианная зарплата в Республике Казахстан на 43% ниже среднемесячной (157,9 тысячи тенге), и она только на 12 тысяч выше, чем в 2021 году. Большой разрыв между средней арифметической заработной платой и медианной свидетельствует о значительном неравенстве в доходах населения.

Медианный подход к измерению средней заработной платы рекомендуется Европейской экономической комиссией ООН, так как именно медиана способна обеспечить более точное измерение уровня доходов населения, нивелируя разницу между самыми богатыми и самыми бедными слоями населения [11].

Определение прожиточного минимума. В 2022 году прожиточный минимум в Республике Казахстан составляет 37 тысяч 389 тенге, а черта бедности определена на 70 % от прожиточного минимума — 26 тысяч 172 тенге. Как было указано ранее, прожиточный минимум высчитывается из стоимости продовольственной корзины и стоимости расходов на непродовольственные товары и услуги [12].

«Материальный подход» к формированию прожиточного минимума критикуется зарубежными экспертами в связи с тем, что он учитывает только базовые потребности человека, направленные на физическое выживание, и не берет во внимание его социальные нужды, такие как отдых, развлечения, покупка собственных жилья и автотранспорта [13].

Так, в странах Европейского союза и США используется альтернативный способ для определения бедности – концепция относительной депривации, предложенная П. Таунсендом в 1988 году. Показатели бедности в ЕС, например, сочетают базовые физические потребности и показатели немонетарного значения, устанавливаемые на законодательном уровне. Показатели депривации включают в себя нехватку средств на покупку новой одежды или обуви, отсутствие телевизора, компьютера, смартфона или нехватку средств на их покупку в случае необходимости, проживание в стесненных условиях (менее 5 м²

на человека), отсутствие возможности выйти в недельный отпуск и т.д.

Результаты

С учетом современных реалий, имеющихся наработок и зарубежного опыта предлагаем следующие пути решения обозначенных проблем.

1. В первую очередь, нужны объективные и точные статистические данные по численности бедного населения. И на основании этих цифр необходима регулярная и своевременная актуализация мер поддержки названной категории. При этом должны учитываться реальные региональные условия, причины и категории бедности для каждой отдельной области, города, аула. У государственных органов должен быть четкий, непредвзятый взгляд на общество и его социальную структуру.

Следующим шагом может стать смена подхода к измерению средней заработной платы – переход от среднего арифметического к медианному подходу на законодательном уровне. Это позволит получать более точные статистические данные о благосостоянии населения в отдельных регионах, так как среднее арифметическое показывает уровень доходов, который имели бы все домохозяйства, если бы доходы распределялись поровну. На сегодняшний день такой подход себя не оправдывает.

2. С целью результативного анализа текущей ситуации в сфере благосостояния населения видится целесообразным пересмотреть практику вычисления минимального прожиточного минимума путем формирования минимальной продуктовой корзины, опираясь на опыт стран с развитой экономикой. Например, рассмотреть возможность перехода от концепции основных потребностей к концепции относительной депривации, взяв за основу обновленного метода выявления бедности критерии, используемые в Европейском Союзе.

3. Необходимы комплексные меры социализации, поддержки сельской молодежи, переезжающей в города, и малоимущего населения – от помощи в трудоустройстве до

предоставления льготных кредитов для того, чтобы начать собственное дело. Для граждан из малоимущих слоев населения можно организовать курсы повышения навыков для трудоустройства, работы на производстве и открытия бизнеса, а также предусмотреть выдачу пособий для прохождения курсов.

4. Решением жилищного вопроса на законодательном уровне видится внедрение практики установления минимальной доли некоммерческого жилья при реализации новых строительных проектов в более широких масштабах, чем на данный момент. Например, в Германии инвестор получает субсидии на строительство жилья в том случае, если он готов предоставлять жилые помещения внаем определенной группе населения в соответствии с жилищной политикой государства и по ценам, которые устанавливают уполномоченные государственные органы.

Выводы

Подводя итог вышесказанному, необходимо еще раз подчеркнуть, что проблема роста случаев мошенничества и создания финансовых пирамид имеет глубокие корни, связанные с низкой финансовой грамотностью населения и ухудшением благосостояния граждан. Поэтому так важно вопросы обучения граждан азам финансовой грамотности, улучшения статистических замеров, интеграции малоимущих граждан в общество решать на государственном, законодательном уровне. Только при таком условии источники проблемы – факторы, провоцирующие население доверять мошенникам – будут ликвидированы.

Актуальность проблемы противодействия финансовым пирамидам и мошенничеству и то, что в настоящий момент они представля-

ют реальную угрозу государственным устоям, подтверждает активная деятельность государственных органов по совершенствованию законодательства в этой области.

По инициативе депутатов Парламента были разработаны законопроекты «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления государственного регулирования, контроля и надзора финансового рынка и финансовых организаций и противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» и «О внесении дополнения в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид».

Предложенные изменения направлены на совершенствование законодательства и усиление контроля за подобными организациями, в том числе на закрепление уголовной ответственности за рекламу финансовых пирамид, ужесточение наказания за их организацию и привлечение средств вкладчиков. Эти законодательные новеллы будут способствовать повышению эффективности мер противодействия финансовым пирамидам и мошенничеству, помогут сохранить денежные активы граждан и предостеречь население от противоправных действий, направленных на незаконное обогащение.

Вместе с тем следует подчеркнуть, что только системная и последовательная реализация совокупности всех названных мер – по совершенствованию законодательства, повышению финансовой грамотности населения и улучшению его благосостояния – позволит снизить число граждан, ежегодно теряющих свои сбережения из-за мошенников, и обезопасить экономическую систему государства.

Список литературы

1. Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны: Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (дата обращения: 14.06.2022).

2. МВД: в прошлом году жертвами финансовых пирамид стали более 31 тыс. граждан, ущерб – более 54 млрд тенге [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1649826570> (дата обращения: 14.06.2022).
3. Свыше 21 тыс. фактов интернет-мошенничества зарегистрировано в 2021 году [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://inbusiness.kz/ru/last/svyshe-21-tys-faktov-internet-moshennichestva-zaregistrirovano-v-2021-godu> (дата обращения: 16.06.2022).
4. Уровень финансовой грамотности казахстанцев повысился [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://fingramota.kz/ru/news/post/uroven-finansovoj-gramotnosti-kazahstancev-povyilsya> (дата обращения: 17.06.2022).
5. Медиков Е.В., Ростокинский А.В. Международные аспекты борьбы с финансовыми пирамидами // Образование и право. – 2021. – №1. – С. 155-159. doi: 10.24411/2076-1503-2021-10123. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-aspekty-borby-s-finansovymi-piramidami> (дата обращения: 01.06.2022).
6. Медиков Е.В., Ростокинский А.В. Международные аспекты борьбы с финансовыми пирамидами // Образование и право. – 2021. – №1. – С. 155-159. doi: 10.24411/2076-1503-2021-10123. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-aspekty-borby-s-finansovymi-piramidami> (дата обращения: 01.06.2022).
7. Касым-Жомарт Токаев: Повестка Нового Казахстана нацелена на повышение благосостояния граждан [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-povestka-novogo-kazahstana-nacelena-na-povyshenie-blagosostoyaniya-grazhdan_a3888183 (дата обращения: 07.06.2022).
8. Утюпин Д. Казахстанцы «проедают» свои доходы и живут от зарплаты до зарплаты – эксперты [Электрон. ресурс]. – 2019. – URL: <https://liter.kz/13686-kazahstantsy-proedayut-svoi-dohody-i-givut-ot-zarplaty-do-zarplaty-eksperty/> (дата обращения: 15.06.2022).
9. Талгат Ергалиев: Национальной идеей должна стать идея обеспечения жильем каждого казахстанца! [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <https://kazpravda.kz/n/talgat-ergaliev-natsionalnoy-ideey-dolzhnastat-ideya-obespecheniya-zhilem-kazhdogo-kazahstantsa/> (дата обращения: 16.06.2022).
10. Средняя зарплата в Казахстане в 2022 году — 275 тысяч тенге [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://bizmedia.kz/2022/05/09/srednyaya-zarplata-v-kazahstane-v-2022-godu/> (дата обращения: 17.06.2022).
11. ЕЭК ООН. Руководство по измерению бедности [Электрон. ресурс]. – 2017. – URL: https://unesco.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECESSTAT20174_ru.pdf (дата обращения: 10.06.2022).
12. Совместный приказ и.о. Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 27 июля 2015 года № 623 и и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 31 июля 2015 года № 585 «Об утверждении Правил расчета величины прожиточного минимума и установлении фиксированной доли расходов на непродовольственные товары и услуги» [Электрон. ресурс]. – 2015. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944/links> (дата обращения: 11.06.2022)
13. См., например: Lister Ruth. The Exclusive Society: Citizenship and the Poor. London: Child Poverty Action Group. – 1990. – 76 p.; Poverty. Cambridge: Polity Press. - 2004. – 208 p.

Н.Н. Турецкий

Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты, Астана, Қазақстан

Алаяқтық пен қаржы пирамидаларының құрбандары санының өсуіне әсер ететін факторлар және оларға қарсы тұру әдістері

Аңдатпа. Қаржылық пирамидалар мен алаяқтық схемалардың мақсаты сенімді азаматтардан қайтарымыз ақша алу болып табылады, соңғы жылдары бұл азаматтардың материалдық әл-ауқатына және мемлекеттің экономикалық дамуына нақты қауіп төндірді. Мақалада адамдардың жоғары пайда туралы уәделерінің орнына күмәнді ұйымдардың қызметіне өз жинақтарын салуға дайын болуының негізгі себептері қарастырылады. Автор қаржылық сауаттылықтың төмен деңгейі, кедейлік шегінен төмен өмір сүретін халықтың жоғары пайызы, орташа табысты қате есептеу және күнкөріс минимумын анықтау си-

яқты өткір мәселелерді анықтады. Ағымдағы ахуалды, статистикалық деректерді, нормативтік құқықтық актілерді және экономикасы дамыған шет елдердің тәжірибесін талдау негізінде аталған проблемаларды шешудің тәсілдері мен жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: қаржы пирамидалары, алаяқтық, қаржылық сауаттылық, халықтың әл-ауқатының деңгейі, статистикалық деректер, орташа табыс, күнкөрістің ең төменгі деңгейі.

N.N. Turetsky

Senate of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Factors influencing the growing number of victims of fraud and pyramid schemes and methods to counter them

Abstract. Financial pyramids and fraudulent schemes aimed at an irretrievable extraction of money from gullible citizens have become highly widespread in recent years. It has created a real threat to the material well-being of citizens and the economic development of the state. The article considers the main reasons why people are willing to invest their savings in the activities of dubious organizations in exchange for promises of high profits. The author identifies such acute problems as the low level of financial literacy, the high percentage of the population living below the poverty line, the incorrect calculation of average income, and the definition of the subsistence level. As a result of the analysis of the current situation, the article presents statistical data, normative legal acts, and the experience of foreign countries with developed economies the possible ways of solving the mentioned problems.

Keywords: financial pyramids, fraud, financial literacy, welfare level of the population, statistics, average income, subsistence level.

References

1. Edinstvo naroda i sistemnye reformy – prochnaya osnova procvetaniya strany: Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazahstana ot 1 sentyabrya 2021 goda. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (accessed: 14.06.2022).
2. MVD: v proshlom godu zhertvami finansovyh piramid stali bolee 31 tys. grazhdan, ushcherb – bolee 54 mlrd tenge. Available at: <https://ortcom.kz/ru/novosti/1649826570> (accessed: 14.06.2022).
3. Svyshe 21 tys. faktov internet-moshennichestva zaregistrirovano v 2021 godu. Available at: <https://inbusiness.kz/ru/last/svyshe-21-tys-faktov-internet-moshennichestva-zaregistrirovano-v-2021-godu> (accessed: 16.06.2022).
4. Uroven' finansovoj gramotnosti kazahstancev povysilsya. Available at: <https://fingramota.kz/ru/news/post/uroven-finansovoj-gramotnosti-kazahstancev-povysilsya> (accessed: 17.06.2022).
5. Medikov E.V., Rostokinskij A.V. Mezhdunarodnye aspekty bor'by s finansovymi piramidami, *Obrazovanie i pravo*, 1, 155-159 (2021). doi: 10.24411/2076-1503-2021-10123. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-aspekty-borby-s-finansovymi-piramidami>. [in Russian]. (accessed: 01.06.2022).
6. Medikov E.V., Rostokinskij A.V. Mezhdunarodnye aspekty bor'by s finansovymi piramidami, *Obrazovanie i pravo*, 1, 155-159 (2021). doi: 10.24411/2076-1503-2021-10123. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnye-aspekty-borby-s-finansovymi-piramidami>. [in Russian]. (accessed: 01.06.2022).
7. Kasym-Zhomart Tokaev: Povestka Novogo Kazahstana nacelena na povyshenie blagosostoyaniya grazhdan. Available at: https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-povestka-novogo-kazahstana-nacelena-na-povyshenie-blagosostoyaniya-grazhdan_a3888183 (accessed: 07.06.2022).
8. Utyupin D. Kazahstancy «proedayut» svoi dohody i zhivut ot zarplaty do zarplaty – eksperty. Available at: <https://liter.kz/13686-kazahstancy-proedayut-svoi-dohody-i-zhivut-ot-zarplaty-do-zarplaty-eksperty/> (accessed: 15.06.2022).
9. Talgat Ergaliev: Nacional'noj idee dolzhna stat' ideya obespecheniya zhil'em kazhdogo kazahstanca! Available at: <https://kazpravda.kz/n/talgat-ergaliev-natsionalnoy-ideey-dolzhna-stat-ideya-obespecheniya-zhilem-kazhdogo-kazahstantsa/> (accessed: 16.06.2022).

10. Srednyaya zarplata v Kazahstane v 2022 godu — 275 tysyach tenge [Elektron. resurs]. Available at: <https://bizmedia.kz/2022/05/09/srednyaya-zarplata-v-kazahstane-v-2022-godu/> (accessed: 17.06.2022).

11. ЕЕК ООН. Rukovodstvo po izmereniyu bednosti. Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECESTAT20174_ru.pdf (accessed: 10.06.2022).

12. Sovmestnyj prikaz i.o. Ministra zdravoohraneniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan ot 27 iyulya 2015 goda № 623 i i.o. Ministra nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan ot 31 iyulya 2015 goda № 585 «Ob utverzhdenii Pravil rascheta velichiny prozhitochnogo minimuma i ustanovlenii fiksirovannoj doli raskhodov na neprodovol'stvennyye tovary i uslugi». Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011944/links> (accessed: 11.06.2022).

13. См., например: Lister Ruth. The Exclusive Society: Citizenship and the Poor (London: Child Poverty Action Group, 1990, 76 p.); Poverty (Cambridge: Polity Press, 2004, 208 p.).

Сведения об авторе:

Турецкий Н.Н. – заведующий отделом по взаимодействию с Комитетом по конституционному законодательству, судебной системе и правоохранительным органам Сената Парламента Республики Казахстан, ул. Мангилик Ел, 4, Астана, Казахстан.

Turetsky N.N. – Head of the Department for Interaction with the Committee on Constitutional Legislation, Judiciary System and Law Enforcement Agencies, 4, Mangilik El str., Astana, Kazakhstan.

Бас редактор: **А.М. Нурмагамбетов**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.

- 2022. - 3(140). - Астана: ЕҰУ. 98 б.

Шартты б.т. - 6,1 Таралымы – тапсырыс бойынша.

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>

Басуға 30.09.2022 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,

Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

баспасында басылды